

בן-ציון יהושע

להלן כמה שאלות לנושא אפגניסטן:

1. אגדה ומציאות במסורת השבטים האובדים באפגניסטן.
2. עדויות ארכיאולוגיות ועדויות במקורות עבריים ומוסלמיים לגבי ההתיישבות היהודית הקדומה באפגניסטן
3. האם יש קשר בין יהודי אפגניסטן הקדומים ליהודי אפגניסטן במאות ה-19-20
4. סיפור האנוסים במשהד והקמת הקהילה באפגניסטן.
5. שארית הפליטה – מדינה שסועה במלחמות והטאליבאן.

לאן נעלמו עשרת השבטים?

אפגניסטן ומסורות השבטים האובדים

המסורות בעל-פה ובכתב על תולדותיו של העם האפגאני, המכנה את עצמו 'בני ישראל', הם שילוב של אגדה ומציאות. לדבריהם, הם הוגלו על-ידי בוכטו-נ-נאצר (נבוכדנאצר). הם מגיעים למסופוטמיה ומשם הם חודרים לפרס ולאחר מכן אל חבל הגור שבצפון מערב אפגניסטן. בסביבות המאה השלוש-עשרה (הכיבוש המונגולי) הם נעים לכיוון דרום-מזרח ומגיעים לאזור הרי סולימאן הסמוך למעבר חיבר, שחיבר את אפגניסטן עם הודו (מאז 1947 על גבול פאקיסטאן). לדברי אותה מסורת, אביהם הקדום הוא קיש. לבנו המלך שאול, מכונה 'מאליכ טוואלוט' (מלך משכמו ומעלה), היו שני בנים - ברכיה וירמיה. אמותיהם היו משבט לוי. לברכיה נולד בן בשם אסף ולירמיה נולד בנו אפגנה, שעל שמו נקרא העם האפגאני. בהגיעם לארצם החדשה הם נודעו כשכירי-חרב לכל המרבה במחיר. אומץ ליבם וקשיחותם היו לשם דבר בכל הזמנים.

המונח 'עשרת השבטים האובדים' או באנגלית: *THE LOST TRIBES* הוא כינוי לשבטי ישראל שנפרדו מיהודה בשנת 930 לפני הספירה והוגלו על ידי שלמנאסר מלך אשור בשנת 720 לפני הספירה. מאז הגלייתם לא נודע עליהם דבר והם הפכו מקור לא אכזב לאגדות, לזיכרונות ותיאולוגיים ובימינו לתוכניות טלוויזיה ורדיו סנסציוניות.

לפי האגדה הם יושבים 'מעבר לנהר סמבטיון', אותו נהר מופלא הנזכר במדרש ובתלמוד: "מושך אבנים כל ימות השבוע ובשבת הוא נח"¹ מקור השם מיוונית: Sabbateion=של שבת. אחת האגדות מספרת על יום אחד בשנה הוא ט"ו בשבט שבו האילנות משני עברי הנהר נפגשים זה עם זה ומאפשרים קשר בין שתי גדות הסמבטיון. במקורות מופיע השם הזה בצורות אחרות: סמבטיון, סבטיון, סנבטיון.

המסורות בקרב העם האפגאני הן החזקות והמתועדות ביותר מכל המסורות הידועות המוצאות את עשרת השבטים בחלקי עולם שונים. בספרי היסטוריה קדומים של העם האפגאני, כמו מח'סאן-י אפגאני מן המאה ה-16 ובכל הכרוניקות ההיסטוריות שלאחר מכן יש התייחסות ישירה של העם האפגאני לעם ישראל. סבו של השאה האפגאני אמנוללה חיבר את הספר 'תאריכי-י אפגאן', ספר היסטורי מקיף לתולדות העם האפגאני, שבו הוא אומר מפורשות שהאפגאנים הם ממוצא ישראלי.

ריכוז העדויות גילה את הדימיון הבא בינם לבין מנהגי יהודים:

1. החוקה הפתנית הפוכטון-ואלי דומה לחוקה המקראית נפש תחת נפש, עין תחת עין, שן תחת שן.
2. הם מגדלים פיאות זקן.
3. הם מלים את ילדיהם ביום השמיני.
4. הלבוש שלהם מזכיר טלית ובגד ארבע כנפות - האפגאנים נושאים על כתפיהם ג'וי נמוז - מקום תפילה - בד באורך 3-4 מטרים מיועד לכיסוי הראש והכתפיים ובזמן התפילה פורשים אותו על הארץ. הכיסוי משמש גם כתכריך.
5. הקפדה על מנהגי נידה. איסור מגע בזמן הנידה וטבילה לאחר המחזור.
6. ייבום - כאשר אדם מת ללא ילדים אחיו נושא את אשתו.
7. כיבוד אב - מגיע לרמה של פולחן.
8. מאכלים אסורים – אינם אוכלים בשר סוס וגמל ואינם מערבים בשר עם חלב, כי הנפש האוכלת תמות באותה שנה.
9. יום השבת הוא יום המנוחה.
10. הדלקת נרות בערב שבת על ידי הנשים הזקנות של השבט שהגיעו לגיל הבלות.
11. מורחים דם על המשקוף ועל שתי המזוזות בזמן מגיפה.
12. קיימים ביניהם שמות עבריים שאינם רווחים בקרב המוסלמים, כמו ישראל, שמואל, עקיבה.
13. חלק מן היישובים שלהם נושאים שמות של יישובים בארץ ישראל.

ג. מסורות השבטים האובדים בקרב יהודי אפגניסטן

בקרב יהודי אפגניסטן רווחה מסורת, שלפיה המקומות המוזכרים בספר מלכים ב (יז, ו) ובדברי הימים א (ה, כו) מצויים בתחומה של אפגניסטן:

1. **קְבוּר** – הוא מעבר ההרים בין אפגניסטן להודו, הקרוי מעבר ח'יבר ומאוכלס על-ידי שבטים פתאנים המאמינים באמונה שלימה שהם צאצאי בני ישראל.

2. **הָרָא** – היא העיר הראת שבאפגניסטן, שבתקופה האחמנידים נקראה אריאה, או הרא ובימי אלכסנדר הגדול נקראה אלכסנדריה דהרא.

3. **גֹּזָן** - היא העיר והנהר שלידה הנושאים את השם גזני, שר' בנימין מטודלה מצא בה במאה השתים-עשרה 80,000 יהודים. פרשנים רבניים וקראים בימי הביניים פירשו את הפסוקים שהבאנו וזיהו את מקומם בח'וראסאן, שאפגניסטן היא חלק ממנה. הפרשן יהודה אבן בלעם אומר מפורשות: 'הנהר גוזן הוא הנהר שליד העיר גזני', שבימים ההם הייתה בירתה של ח'וראסאן.

יהודי אפגניסטן מעידים שראו בני שבטים שעל בגדיהם רקומה מגורה. היו שראו מזוזה קשורה לידם והם מעוטרים בשמיכה דמויית טלית ללא פתילים. בזמן התפילה הם פורסים לפנים את הטלית לתפילה. בני השבט חיים בהכרת אחדותם.

על כך יש להוסיף, שהעיר מאימנה שבאפגניסטן נשאה את השם הקדום 'אל יהודיה', והמוסלמים הכובשים החליפו את שמה למאימנה. הנשיא המנוח יצחק בן צבי מצא עניין רב בשבטים הנידחים האלה וראיין כל יהודי אפגאני שיכול היה להוסיף לו מידע חדש על שבטי הפתאנים. הוא כותב בספרו 'נדחי ישראל' (עמ' 217-218):

שבטי אפגניסטאן, שבקרבם שכנו יהודי אפגניסטאן דורות רבים, הם שבטים מוסלמים אשר שמרו ועדיין שומרים את המסורת המופלאה בדבר מוצאם מעשרת השבטים. מסורת זו, המתהלכת בקרב אנשי שבטי אפגאן, עתיקה היא ויש לה אסמכתא היסטורית, עליה עמדו כמה חוקרים ותיירים, יהודים ולא יהודים, אשר ביקרו במקומות ההם, וגם אלה שעסקו במחקר ארץ זו והאוכלוסיה שלה, לפי מקורות ספרותיים בלבד. ידיעה זו מצויה בכרוניקות אפגאניות עתיקות ועליה חוזרים גם סופרים אפגאניים חדשים. דברים נתפרסמו בעניין זה גם בספרים ובאנציקלופדיות, בלשונות אירופה וגם בעברית... אולם נפל דבר בימינו: קמה מדינת ישראל והגיעה שעת עלייתם של יהודי אפגאניסטאן. ביאתם אלינו נתנה לנו הזדמנות לגבות עדות מפי עדים חיים, עדי ראיה שבילו שנים רבות בקרב השבטים הללו והכירו מקרוב את מסורותיהם ומנהגיהם. אלה הם יהודים הסחים לפי תומם ומספרים מה שראו בעיניהם ומה ששמעו באוזניהם".

השבטים הפתנים באפגניסטן חיים חיי שבט בסמוך לגבול הפקיסטני, לשעבר הודו. הם שבטים חסונים של לוחמים עזי נפש, גבוהי קומה ופניהם בהירים לעומת העממים האחרים באזור, אפיהם מאורכים, יש ביניהם בעלי עיניים תכולות ושער אדמוני. קשה להבדיל בינם לבין יהודי אפגניסטן.

ד. עדות מתוך ארמון המלוכה של השאה האפגני

הבריטים ששלטו באזור כינו את הפתנים 'ג'וז'. רופא צבאי בריטי בשם בלוו, שכיהן כרופא וכמרגל בארמונות מלכי אפגניסטן בבירה הקדומה קאנדאהר, כותב בזכרונותיו משנת 1857, כי גילה שבעה ספרים היסטוריים שנכתבו בשנים 1605-1783 בפרסית ובפושטו על מקורם של שבטי הפושטו המכנים את עצמם 'בני ישראל'. השבטים טוענים שמוצאם משאול בן שבט בנימין.

בלוו מוסיף ומציין: המבנה הפיזיונומי של האפגאנים דומה מאוד לזה של היהודים. הם נישאים בתוך המסגרת השבטית. הם מצטיינים בחוסר סבלנות, בהעדר ריסון עצמי, במצבי רוח בלתי יציבים, בשקדנות ובאהבה גדולה לחופש. הם נאמנים לחוקה השבטית והם מצטיינים כאנשי מדון קשי עורף.

החוקה השבטית שלהם - פוכטוואלי - המזכיר את החוקה המקראית - הוא הבסיס לחיי השבט ולמנהגיו. הוא מזכיר את טקס קורבן הפסח, את שליחת השעיר לעזאזל המדברה בימים של מגיפה. בימים של מגיפה הם שמים דם קרבן על המזוזה. בשר הקרבן ניתן לכהני השבט. במקרים של ניאוף סוקלים באבנים מחוץ למחנה את הנואף. אין מעבירים נחלות משבט לשבט. חלוקת הנחלות מועל בגורל. מנהג אחר הוא מנהג העלייה לרגל למקדשים המצויים בראשי ההרים.

ידיעותינו על הקהילות היהודיות שברמת איראן מימי הביניים אינן עשירות. המקורות העבריים, הערביים והפרסיים בני התקופה עוסקים ביהודים רק בקיצור נמרץ ובעיקר על בסיס אנקדוטי, להוציא אולי את התייחסותו של רב סעדיה גאון לחייו הבלכיים. התעודה הקדומה ביותר בפרסית-יהודית היא קטע ממכתב מן המאה השמינית, שנתגלתה בחורבות מנזר בודהיסטי בדנדאן אויליק (Dandan Uiliq)²

המקורות הממשיים מסווגים לשתי קבוצות:

1. מקורות שבכתב.
2. מציבות קבורה.

הכתובת הקדומות ביותר שנתגלתה עד כה והמצביעה על נוכחות יהודית באפגניסטן היא כתובת סלע שנתגלתה על דרך המשי בטאנג-י אזאו שבאפגניסטן³ מדובר באזור שומם על דרך המשי שבין הראת

² ראה שקד-ידיעות, פעמים 79 (תשנ"ט), עמ' 5-6. איגרות נוספות בפרסית יהודית מצויות בגניזה הקאהירית...

³ ראה הנינג-כתובות סלע, עמ' 335-342; ראפ-כתובות (1971), עמ' 41-44.

לקאבול, במרכז ההררי של מערב אפגניסטן, סמוך ליישוב צ'ישט (25 ק"מ דרומית לג'אם). במקום קיים מעבר הרים הנושא את השם 'טאנג-י-אזאו' (מעבר הייסורים).

התעודה הקדומה ביותר בפרסית-יהודית הנמצאת כיום במוזיאון הבריטי, היא מהמאה השמינית. היא כתובה באות עברית מזרחית בדומה לפרסית יהודית. היא נחשבת לאחד השרידים הקדומים של השפה הפרסית בכלל.

הוכחה לקיומה של קהילה יהודית אנו מוצאים במציבות קבורה מן המאה השלוש-עשרה שנמצאו בבית עלמין יהודי קדום בפירוז-קוה (Firuzkuh בירתם של סולטני גור (Gur), הקרויה בימינו ג'אם. יישוב זה, הנמצא כ-250 ק"מ מזרחית לעיר הראת על האפיק של הארי רוד, נשען על ישיבות בבל ובעיקר ישיבת פומבדיתא, קיים חיים יהודיים תוססים שכללו בתי כנסת, בתי מדרשות, ישיבות ומוסדות קהילתיים וארגוניים. נוסח המצבות מעיד על חיים יהודיים שהתקיימו במקום במשך 210 שנים.

מחזור השנה אצל יהודי אפגניסטן

מאת בן-ציון יהושע-רז

ימי החול

יהודי אפגניסטן הקפידו מאוד לאחר השכמתם שלא ללכת ארבע אמות ללא נטילת ידיים והם נהגו כמנהג המקובלים בנטילת ידיים של שחרית⁴. לאחר לגימת כוס תה ירוק ופרוסת לחם יצאו אבי המשפחה ובניו לבית הכנסת שבו התפללו, למדו במשך שעות אחדות, קראו פעמיים את ספר תהלים, שבו 150 פרקים כמניין כפ"ר. רק סמוך לשעה עשר בבוקר יצאו לפרנסת יומם כבעלי חנויות או כרוכלים נודדים. בצהריים נהגו המוסלמים לירות בתותח לאות כי הגיעה שעת צהריים. העסקים היו נסגרים ובעלי העסקים סעדו ארוחה קלה שכללה בקיץ: לחם, גבינת צאן ומלון ובעונות אחרות גיוונו בפירות העונה או בפירות מיובשים. לאחר מנוחה קצרה חזרו לעסקיהם עד לשעת מנחה, שבה סגרו עסקיהם והלכו לבית הכנסת לתפילת מנחה ומעריב. רק לאחר מכן אכלו בביתם את הארוחה היומית העיקרית, שכללה בשר כבש או 'גונדי' (כדורי בשר) בתוך מרק, אורז ותפוחי אדמה וקינחו בתה ירוק. העניים ניזונו בימות השבוע בעיקר מלחם ותה⁵.

בבית לא נמצאו מיטות, שולחנות וכיסאות אלא רצפה פנויה שעליה נפרסו שטיחים. הסועדים נשענו על כריות נוקשות הצמודות לקירות החדר ולפניהם נפרשה מפה או שולחן נמוך ('סופרה'), שעליו הונח המזון. הדיירים ישנו על שמיכות ומזרנים שנשלפו מתוך גומחות בקירות והונחו ללינת לילה על השטיחים. בשעות הבוקר הוסרו השמיכות

⁴ ראה גרג'י: עדות ביהוסף, דף יז, ב – יח, א.
⁵ בראואר: יהודים (תש"ד); יהושע: יובל.

והמזרנים ונטמנו עד ללילה הבא בתוך הגומחות. מנהג דומה קיים גם בקרב לא יהודים באפגניסטן ובמדינות הגובלות באפגניסטן. אגב, גם בית הכנסת המקורי, בדומה למסגד, לא כלל ספסלים והמתפלל ישב על שטיח ונשען על כרית נוקשה הצמודה לקיר בית הכנסת. במאה ה-20 הובאו ספסלים ונקבעה תאורה חשמלית.

משעת ערב מוקדמת הסתגרו בני הבית בבתיהם או בחצרותיהם ובידרו את עצמם בשיחות ובהקשבה לסיפורים בעלי מוסר השכל⁶ שסיפר אבי המשפחה או קרא מתוך ספר בלשון פרסית-יהודית (הכתובה באותיות עבריות). נקודת המפגש של כל הדיירים הייתה החצר, שבה נמצא מרחב מחיה, בור המים, המטבח והשירותים הציבוריים.

בשל הקור העז בחורף התקינו במרכז החדר גומה שבתוכה הבעירו פחמים. מעל מקור האש הציבו שולחן נמוך ('פּוֹרְסִי'), השולחן כוסה בשמיכת צמר גדולה וכל בני הבית התכרבלו מתחת לשולי השמיכה והאזינו לסיפורים בעלי נמשל מוסרי מפי אבי המשפחה. בלילות הקיץ החמים ישבו על הגגות השטוחים, לעיתים גם ישנו שם.

שבת

מאבקי ההישרדות של היהודי באפגניסטן, הן בתחום הכלכלי והן בתחום הפיזי⁷, מצאו את תיקונם רק בשבת וחג, שבהם לבש היהודי נשמה יתירה ואגר כוחות לקראת ימי החולין. אם בימי החול הסתפק היהודי לא פעם בלחם ותה, או בלחם, גבינה ומלון, הרי שבשבת וחג היה שולחנם של עשירים ועניים ערוך בבשר ודגים ובכל מיני מטעמים, שלוו ביי"ש תוצרת בית. אפילו עניים מרודים חסכו מפתם כל השבוע לכבוד סעודות השבת שאותן כיבדו במזון עשיר⁸. היחס המיוחד לשבת מוצא ביטוי בספרו של רב הקהילה מולא מתתיה גרג'י, 'עונג לשבת'. בשקידה רבה ליקט גרג'י 'דרושים נאים ורמזים יקרים ונחמדים על התורה, ההפטרות וחמש מגילות', המסודרים לפי סדר שבתות השנה 'כדי שילמדו וישתעשעו בו אחינו בני ישראל מדי שבת בשבת'⁹.

⁶ על אף זעירותה של יהדות אפגניסטאן היא מיוצגת ב-528 סיפורי עם מתוך 23,800 סיפורים מכלל עדות ישראל המצויים בארכיון הסיפור העממי בחיפה [ראה דו"ח ארכיון הסיפור העממי בישראל ע"ש דב נוי (אסע"י) בשנת 2008]. ראה יהושע: צוואת אב; יהושע: תפוח מעץ הדעת; קורט: בת המלך; קורט: סיפורי-עם.

⁷ גרג'י: קורות זמנים, עמ' 144, מביא תיאור של פוגרום בעיצומה של השבת: "ביום שבת קדש, כשעלה עמוד השחר, נלכדה העיר והיהודים, מקצתם בבית הכנסת ומקצתם עדיין ישנים... והיו שוללים [בוזזים] עד חצות [היום] עד שריחם ה' עלינו... לא נשאר מחיה וכסות. ותבשיל שבישלנו לשבת היה מאכל לאויבנו.

⁸ ראה תיאור נרחב ביהושע: מנדחי, עמ' 375-376.

⁹ גרג'י: עונג לשבת. ראה עליו יהושע: מנדחי, עמ' 464-471.

ערב שבת עמד בסימן של 'מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת' (עבודה זרה ג, א). עקרת הבית, בסיוע בני הבית, בישלה את מטעמי השבת במטבח שבחצר, רדתה לחם בתנור החימר וגם טמנה את החמין על הרמץ שבתנור¹⁰.

האב ובניו הלכו לבית המרחץ, התרחצו וטבלו לכבוד שבת. סמוך לכניסת השבת הדליקה עקרת הבית קערת שמן שעליה צפו שבע פתילות צמר כבשים שאותן טוו בפלך יד. אבי המשפחה ובניו לבשו את בגדי השבת, נטלו עצי בשמים וקיבלו את השבת בבית הכנסת.

הסעודה הראשונה – בשובם מבית הכנסת בליל שבת, נשקו בניו ובנותיו את גב כף ידו של אבי המשפחה. הוא הניח את כף ידו הימנית על ראש הבן ובירך: "ישימך אלהים כאפרים וכמנשה" (בראשית מז, כ). כל אחת מבנותיו בירך בברכת "ישימך אלהים כשרה, רבקה, רחל ולאה". על השולחן הניחו, כמנהג המקובלים, שתים-עשרה כיכרות לחם (פיתות שנאפו בתנור חימר או על סאג' – קערת ברזל הפוכה שהונחה על מקור אש).

השבת התחלקה לתפילה, לסעודות ולשינה¹¹. בבוקר מוקדם השכימו לבית הכנסת לתפילה. *הסעודה השנייה* – בבואו מבית הכנסת ביום שבת קידש אבי המשפחה על היין, בני הבית נשקו את גב כף ידו המושטת וקיבלו את ברכתו. פותחים את הסעודה בדגים, בפירות וירקות טריים, בביצים וביי"ש, בפירות מבושלים, במעיים ממולאים ובבשר עוף. אכלו ושתו ושרו שירי שבת¹². שינה בשבת הייתה בגדר מצווה, שהרי **שב"ת** בנוטריקון: **שינה בשבת תענוג**. אחרי הסעודה הדשנה משתטח כל איש על שטיחי הרצפה וישן שעתיים כדי לקיים 'מצוות השינה'. אחרי שאשתו מעוררת אותו, הוא רץ לבית הכנסת לשמוע דרשה על פרשת השבוע מפי הרב, המשלב בדרשתו אגדה, מדרש זוהר ופלפול.

¹⁰ בכל קהילות ישראל הכינו יהודים חמין. האשכנזים קראו לזה טשולנט – מקור השם מצרפתית עתיקה - CHALD; הבוכרים קראו לזה 'אוש-י סאבו' – האוכל של מחר. הספרדים קראו לזה 'חמינדוס' ולביצים החומות 'והבוס חמינדוס' (ראה ערך 'חמין של שבת' אצל לוינסקי: הווי ומסורת).

¹¹ גרגי: עדות ביהוסף, דף פב, ב, מתאר את השבת כדלהלן: "השבת כ"ד שעות. ג' שעות לתפילה, ג' שעות לג' סעודות. ח' שעות לשינה... עשר שעות לתלמוד תורה... נקהלים בבתי כנסיות משעה ו' (=שש - שתים עשרה בצהריים) ועוסקים בפירוש רש"י ונביאים וכתובים ומשנה... ואחר כך דרשה ומנחה ונפטריין [והולכים] לבתיהם לשלום".

¹² יהודי אפגניסטאן אהבו מאוד לשורר פיוטים בשבת, בחג ובכל אירוע קהילתי או משפחתי. הפיוטים הושרו בנעימות מיוחדות וללא ליווי של כלי נגינה. בשבת ומועד הירבו לשיר פיוטים שהיו מלאים ערגה לציון ולגאולה. ראה קלטת ולצידה חוברת "לאל אדיר נרננה", מפיוטי יהודי אפגניסטן, עורך: עזרא ברנע; ליווי מוסיקלי: דוד ניסני, בהוצאת "רננות", המכון למוסיקה יהודית, ירושלים.

הסעודה השלישית - לאחר הדרשה מתפללים תפילת מנחה ושבים הביתה לסעודה שלישית לכבוד יעקב אבינו עליו השלום. אחר הסעודה השלישית שבים לבית הכנסת, שומעים דרשות, שרים פיוטים וקוראים במקהלה פרקי תהלים "עד שיצאו שלושה כוכבים". בצאת השבת מתפללים תפילת מעריב, מבדילים על יין, נר ובשמים. בשל החורף המושלג, שבו לא היו שיחי בשמים הריחו אתרוג מיובש שנותר מחג הסוכות.

סעודת 'מלווה מלכה' - חוזרים הביתה מבית הכנסת לסעודת 'מלווה מלכה', שבה נפרדו מקדושת השבת והכינו עצמם לקראת ימי החול. הפרידה משבת הייתה מלווה בשירים ובבקשות לאלהיו הנביא, שיזכרם לטובה בימות החול הבאים ויצליח את דרכם.¹³ בין השאר שרו את הפיוט 'במוצאי יום מנוחה/ המצא לעמך רוחה'¹⁴.

שמירת שבת

חילול שבת בקהילה נחשב למעשה מגונה והעברין נענש על-ידי רב הקהילה.¹⁵ שיירות הסוחרים עשו דרכן במדבריות לאורך שבועות והתנהלו גם בשבת מטעמים של פיקוח נפש. מעולם לא נכנסה שיירה של סוחרים העירה בעצם יום השבת מחשש למראית עין. באי השיירה המתינו מחוץ

¹³ אברהמוף: שנתיים באפגאניסטאן (15.4.35)

¹⁴ יהודי אפגניסטן נהגו לבדר את ילדיהם ולספר סיפור הקשור בפיוט הזה: "יצא יהודי ירא-שמים עם בוקר, רכוב על חמורו הקטן, הנושא שקי מרכולת אל העיר הגדולה והמרוחקת. יצא עם שחר, אולם הדרך נמשכה עד אין קץ. כשנטתה השמש לשקוע, נתמלא ליבו של האיש פחד, שמא שערי העיר ינעלו על מנעול ובריאח קודם שיכנס בין חומות העיר. שודדי דרכים יתנכלו לו ולרכושו. לפתע שמע היהודי שעטת סוסים ושודד דרכים קרב אליו ואמר: "לאט לך יהודי. למה תמהר? מדוע אינך חס על בריה עלובה שאתה רוכב עליה". היהודי הבין את כוונות הזדון של השודד המצפה לחשיכה ולנעילת שערי העיר. לפתע צץ רעיון במוחו של היהודי. הוא אמר לשודד, שהציק לו בשאלות: "אינני איש דברים, אבל אלוהים חנן אותי בקול ערב, שסלסוליו נעימים לאוזן". "יפה, יהודי. פתח פיך וסלסל שיר". היהודי פתח בשיר וסלסל בקולו: "במוצאי יום מנו - חה! המצא לעמך רו - חה! שלח תשבי לנאנ - חה! ונסו יגון ואנ - חה!...". האריך היהודי בסלסולי "חה!" וחמורו שהיה רגיל לשמוע קריאות זירוז "חה!" נע במהירות. השודד שהתענג מקולו של היהודי עודד אותו להמשיך ולשיר. והיהודי המשיך: "יאתה לך צו - רי! לקבץ עם מפוז - רי! / מיד גוי אכז - רי! אשר כרה לי שו - חה!" (יהושע: תפוח, עמ' 34-35).

¹⁵ אלו שחיללו שבת בפרהסיה, או נעדרו מבית הכנסת ללא סיבה משכנעת, היה בית דין פוסק קנסות או 'פאלאק' (הצלפה על כפות הרגליים). מי שסירב להיענות להחלטת בית הדין, הוחרם, לא נמכר לו בשר כשר. נאסר עליו להיכנס לבית המרחץ ועל אשתו אסרו לטבול. עונשי גוף ונפש שכנעו את הסרבנים לציית לפסקי הדין. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 333.

לעיר עד צאת השבת או החג¹⁶. מי שהפר צו זה נענש בחומרה. הצעירים העזו לבלות את יום השבת בטיול בשדה לא רחוק מתחום שבת¹⁷. זבולון קורט מביא סיפור-עם יהודי-אפגאני, המעלה על נס את שמירת השבת של אם יהודיה¹⁸.

הסוחרים היהודים בערי המסחר הקפידו מאוד על שמירת שבת. ביום זה הם התכנסו בפונדק הסגור שבו התאכסנו מטעמי ביטחון ופולחן, אין יוצא ואין בא כל יום השבת. תלמיד חכם, שנילווה אליהם ועסק גם במסחר חלקי, שימש אותם בקודש ועבר לפני התיבה וגם קרא בתורה. הוא דאג למזון כשר, שחט בעבורם בשר עוף וצאן. קהילת הסוחרים תגמלה אותו כנדרש¹⁹.

שבתות מיוחדות

שבת חתן - שבת חתן היה מקור לשמחה ולפעילות רבה בבית הכנסת. החתן התקבל בכבוד מלכים. הוא ישב על כיסא כבוד והשושבינים ישבו משני צדדיו לכבודו וגם כדי להגן עליו. החתן עבר לפני התיבה והתפלל תפילת שחרית. מעלים אותו לתורה. אם אינו כהן או לוי, הוא מתכבד ב'שלישי'. בשעת העלייה לתורה מפזרים מעליו שקדים מסוכרים, הנשים מריעות מהעזרה ומזליפים מי ורדים על כפות ידיהם של המתפללים מ'גלאב-פוש' (מזלף כסף בעל צוואר דק וארוך היוצא מגוף כדורי). כל קרוביו של החתן מתכבדים ב'מוסיף' (עלייה לתורה שלא במניין שבעת העולים). בתום תפילת

¹⁶ מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 24, מספר על מאורע שהרעיש את הקהילה בהראת בליל הסדר של שנת תרע"ו (1916). קבוצה בת 18 סוחרים הגיעה לשערי העיר עם התקדש החג, לאחר שעשתה חודש ימים בדרכים ולא הצליחה להגיע במועד. הרב ציווה שתישאר מחוץ לעיר עד צאת החג. המתפללים הנזעמים שציפו לראות את בני משפחתם שנעדרו תקופה ארוכה, מנעו הוצאת ספרי תורה בבתי כנסת ואף נעלו את שערי בית-הכנסת ומנעו מהרב לצאת לביתו. לאחר עיון ארוך בספרים פסק הרב בדרך של פשרה: ניתן להכניסם בליל שני של גלויות, שכן באותה שעה בירושלים מציינים את כניסת חול המועד של פסח. הנוסעים נצטוו לקיים גם סדר פסח שני בי"ד באייר בערב.

¹⁷ אברהמוף: שנתיים באפגאניסתאן (15.4.35), מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 24. יהושע: מנדחי, עמ' 58. אברהמוף היה עד ראיה למהפיכה ולפוגרום שנתלווה אליו. הרבנים ייחסו זאת לעוון הצעירים העוברים על 'בל תשחית' ומגלהים את זקנם בתער ובעוון טיולים בשבת מחוץ לתחום שבת. אברהמוף: שנתיים באפגאניסתאן (11.3.35).

¹⁸ "פעם ביום השבת הוציאה אישה לחצר ביתה את עריסת תינוקה אל השמש. אחר הצהריים רצתה להחזיר את העריסה לחדר, אך קצה צעיפה נתפס בקש שבלט מתוך הטיט שבו טייחו את הבתים. האישה עמדה במקומה, כשהעריסה על גבה, עד צאת השבת, מחשש שיינתק הקש ממקומו והיא תחלל, חלילה, את השבת" (קורט: בת המלך, עמ' 189).

¹⁹ מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 36, 42; בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' של-שלא.

השבת הובילו את החתן לביתו בתהלוכה ברוב עם בשיר ובפיוט. בבית אבי החתן כיבדו את באי בית הכנסת בכיבוד קל.

שבת בראשית, שבה החלו לקרוא בתורה מחדש בספר 'בראשית'. העבירו לשבת זו מהעליצות של שמחת תורה.

שבת שירה. בין י' לט"ז בשבט קראו בתורה במנגינה מיוחדת את שירת הים 'אז ישיר משה ובני ישראל' (שמות טו, א). בשבת הזאת אכלו חמין עשוי מגרגרי חיטה לזכר המן המסופר בפרשה.

שבת עשרת הדיברות. בשבת שלאחר שבת שירה ובשבת נחמו קראו בתורה את 'עשרת הדיברות' ונהגו כבוד מיוחד בשבת הזאת.

שבת שקלים. בשבת הראשונה של אדר הכריזו על השקלים, זכר למגבית של מחצית השקל שבו קנו בימי המקדש את קרבנות הציבור. כספי ה'שקל' ניתנו לעניים.

שבת זכור. השבת שלפני פורים נקראת כך בשל 'זכור את אשר עשה לך עמלק' (דברים כה, יז). לאחר תפילת שחרית שרים את הפיוט 'מי כמוך ואין כמוך. מי דומה לך ואין דומה לך' של ר' יהודה הלוי, שבו מובא תקציר סיפור המגילה בחרוזים.

שבת הגדול. השבת הסמוכה לליל הסדר. בשבת זו המתפללים נדרו לתרום תרומות לטובת עניי העדה שיוכלו לקיים פסח כהילכתו²⁰.

שבת תוכחה. בחודש אייר קוראים את פרשת 'בחוקותי' בספר ויקרא ובחודש אלול קוראים בפרשת 'כי תבוא' בספר דברים. בשתיהן יש מסכת קללות למי שאינו מקיים את חוקי התורה. באי בית הכנסת נזהרו שלא לעלות לתורה בפרשיות אלה והשאירו את העליות לשמש בית הכנסת או לקורא בתורה או לעם הארץ שלא הבין את משמעות "ארור אתה".

שבת איכה. בשבת זו שלפני תשעה באב נמנעו מכל סממן של שמחה.

שבת נחמו. בשבת שלאחר תשעה באב נעלם היגון והחלה השמחה ונערכו שמחות משפחתיות. ההפטרה החלה ב'נחמו נחמו עמי' (ישעיהו מ).

יהודי אפגניסטן הקפידו מאוד על שמירת השבת והחמירו עם עצמם מאוד בקיום מצוותיה. הנימוק היה לא רק סוציאלי – מנוחה לעובד – אלא יותר משישראל שמרו את השבת – השבת שמרה עליהם. בהיותם קהילה של סוחרים, הם נאלצו להסתגר בסופי שבוע וליצור נתק כללי מסביבתם. עונג שבת – מצא את ביטויו בכל קהילות ישראל – בתפילה, באכילה של בשר ודגים וכל מיני מטעמים בשלוש סעודות חובה, תשמיש המיטה מליל שבת לליל שבת ושינה בשבת תענוג – אחרי הארוחה הדשנה.

²⁰ לטובת 'קמחא דפסחא' לעניי העדה שלחו עשירי העדה תרומות משלוחותיהם בלונדון ובפישאואר בהודו (לפני חלוקתה של הודו). לימים הגיעו תרומות מהשלוחות במילאנו ובארצות-הברית, שהוקמו מאוחר יותר לטובת 'קמחא דפסחא' לעניי העדה שלחו עשירי העדה תרומות משלוחותיהם בלונדון ובפישאואר בהודו (לפני חלוקתה של הודו. כיום בפקיסטן). לימים הגיעו תרומות מהשלוחות במילאנו ובארצות-הברית, שהוקמו מאוחר יותר. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 314.

ניקיון הגוף ובגד של שבת.

ניקיון הבית והגוף לקראת שבת מאפיינת את המשפחה היהודית. המונח 'בגדי שבת' משמעו, כי בשבת הוא לובש את בגדיו הטובים. השבת אינה רק אירוע דתי, חברתי, סוציאלי, משפחתי, אלא אירוע של התעלות הנפש.

ראש חודש

יהודי אפגניסטן ייחסו קדושה לראש חודש. לבד מאי אמירת תחנונים בבית הכנסת ואיסור צום בראש חודש, הנשים שבתו ביום זה מכל מלאכה – לא ניקו, לא בישלו ולא תפרו – וראו בו יום חג²¹. כמנהג קהילות ישראל, השתדלו לאכול פרי חדש ולברך עליו ברכת 'שהחינו'. ראש חודש היה גם ציון דרך לתחילת ההכנות לחגים הבאים באותו חודש בראש חודש אדר התחילו באפייה לפורים. בראש חודש ניסן החלו בניקיון הבית ובהכנת הקמח למצות. כמנהג ישראל, הוציאו ספר תורה בשחרית של ראש חודש. הוסיפו בתפילת שמונה עשרה 'יעלה ויבוא' וקראו 'חצי הלל' והוסיפו תפילת מוסף ואין אומרים תחנון ולא נושאים הספדים ביום זה²².

הימים הנוראים

משנכנס אלול, חודש הרחמים, חש היהודי האפגאני את חומרת הימים ההולכים וקרבים. דרשו 'אלו"ל' – אני לדודי ודודי לי. ימים של קירוב בין אדם לאלוהיו. האב ובניו קמו לאחר חצות לילה והלכו לתפילת סליחות בבית הכנסת כמנהג הספרדים האומרים סליחות מתחילת אלול ועד לערב יום הכיפורים ותוקעים בשופרות. לפי המסורת משה רבנו עלה בפעם השנייה להביא את לוחות הברית בראש חודש אלול וירד כעבור 40 יום בערב יום הכיפורים. בתקופה זו הירבו לתת צדקות לעניים. סוחרים שסחרו במרחקים חזרו לביתם. הם בילו את עיקר זמנם הפנוי בתפילות וחסידים צמו בשני וחמישי²³.

לפי מנהג ירושלים נהגו לעלות על קברי קדושים וקברי אבות בערב ראש חודש אלול וערב ראש חודש ניסן ולשפוך תחינה.

ראש השנה

²¹ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 382.

²² בימי קדם ראו ביום ראש חודש חג וכמו שנאמר בספר במדבר י', ובראשי חודשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם. בימי קדם החודש החדש נקבע על פי 'ראייה', בכ"ט בכל חודש התכנס בית הדין וציפה לעדים שיבואו ויעידו שראו את הירח החדש שנוולד. העדים נחקרו אם לא טעו בראייתם. מהר הזיתים ועד לבבל נהגו להדליק משואות מהר להר כדי להודיע בתפוצות על החודש החדש. בכמה קהילות נהגו להדליק נר לזכר המשואות. בירושלים נשים לא כיבסו, לא תפרו ולא גיהצו ביום זה.

²³ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 376 ורשימת המקורות בהערה 133.

ראש השנה לא יחול לעולם בימים ראשון, רביעי ושישי. השנה לא החלה בחודש תשרי. תשרי היה החודש השביעי. אירועי ראש השנה החלו כבר בחצות הלילה הקודם בתפילת סליחות ובהתרת נדרים. גם הנשים מצטרפות להתרת נדרים. הוקם בית דין של שלושה תלמידי חכמים שערך את סדר התרת נדרים והכריז: 'מותרים לכם, מותרים לכם, מותרים לכם'. הציבור צם ערב ראש השנה. היהודים האמידים שחטו כבש ונתנו את בשרו לעניים. ביד אדומה מדמו של הכבש רשמו סימן על דלת הבית והתו קו דם על המצח. מנהגים אלה מזכירים בכמה ממרכיביהם את זבח פסח בשמות יב: 'ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף'. הדם הוא אמצעי הגנה מאגי היוצר חיץ בין כוחות הרע לכוחות הטוב²⁴. ראש הכבש המבושל נאכל בסעודת הערב הראשון והשני, לאחר ברכת 'שנהיה לראש ולא לזנב' וכסמל לעקידת יצחק. מבעוד יום מתכנס הציבור בבית הכנסת לתפילה חגיגית של ערב ראש השנה. יהודי ירא שמים מתפלל בקול בוכים ובשברון לב וקורא את הפיוט 'אחות קטנה', ששם מחברו – אברהם חזן חזק – נרמז בראשי החרוזים. החרוז החוזר הוא 'תכלה שנה וקלותיה' והבית האחרון מסתיים ב'תחל שנה וברכותיה'. בשל מחסור בסידורי תפילה באפגניסטן ובכדי להוציא ידי חובה גם מי שאינו יודע לקרוא, התפלל סומך החזן בקול רם את תפילת העמידה הנאמרת בלחש.

הבית היה מלא אורה, כדי שאור החג יאיר על כל השנה. המשפחה הִסְבָּה על שטיחים וכסותות ופרסו בפניהם את ה'סופרה' – מפה או שולחן נמוך-ברכו ואכלו את ה'ברכות', תפוח בדבש ("שתהיה שנה מתוקה כדבש") ורימון ("שנהיה מלאים מצוות כרימון"). שאר ה'ברכות' היו מבוססות על אטימולוגיה של שמות: ראש כבש ("שנהיה לראש ולא לזנב ותזכור לנו אילו של יצחק אבינו עליו השלום"); סלק ("שיסתלקו אויבינו"); כרתי ("שיכרתו אויבינו"); רוביה, סוג של קיטנית ("שירבו זכיותינו"); קרא, דלעת ("שתקרע רוע גזר דיננו ויקראו לפניך זכיותינו"). במהלך הסעודה קראו משניות וזוהר- אחד מקור ואחד תרגום לפרסית-יהודית.

יום ראש השנה היה כולו קודש לתפילה, תקיעת שופר ולימוד תורה. שרו את הפיוט 'ונתנה תוקף' [לר' אמנון ממגנצה, מייניץ בגרמניה] ו'אם אפס' [לר' אפרים מבונא, בון בגרמניה] בתרגום פרסי-יהודי²⁵. אין נוהגים לישון ביום ראש השנה מחשש ש'המזל יישן כל השנה'. לאחר הסעודה קרא אבי המשפחה את תרגום הפיוט 'עקידת יצחק'²⁶ וקראו פעמיים את

²⁴ ראה 'הדם בדת ובפולקלור', האנציקלופדיה העברית, מהדורת תשי"ז, כרך יב, עמ' 722-726.
²⁵ פיוט רבי אמנון עם התפסיר בלשון פרסי ונלווה אליו תפסיר ונתנה תוקף, שנוהגים לאומרם בב' ימים דראש השנה וגם ביום הכפורים. הובא לבית הדפוס ע"י העני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש, דפוס אברהם משה לונץ, ירושלים תרס"ב. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס ע"י נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשמ"ז.

תפסיר **אם אפס**, פיוט נאה על עקידת יצחק אבינו עליו השלום, שייסד רבינו אפרים מבונא [בון] אשכנזי... יוצא לאור מאת עני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש ע"ט, ירושלים שנת מבורכ"ת לפ"ק [1900]. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס על-ידי נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשנ"ו. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 474.

²⁶ **ספר עקידת יצחק**, תורגם ללשון פרסית יהודית (באותיות עבריות) עם מדרשים על-ידי ר' בנימין ב"ר מישאל, יצא בדפוס בירושלים בתרס"ב (1902). ראה יהושע: מנדחי, עמ' 453.

150 פרקי תהלים, כדי להגיע למניין כפ"ר [=300]. תפילת 'תשליך' נערכה ליד בור המים שבחצר בית הכנסת²⁷.

הימים הנוראים

מכאן ועד יום כיפור אלה עשרת ימי תשובה, שבהם ממעטים בעסקים ומרבים בתפילות ובמעשי צדקה לקראת יום הכיפורים. בימינו אנו רואים את יום הכיפורים כזמן לעינוי הגוף והנפש, אולם בימי בית שני ראו ביום כיפור יום חג וכמו שנאמר: 'לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים, שלא לבייש את מי שאין לו' [תענית א י].

יום הכיפורים

אין יום הכיפורים מכפר על עבירות שבין אדם לחברו אלא על עבירות שבין אדם למקום. חובה להתפייס בין בני אדם ולבקש סליחה. האתיופים לאחר סעודה מפסקת נופלים לארץ ומבקשים מחילה זה מזה. במזרח אירופה נהגו לאפות עוגיות פיוס ולכבד בהן את הבאים ולבקש סליחה זה מזה ערב יום כיפור. יהודי אפגניסטן נהגו ערב כיפור להשכים לאמירת סליחות ולהתרת נדרים - שלושה מתפללים מבוגרים המשמשים כבית דין ואלה מתירים כל נדר או שבועה. לקהילת סוחרים העוסקת בהתחייבויות יש חשיבות כלכלית להתרת נדרים. בגרמניה וברוסיה דרשו מן היהודים לציין בתפילת 'כל נדרי' כי התרת הנדרים אינה כוללת התחייבות של יהודים לשלטונות²⁸. עם תום הסליחות יצאו לבתיהם כדי לערוך סדר כפרות. לכל זכר לקחו תרנגול כפרות ולנקבה לקחו תרנגולת. אבי המשפחה סובב קודם תרנגול על ראשו ואחר כך סובב על ראשי בני המשפחה האחרים והכריז: "זה כפרתך. זה חליפתך. זה תמורתך. זה התרנגול ילך לשחיטה ואתה תלך לחיים טובים ושלום". צריכת התרנגולים והתרנגולות הגיעה ערב כיפור לשיאה ועל כן הערבים כינו את יום הכיפורים **עיד אל-ג'אג'**. בשר העוף חולק לעניים או שנתנו תמורתו כסף לעניים. מעיהם ורגליהם של העופות נזרקו על גגות הבתים כדי לרצות את עופות השמים שראו בהם שליחים של שדים ורוחות. לפי מנהגים שונים יש שערכו את הכפרות עם דג חי או צרור כסף לצדקה. בבבל מלפני כאלף שנה היו שלקחו עציץ ובו צמח וערכו סדר כפרות. ההכנות ערב כיפור היו קדחתניות, הרבו לאכול ביום זה כדי להכין בגוף רזרבות והכינו נרות נשמה עבים וגבוהים עשויים שעווה, שאותם התיכו בסירי נחושת גדולים. הנרות דלקו בבית הכנסת מערב

²⁷ ראה קשאני: ראש השנה (תשי"ט); קשאני: ראש השנה (תשכ"א); מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 187. לעולם לא יחול ראש השנה בימים ראשון, רביעי ושישי. בימי קדם ראש השנה לא היה ביום א' בתשרי אלא ביום א' בניסן, שעליו נאמר: ראשון הוא לחודשי השנה [שמות יב ב]. התורה גם מונה את החודשים מניסן ואילך. א בניסן הוא ראש השנה למלכים ולרגלים; אחד באלול – ראש השנה למעשר בהמה; א בתשרי ראש השנה לשנים, לענייני שמיטה ולהתחלת שנת היובל; באחד בשבט – ראש השנה לאילן [לפי בית שמאי].

²⁸ לוינסקי: הווי ומסורת, ערך 'נדר', כרך א, עמ' 434.

כיפור ועד מוצאי יום כיפור. שאריות השעווה מנרות הנשמה שימשו במשך השנה כולה כנר להבדלה. פיסות מנר זה נהגו להחזיק בבגדיהם של בני המשפחה כסגולה להגנה ולהצלחה. בפסח נהגו לשמור פיסות מצה שמורה בכיס כסגולה נגד עין רעה.

לאחר תפילת מנחה ערך הרב 'סדר מלקיות' לבני הקהילה כדי לכפר על חטאיהם. ידי המולקה נקשרו על קורת עץ מיוחדת, כשפלג גופו העליון של המולקה חשוף וראשו בין זרועותיו. הרב הלקה את האיש שלושים ותשע מלקות על גבו, שהם כמניין ט"ל, שהם שלוש פעמים י"ג מידות. והוא מונה: "והוא. רחום. יכפר. עוון. ולא. ישחית. והרבה. להשיב. אפו. ולא. יעיר. כל. חמתו". השוט עשוי ידית עץ שאליה מחוברות שתי רצועות עור – אחת של שור ואחת של חמור – כדי לקיים "ידע שור קוֹנְהוּ וחמור אָבוֹס בעליו" (ישעיהו א, ג). המולקה תורם לצדקה והולך לטבול במקווה שבחצר בית הכנסת. נראה שלבד מ'סדר מלקיות', ההלקאה גם באה להדגיש את מעמדו של המלקה לעומת המולקה, דהיינו רב העדה הוא השליט הכל יכול השולט ביד רמה בבני קהילתו.

הנשים עינו את עצמן ביום זה על-ידי מריטת שערות אחדות מגבות עיניהן במלקחיים או בחוט. הסעודה המפסקת נערכה בטקסיות של סעודת חג. בני הבית נשקו את ידו של האב, ביקשו את סליחתו והוא בירך אותם. מגיל תשע צמו הילדים יום שלם. מנהג זה קיים גם אצל יהודי אשכנז.

עינוי הנפש של יום הכיפורים לפי ההלכה הוא בחמישה דברים: איסור אכילה ושתייה; איסור רחיצת הגוף לשם תענוג; איסור סיכת הגוף בשמן ובבשמים, איסור נעילת סנדל של עור ואיסור תשיש המיטה – קיום יחסי מין.

תפילת 'כל נדרי'

פסגת התפילה של יום כיפור הוא תפילת 'כל נדרי'. אצל יהודי ספרד ואשכנז מופיע הנוסח ב'כל נדרי' שבו מבקשים היתר 'להתפלל עם העבריינים'. מיהם העבריינים? אומרים כי האנוסים שקיבלו לכאורה את הנצרות או את האסלאם והמתבוללים למיניהם היו מגיעים לבית-הכנסת בהסתער ערב יום כיפור ומתפללים עם הקהילה, שהרי ישראל אף-על-פי שחוטא – אפילו המיר את דתו – ישראל הוא. תפילת כל נדרי כתובה ארמית וזאת כדי שהציבור שדיבר אז ארמית יבין אל נכון את משמעות הדברים. לתפילת 'כל נדרי' מובאים לבית הכנסת גם חולים מרותקים כסגולה להבראתם. בית הכנסת מוצף באור הנרות והפנסים שהביאו המתפללים לבית הכנסת. כמקובל גם אצל יהודי אשכנז, בסיום 'כל נדרי' עורכים תפילת אשכבה לנשמות הנפטרים ואומרים 'מי שברך' לציבור המתפללים כדי שמשאלות ליבם יתגשמו לטובה. רבים מן המתפללים נשארים ערים כל הלילה ואינם נוטשים את בית הכנסת מעת לעת. בלילה זה הם משננים את מסכת יומא, זוהר ותהלים.

ביום הכיפורים מקדימים את התפילה. חלק מן התפילה נאמר בלשון פרסית-יהודית. חשיבות מיוחדת מייחסים ל'סדר העבודה' של הכהן הגדול בבית המקדש, המסמל את

הגאולה, הקמת בית המקדש ואת "ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו לא, טז). מתוך ספר 'עקידת יצחק' קראו בתרגום פרסי-יהודי גם את הפיוט 'עת שערי רצון להיפתח' ו'וידוי הגדול לשחרית כפור לרבינו נסים הגדול ז"ל ראש ישיבת בבל²⁹ עם צאת הכוכבים, תוקעים בשופר, מתפללים תפילת ערבית ומברכים 'ברכת הלבנה'. הכנים אצים לבית אביהם, מנשקים את כף ידו של האב והוא מניח את כף ידו על ראש כל אחד מהם ומברך. אוכלים ואצים לקיים מצוות "ילכו מחיל אל חיל" (תהלים פד, ח) לקשור מצווה במצווה ולבנות את הסוכה.

מנהג רווח בקרב יהודי אפגניסטן שהארוס שלה לארוסתו בכל ערב חג, לרבות ערב יום כיפור 'מִהְגֵּ'וּמָה' – מגש ועליו לא פחות מעשר צלחות ובהן מפירות העונה, עופות ודגים מבושלים. ה'מהג'ומה' קושט ב'מגיני דויד' ובניירות מוזהבים ומוכספים ('וארואראק') ו'צ'דִּפְרִי' (בקבוק גמלוני של יי"ש מעשה בית)³⁰.

סוכות

כבר למחרת ראש חודש אלול התחילו בהכנות ובתכנון הסוכה. אבי המשפה יצא לשוק לקנות קורות עץ כדי לבנות סוכה גדולה ומפוארת, שבה יבלו בני המשפחה והאורחים כל ימי החג. הסוכה התנוססה לגובה של שלושה מטרים לפחות. בבניית הסוכה לא השתמשו במסמרים אלא בחבלים. מזכיר לנו את בניית המקדש שבו לא הרימו פטיש. עד ערב יום הכיפורים השלימו את שלד הסוכה ובתום צום יום הכיפורים הוסיפו את הדפנות העשויים שטיחים ויריעות רקומות בצבעים ססגוניים (עבודות סוזני, מעשה רקמה). העשירים השאלו לעניים שטיחים ופרוכות ללא תמורה כדי לשמח אותם בשמחת החג. הקהילה נהגה לסייע בכסף ומזון לעניי העדה ערב סוכות, ערב פסח וערב שבועות. מנהג זה קיים עד עצם היום הזה בעדה³¹.

הסוכה קושטה בתמונות של חכמים, עקידת יצחק והאושפיזין – שבעת האורחים הבאים לבקר בסוכה בכל אחד מימי החג: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן, דויד – שכל אחד מהם התארח בסוכה באחד מימות החג – התמונות נדפסו בירושלים והובאו לאפגניסטן על-ידי עולי רגל. גג הסוכה קושט בענפי ערבה. מתקרת הסוכה השתלשלו שבעת המינים ובקבוקי יין ושמן זית. הכניסה לסוכה קושטה בקשת עשויה עלי ערבה. סדין לבן שימש כדלת. הרצפה קושטה בשטיחים יקרים והסעודות נעשו בהסבה על כרים וכסותות תוך ישיבה על הרצפה ברגליים שלובות. הארוחה הונחה על 'סוֹפְרָה' (שולחן נמוך או מפה פרושה). ליד אבי המשפחה הניחו שרפרף לכבוד האושפיזין. בשבוע סוכות לא

²⁹ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 453.

³⁰ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 402-403.

³¹ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 311.

השאירו את הסוכה ריקה ובכל לילה ישן בה אחד מראשי המשפחה. בשבוע החג ביקרו בסוכה גם שכנים וידידים מוסלמים. בסוכה של רב העדה ביקרו בחג מושל העיר ופמלייתו. ביקור המושל הוסיף יוקרה ליהודים ותרם לביטחונם. בדומה לליל הסדר שנחוג בשני לילות רצופים כיום טוב של גלויות, כך נהגו לגבי חג הסוכות. כך עשו גם בסוף החג שנחוג יומיים. יהודי אפגניסטן הקפידו לקיים מצוות ארבעת המינים – בהיעדר אתרוגים באפגניסטן נהגו להביא אותם ממיזנדרון שבאיראן או מארץ ישראל על-ידי עולי רגל³². לא אחת אירע שהמשלוח איחר והגיע בעיצומו של החג. יחידי סגולה ובעלי אמצעים רכשו לעצמם את ארבעת המינים. מי שלא היו בידו אמצעים הסתפק בארבעת המינים שרכש בית הכנסת. האתרוג שעליו ברכו נחשב לבעל סגולה והשתמשו בו לברכת 'הבדלה' בתקופת החורף הקפוא שבו לא צמחו עצי בשמים³³.

בחול המועד לא למדו בבתי ספר. גם ההורים שבתו ממלאכה. נהגו מנהג 'מועד פניני' (ביקור חג), תחילה בביתו של הרב ומשם פנו לסוכות קרוביהם וידידיהם, לפי סדר חשיבותם. הכיבוד היה כיד המלך והשתייה כדת. לא נהגו לטייל בטבע מחשש שיאלצו לאכול ולשתות מחוץ לסוכה.

בליל הושענא רבא מתאספים בסוכות של אבלים בשנת האבל הראשונה, כדי לומר כל הלילה את סדר ליל הושענא רבא. לאחר תפילת שחרית של הושענא רבא היו חובטים את הערבה על הקרקע, כסגולה להורדת גשמים³⁴. רווח גם מנהג ניסוך המים שמקורו בבית המקדש בשבעת ימי חג הסוכות. בקהילות ישראל נהגו להתיז מים מעל סכך הסוכה, כזכר לניסוך המים.

בסוכות קראו בספר קהלת במנגינה מיוחדת. גם תלמידי המדרש נערכו לקראת חג הסוכות ולמדו את ספר קהלת. לאחר חג הסוכות כשהתחדשו הלימודים הביא כל ילד חבילת מקלות שאותן הקציע מענפי הערבה. על כל צרור מקלות נרשם שמו של הנער. המקלות שימשו כאיום קבוע על הילד ובשעת הצורך שלף המורה מתוך הצרור האישי של כל תלמיד מקלות לצורך הענשתו של הילד. לעיתים הוא נזקק לכמה מקלות לאחר שחלקם נשברו במהלך ההצלפה.

שמחת תורה

³² העדה בירושלים השתדלה לשלוח אתרוגים ליהודי אפגניסטאן ואלה תרמו למען העדה בירושלים. בשנות ה-40 העביר לירושלים פרנס העדה פלטיאל הכהן בעבור מכירת אתרוגים לארבעה בתי כנסת בעיר הראת סך 34.140 לא"י מנדטוריות. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 314, הערה 123.

³³ זכות גדולה הייתה לי בשנת 1992 בהיותי בשליחות ממלכתית בתג'יקיסטן שהייתה נתונה במלחמת אזרחים. בחירוף נפש הבאתי לקהילה המנותקת את ארבעת המינים. לשמחתם של בני הקהילה לא היה גבול.

³⁴ מישאל: אפגניסטאן, עמ' 86; קורט: סוכות (תשכ"ו); קשאני: סוכות (תשכ"ג); אברהמוף: שנתיים באפגניסטאן; כהן: נוסעים (1971), עמ' 243.

לא היו ימים יפים ליהודי אפגניסטן כמו יום שמחת תורה. גבאי בית הכנסת קנו ממיטב פירות העונה וקישטו אותם בניירות דמויי כסף וזהב. בראש הרימון תקעו מגן דויד. הפירות שקישטו את ספרי התורה נחשבו לפירות מקודשים וכסגולה נגד מחלות ונמכרו לכל המרבה במחיר. בית הכנסת קושט בשטיחים, במרבדים ובפרוכות לרוב. כל ספרי התורה שהיו בהיכל הוצאו לכבוד שמחת תורה. ספרי התורה סודרו בפירמידה צבעונית שהגיעה עד לתקרה. ספרי התורה גם קושטו באריגי משי צבעוניים ועוטרו בזרי פרחים. ההקפות נעשו מסביב לאחד מספרי התורה שהונח על 'כסא של אליהו'. החגיגות נמשכו עד לשעות הערב המאוחרות. המתפללים הביאו מביתם שפע של עופות, בשר ודגים ובקבוקי יי"ש. הרוקדים הירבו לשתות וככל שנכנס יין כך פרצה השמחה. תמונה ציורית של ליל שמחת תורה השאיר לנו המחנך נפתלי אברהמוף:

כל אחד דרש ממני, ובמפגיע, שאהיה אורחו ואתכבד בארוחתו. זה ביי"ש ובדגים, זה ביי"ש ועוף, השלישי ביי"ש ופרות. הצד השווה: יי"ש, עד שראשי וקרבי המו לי... בא ראש העדה ולקחני אחר כבוד אל שולחנו לשתות כוס של ידידות... כוס לכבוד משה בן עמרם נותן תורתנו הקדושה... כוס לכבוד החג, שמחת ירושלים ובניין בית המקדש. אני מסרב והוא מפציר 'הערב חג שמחת תורה. צריך לשמוח ואין שמחה בלי יין כמו שנאמר: ויין ישמח לבב אנוש'.

ביום שמחת תורה נהגו לקרוא את כל חמשת חומשי תורה מתחילה ועד סוף. הפרשיות חולקו לכל באי בית הכנסת וכל אחד קיבל פרשה שלימה כדי לקיים קריאה מ'בראשית ברא' (בראשית א, א) ועד 'לעיני כל ישראל' (דברים לד, יב). החזן שר את 'תיקון הגשם' והקהל ליווה אותו בלחש והרים קולו רק בסופי פסוקים ובפזמון החזור. בליל שמחת תורה מכבדים הורי הכלה את חתנם בשנה הראשונה לנישואין במגשים עמוסים בשר, עוף, דגים, פירות, זרעונים וקליות וקנקנים של ערק. השירים המקובלים בלילה זה היו שירי ערגה לציון. חתנים ומחותנים הביאו רב כיבוד רב לבית הכנסת וערבבו שמחת חתן וכלה עם שמחת חתן תורה, סעדו, שתו, שרו ורקדו עם התורה. גם חתן 'מעונה' חתן 'וזאת הברכה' ו'חתן בראשית' כיבדו את הקהל במזון ובמשקה. גם עשירי העדה תרמו לעריכת הסעודה לציבור המתפללים. היו 'חתני תורה' שהזמינו את הקהל להתכבד בביתם³⁵.

³⁵ אברהמוף: שנתיים באפגניסטן; קשאני: יהודים; אבא נעמת: ראיון; קורט: ראיון. יום שמחת תורה נקבע בבבל במאה העשירית לציון גמר קריאת התורה והתחלה חדשה מבראשית. בארץ ישראל נהגו לקרוא את התורה במשך שלוש שנים ולפי מנהג בבל סיימו את הקריאה בכל שנה בשמיני עצרת. ליום הזה קראו תחילה 'יום סיום הספר', 'יום הספר', 'תשיעי עצרת', 'יום טוב שני של שמיני עצרת', 'אל תברך' – 'יום הברכה' ולבסוף – 'שמחת תורה'. משם עבר המנהג לספרד ומשם לאשכנז ולצרפת. לאחר מסעי הצלב הובא המנהג הזה לירושלים. אצל הספרדים החתנים יושבים בכותל המזרח מתחת לאפיריון ומעלים את כל הנערים לתורה מתחת לטלית של אחד המתפללים וקוראים את ברכת יעקב לבניו: "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים"

חנוכה

החנוכה האפגאנית שונה מן החנוכיות העשויות מקשה אחת המופרות לנו מקהילות אחרות. היא עשויה תשעה בזיכים בודדים עשויים חרס, פח, נחושת מגולוונת, או כסף – כל בית אב לפי יכולתו. החנוכה האפגאנית מושפעת כנראה מהחנוכה של האנוסים במשהד. כדי להסתיר את הדלקת הנרות פיזרו את הבזיכים בכל פינות הבית. באפגניסטן, שבה לא היה חשש, הניחו את הבזיכים זה ליד זה. בבזיכים שמו שמן זית ופתילות מצמר כבשים שטוו הזקנות בפלך זעיר שבו טוו בדרך כלל חוטים. בלילה האחרון של חנוכה שרפו את כל הפתילים שנותרו וזאת מחמת הקדושה שייחסו להם וכדי שלא יושלכו לפח האשפה.

בשבוע חנוכה הנשים לא עסקו בכל מלאכה. בליל 'זאת חנוכה' [נר שמיני] ערכו ארוחה חגיגית. בשבוע חנוכה הרבו לאכול מאכלי חלב 'פולוב מוסטין' [אורז בלבן] או 'קורותי' [מאכל חלב] – כזכר לסיפור יהודית שהשקתה את הולופרנס חלב ולאחר שנרדם כרתה את ראשו. האויב שנבהל ממותו של מפקדו הנערץ ברח על נפשו. בעונה זו של השנה מרבית הגברים בעדה שהו בערי המסחר המרוחקות והנשים ביקשו מן הילדים שידליקו בביתן נרות חנוכה ובתמורה זכו בדברי מתיקה ובמעוות חנוכה. הילדים נהגו לשחק בשקדים ואגוזים. בחנוכה שלח הארוס לארוסתו מגשים עמוסים בשר ודגים, פירות יבשים ודורותנות שכללו בגדים, נעליים ותכשיטים. כמו כן צירפו תרנגול לבן, שהולבש ב'מכנסיים' ונצבע בצבעים עליזים³⁶.

שובבי"ם ת"ת

השבועות שתחילתן בפרשת שמות (שלהי טבת) וסופן בפרשת תצוה (סמוך לפורים) קרויות שובבי"ם ת"ת – ראשי תיבות: שמות, וארא, בא בשלח, יתרו, משפטים, תרומה, תצוה. בשבועות אלו קויימו ימי לימוד בציבור של תורה וזוהר וקיימו תענית דיבור, שבמהלכה נמנעו מלנהל שיחות חולין במשך יום הלימוד כולו.

לפי התפיסה הקבלית נהגו לצום בתקופה הזאת כדי לכפר על חטאי הנעורים – שפיכת זרע לבטלה. מגישים ללומדים את ארוחותיהם וכיבוד קל. הלימודים מתקיימים מבוקר ועד ערב ללא הפסקה, פרט לזמן תפילת מנחה ומעריב, שאז מדליקים נרות נשמה לזכרם של נפטרים ומקיימים תפילות ותחנונים ותוקעים בשופר. בסוף התקופה התארגנו נשות הקהילה וערכו סעודה ציבורית גדולה. מנהג זה הובא בשלימותו לארץ³⁷.

³⁶ ראה: קורט: חנוכה; קשאני: חנוכה; כהן: נוסעים (1971), עמ' 243; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 188.
³⁷ תיאור מפורט של מנהג זה בקרב בני העדה מובא ביהושע: מנדחי, עמ' 316, 474.

ט"ו בשבט

בליל ט"ו בשבט עורכים 'סופֶרָה' [שולחן נמוך או מפה] ועליו שבעת המינים שבהם נתברכה ארץ ישראל ושפע פירות שנתברכה בהם אפגניסטן. יש שאוכלים שלושים מיני פירות ויש המסתפקים בשנים עשר מינים. קוראים בספר 'פרי עץ הדר'. שמות הפירות תורגמו לפרסית-יהודית. הקטעים התבססו על הקבלה והתייחסו ל'אילן העליון'. שנתו ארבע כוסות – כוס ראשונה של יין לבן, המסמל את הטבע הרדום; כוס שנייה שרובה יין לבן עם מעט יין אדום כסמל לטבע המתחיל להתעורר. כוס שלישית, שחציה יין לבן וחציה יין אדום, רמז למלחמת האיתנים בטבע. כוס רביעית שכולה יין אדום, רמז לניצחון ימות החמה והתעוררות הטבע.

למחרת מתחילים בניקוי חיטים ואורז לכבוד חג הפסח³⁸.

פורים

החל מראש חודש אדר מלמדים ב'מדרש' את מגילת אסתר אחד מקור ואחד תרגום לפרסית-יהודית במנגינה מיוחדת. בחודש זה מרבים לערוך חתונות. בזמן החופה שרים את הפיוט של ר' יהודה הלוי 'מי כמוך ואין כמוך'. מרבים לקיים סעודות רעים וסעודות מצווה. בזמן הסעודה משחקים בביצים קשות צבועות בשלל צבעים. מי שביצתו נשברה מפסיד במשחק וכל המסובים מכריזים: 'מָחָה תִּמְקָה את זכר עמלק מתחת השמים' (עפ"י שמות יז, יד).

בשבת 'זכור' שלפני פורים קוראים בציבור את תיקון פורים 'מי כמוך ואין כמוך' לפני קריאת התורה. ילדים מביאים עימם לבית הכנסת מקלות באורך של מטר ופטישי עץ מיוחדים, שנקנו מן המוסלמים המייצרים אותם לקראת פורים. הפטישים נקראו 'המן פו' [מכה המן] ומכים בהם כל אימת שנזכרו שמותיהם של המן ועמלק.

שבוע לפני פורים עולים ריחות אפייה של עוגות מבתי היהודים וסמוך לפורים הכינו את העוגות המתוקות 'שֶׁפֶרִי'. ערב פורים הוא צום 'תענית אסתר'. כדי לשכנע ילדים לצום סיפרו להם שמי שיצום כהלכה בתום הצום יצא מפיו גוזל זהב. חנויות היהודים ננעלו מערב פורים ועד אחרי שושן פורים. נערים מציירים את דמותם של המן ועשרת בניו על נייר או לוח עץ ורוקעים עליהם בזמן איזכור שמם של המן ובניו בזמן קריאת המגילה ומקישים בפטישי עץ וברעשנים עשויים כפות עץ. הזכות לקרוא את המגילה נמכרה

³⁸ בעדות ישראל נהגו לחוג בקערת פירות מפירות אותה ארץ. אם זכו להביא מפירות ארץ ישראל הרי שהיו מאושרים מאוד. בכמה קהילות נהגו ערב ט"ו בשבט לערוך מגבית 'קערת פירות'. הכסף שנאסף חולק לעניים לשם רכישת פירות לט"ו בשבט. באלג'יר נהגו לאכול 30 מיני פירות. בבוכארה אכלו רק מפירות שבעת המינים וקוראים לחג 'חג שבעת המינים'.
ראה יהושע: מנדחי, עמ' 382-383, 454; כהן: נוסעים (1971), עמ' 244; מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 188.

בפומבי לכל המרבה במחיר. בדרך כלל קנו את קריאת המגילה חתנים בשנה הראשונה לחופתם. מסירים את השטיחים בבית הכנסת 'כדי שהמן לא יסתתר בהם' וכנראה כדי לשמור על שלמות השטיחים שעל הרצפה. משחק פורים ידוע הוא 'תִּפְּהָ נָאֵר', המורכב משלושים קוביות עץ ושתי קוביות עצם. שני צדדים של קוביה סכומם 7, כמניין אג"ג [מלך עמלק]. במהלך המשחק מזכירים לגנאי את המן. בצהרי יום פורים תוקעים באדמה עץ גבוה ותולים עליו בובות המן מנייר, מעץ מסמרטוטים ומקש ומעלים אותם באש לשמחת הילדים.

בעיר באלך שנחשבה לספק מוקפת חומה מימי יהושע בן-נון קראו את המגילה בי"ד ובט"ו באדר.

משלוח מנות איש לרעהו כלל בעיקר ביצים צבעוניות ועוגיות אפויות בדמויות של גברים ונשים. הוסיפו גם 'תִּלְכָּה' עשויה אורז וסוכר מושחמים, שעליהם פוזרו פיסטוקים ואגוזים. מי שאירס אישה שלח לה משלוח מנות שכללו תכשיטי זהב וכסף, תלבושות, נעליים וממתקים וכן תרנגול חי מקושט.

מנהג עתיק יומין לתת לפני קריאת המגילה זכר למחצית השקל שהיה בימי המקדש. הכסף מועבר לעניים צנועים לקראת הוצאות חג הפסח ההולך וקרב.

מרבית לערוך שמחות בשושן פורים, ובעיקר שמחת אירוסין. לאחר הסעודה יצאו לבלות בגנים ובפרדסים שמחוץ לעיר. הירבו בשיר וזמר, בעברית ובפרסית יהודית מענייני דיומא. בשושן פורים מוסרים את החיטה המנופה לטחינה בטחנת קמח שהוכשרה מכל חמץ לשם הכנת המצות לפסח³⁹.

פסח

בראש חודש ניסן יצאו לגנים ולפרדסים הנמצאים בפריחתם כדי לברך 'בְּרַכְּהִי שִׁיגוּפָה' [ברכת האילנות]. מאמינים כי בניסן נגאלים ויוצאים משעבוד לגאולה ועל כן מרבית להתעמק בזוהר. לאחר שהחיטה נטחנה בהקפדה יתירה והאורז נוקה, ניקו את הבית וסביבתו מזוהמת החורף. נפחים מצפים את כלי הנחושת בבדיל. המצות נאפות במים 'שלנו' (שנשאבו יום קודם ו'לנו' לילה אחד קודם האפיה). אפיית המצות נעשית בידי גברים. התנור עשוי לבנים ומעליו סאג' [קערת ברזל מקומרת הפוכה]. בשעת הצורך אופים מצות גם בחול המועד של פסח. בליל י"ד בניסן עורכים בדיקת חמץ ולמערות היום מבערים את החמץ בשריפה. ביום י"ד בניסן צמים הבכורים תענית בכורות ובחצר הבית מרתיחים מים בדודי נחושת שבהם מגעילים את הכלים. הנשים מופקדות על הכנת ה'תִּלְכָּה' [חרוסת]. כסגולה משתמשים בפירות שהיו תלויים בסוכה והתקדשו בקדושת האושפיזין. משתמשים גם בעודף הפירות היבשים מט"ו בשבט.

³⁹ גיל: פורים (תש"ז); גיל: פורים (תש"ח); קורט: פורים; כהן: נוסעים (1971), עמ' 237-238; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 189; בצלאל: לבני ראובן, עמ' ח.

בדיקת חמץ וביעור חמץ נעשו בקפידה.

סדר ההגדה הוא במתכונת המקובלת בכלל עדות ישראל: קדש – ורחץ – כרפס – יחץ – מגיד – רחצה – מוציא מצה – מרור כורך – שולחן עורך – צפון ברך – הלל נרצה

לקראת ערב קורא אבי המשפחה בפני בני ביתו את 'סדר קרבן פסח'. כמנהג הגולה מקיימים סדר בשני הלילות הראשונים של פסח. הבית מוצף באור יקרות ובני הבית מסובין על שטיחים וכסות. בתחילת הסדר מציגים הילדים קטע דרמטי, שבו בני ישראל יוצאים ממצרים ומקל הנדודים בידם. על שכמו של הבן הצעיר קשרו במטפחת בד את האפיקומן והאב שאל את ארבע הקושיות. כשהגיעו לסדר 'דיינו' הצליפו זה בזה בזנבות בצל לזכר השוטרים המצרים שהיו מלקים את העבדים העברים שעבדו בפרך. פיסות האפיקומן נשמרו ושימשו כקמעות במשך השנה⁴⁰.

בקרוב יהודי אפגניסטן לא פגשתי את מנהג הכוס של אליהו, שהיה קיים בקרב יהודי אשכנז. אומרים שמקור המנהג בוויכוח שהיה בקרב חכמי התלמוד אם בליל הסדר שותים ארבע כוסות או חמש והכוס של אליהו באה לשמש ככוס חמישית.

איסרו חג של פסח נקרא 'רוז-י סאר-י סאל' [יום ראש השנה]. ביום זה יצאו לחיק הטבע. אצל עמים חקלאיים כמו עם ישראל הלוח אמנם החל בחודש ניסן. הגברים קטפו גבעולי חיטה וחבטו זה בזה וברכו 'שנה טובה'; ברוכים תהיו' וחברו משיב: 'לשנה הבאה בירושלים'. בתום הטיול בחיק הטבע חוזרים הביתה ממלאים קערת מים שבתחתיתה מניחים ראי ומעליו תכשיטי זהב, כסף ואבנים טובות. בני הבית מביטים בבבואתם ומברכים זה את זה בשנה טובה ובהצלחה בעסקים⁴¹.

ספירת העומר ול"ג בעומר

בכל ימי ספירת העומר, שהם ימי אבל על מותם של שנים-עשר אלף זוגות התלמידים של ר' עקיבא, נוהגים מנהגי אבילות - לא נערכו חופות ושמחות ואין מסתפרים. ערב ל"ג בעומר עורכים בבית הכנסת הילולא דרבי שמעון בר יוחאי, קוראים בזוהר ושרים והציבור מתכבד בהדלקת נרות. בל"ג בעומר לא נערכו חופות, אך חלק מן הציבור נהגו להסתפר. במזאר-י שאריף נהגו לשחוט ערב ל"ג בעומר שני כבשים שבושלו והוגשו לבאי ההילולא.

⁴⁰ מקור המילה 'אפיקומן' ביוונית שמשמעו משתה שלאחר הסעודה בין ופירות. האפיקומן נאכל בסוף הסעודה כפי שקרבן הפסח היה נאכל על השובע. מנהג האפיקומן הוא מנהג עתיק, השתמשו בנושא המתנות כדי שהילדים לא ירדמו [פסחים קט,א]. רווח הפתגם 'פלוני הזקן מרוב אכילת אפיקומנים'.

⁴¹ כהן: נוסעים (1971), עמ' 241-242 מביאה תיאור חי של חג הפסח בקאבול בשנת 1966 בביתו של ראש הקהילה מוסא מורדוף; ראה עוד: מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 179-181; קשאני: ניסן; קשאני: פסח (תשי"ט, תשכ"א, תשכ"ו)

כמו כן הוגשו דגים מטוגנים. כל משתתף בהילולא הדליק נר, תרם לקהילה והתכבד בבשר, דגים ויין.

שבועות

חג השבועות נקרא בפי יהודי אפגניסטן 'מועד-י גול' (חג הפרחים). בין ל"ג בעומר לשבועות השווקים היו מוצפים בתפוחת קטומה של ורדים, שהובאו לשוק בתוך סלסילות. נהגו להפיק מהם מי ורדים. בזמן הוצאת ספר התורה בשבועות נהגו לפזר את תפוחת הוורדים על ספרי התורה. בתהליך בישול תפוחת הוורדים לשם הפקת מי ורדים בישלו במים הרותחים גם ביצים קשות. הרב כתב על הביצים פסוקים מן המקרא. ילד שאכל את הביצה, כך האמינו, התרחבה דעתו והתקדם בלימודיו. בעונה הזאת שלאחר הגשמים יש שפע של חלב צאן. המשפחות קונות כמויות גדולות של חלב ומפיקות סוגים שונים של לבן, חמאה וגבינות. מקפידים שלא לאכול מפירות העונה הממלאים את הדוכנים בשוק ולהמתין לברכת 'שהחיינו' בליל החג. בשלושת ימי ההגבלה, כפי שנעשה במתן תורה (שמות יט, טו) לא התקרב איש אל אשתו. ערב החג ידיהם של הספרים מלאות עבודה, שכן רבים לא הסתפרו בכל ימי ספירת העומר. ערב החג טובלים בנהר או במקווה כדי להיטהר לקראת מעמד סיני. מקמח שנשאר ממצות פסח אופים ריקי מצות לשבועות. לאחר הסעודה מקיימים מצוות תיקון ליל שבועות בבית הכנסת או בביתה של משפחה בשנת האבל. בחג נוהגים ללבוש גלימה רחבה לבנה. כשמוציאים ספרי תורה מפזרים הילדים עליהם תפוחת של ורדים⁴².

שבעה-עשר בתמוז ותשעה באב

בימי בין המיצרים, הנמשכים שלושה שבועות, מתחילים בשבעה עשר בתמוז ונמשכים עד תשעה באב. אלה ימי צום ותפילות. בבוקר צום י"ז בתמוז נוהגים לשפוך מי באר בשער הכניסה לחצר, כדי לקיים את הנאמר בשמואל א ז, ו. בני ישראל מתקבצים המצפתה "וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא ויאמרו שם: חטאנו לה" למן ראש חודש אב אין אוכלים בשר צאן ובקר ובשבת אוכלים רק בשר עוף. בסעודה המפסקת של תשעה באב אוכלים אורז וביצה קשה שתובלה באפר ואומרים: 'יהי רצון שעד לשנה הבאה יבוא המשיח ויביא פאר תחת אפר'. נמנעים מסעודות בשר ויין, אין לובשים בגד חדש, אין עורכים סעודות אירוסין ונישואין.

⁴² לעולם לא יחול חג השבועות בימים שלישי וחמישי. הוא מתקיים ביום החמישי לספירת העומר שהמתחיל ביום הראשון של חול המועד של פסח. כנאמר: "שבעה שבועות תספור לך, מהחל חרמש בקמה – תחל לספור שבעה שבועות [דברים טז ט]. נקרא בתורה גם חג הקציר ויום הביכורים. בעולם הנוצרי נקרא החג 'פאנטאקוסט' [החמישים]. קורט: שבועות; מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 182; קשאני: שבועות (תשכ"ב).

השבת שלפני תשעה באב נקראת 'שבת חזון' – על שם התיבות הראשונות של ההפטרה 'חזון ישעיהו' או 'שבת איכה', על שום שבתשעה באב קוראים את מגילת איכה.

תשעה באב

כמקובל במנהגי אבלות משפחתיים שופכים את כל המים מן הכדים, חולצים נעליים והולכים לבית הכנסת לאמירת מגילת 'איכה' וקינוח. בית הכנסת שרוי כמעט בחשיכה ורק אורות דלוחים של נרות נשמה מוסיפים עצב על יגון. הקהל לובש בגדים דלים ותורם כסף לקניית איל, שנשחט ביום תשעה באב בחצר בית הכנסת כזכר לעקידת יצחק ובשרו מחולק לעניים. בשנת 1966 כשלא היו עניים בעדה, חולק בשר האיל לעניים מוסלמים. כשהידלדלה הקהילה נהגו לתרום כסף במקום איל ואת הכסף תרמו לעניי ארץ ישראל. על מנהג הקהילה בשנות ה-30 של המאה העשרים סיפר פרופ' אריך בראואר:

בתשעה באב אוספים כסף בבתי הכנסיות, ותלמידים נשלחים לבתים לגבות תרומות מן הנשים. בכסף משתמשים לקניית בקר או צאן הנשחטים בחצר של בית הכנסת הגדול ביותר בערוב היום. טקס זה ידוע בשם 'ח'ון מיכונ'ן' [עושים דם]. הבשר ניתן לעניים. העיניים, הנחשבות לסגולה מועילה ביותר נגד עין הרע, נמכרות בפומבי במחירים גבוהים ועושים מהן קמיעות. בטקס 'ח'ון מיכונ'ן' משתמשים גם כאמצעי להסיר בעזרתו גזרות מאימות. אין יוצאים מפתח בית הכנסת עד תום הצום. מברכים 'ברכת לבנה' והולכים לביתם לסעוד את ליבם⁴³.

ט"ו באב – חג האהבה

לא מצאנו התייחסות לט"ו באב כחג האהבה. חג עתיק זה שעליו נאמר: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים, שלא לבייש את מי שאין לו [תענית א י]. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך, אל תיתן עיניך בנוי – תן עיניך במשפחה: שקר החן והבל היופי – אישה יראת ה' היא תתהלל.

ובירושלמי מוסיפים: הייתה בתו של מלך שואלת מבתו של כהן גדול, בתו של כוהן גדול שואלת מבתו של מלך. הכעורות היו אומרות: תן עיניך במשפחה. בבבלי אמרו: מי שאין לו אישה נפנה לשם. יפהפיות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם ליופי, שאין האישה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, שאין האישה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, שאין האישה אלא לבנים. עשירות

⁴³ קשאני: ט' באב; קורט: ט' באב; בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שמא; כהן: נוסעים (1971), עמ' 242. אבא גול: ראיון – סיפר לנו כי גם בארץ נהגו בני העדה לשחוט עופות ביום תשעה באב ולחלק את בשרם לעניי העדה.

שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם בבעלי ממון. בינוניות ועניות ומכוערות שבהן, מה היו אומרות? קחו מקחכם לשם שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים...

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

אברהמוף: שנתיים באפגניסטן – נפתלי אברהמוף, שנתיים באפגניסטן (1930-1928), *הירדן*, גל' 234 (14.2.35) – גל' 284 (15.4.35).

בצלאל: לבני ראובן – ראובן בן משה בצלאל, לבני ראובן, 16 דף, פורמט אלבומי. שירים עבריים שהושרו על-ידי יהודי אפגניסטן ולצד שירים בפרסית יהודית משל המחבר, ירושלים אדר התש"ם.

בראואר: יהודים (תש"ד) – א' בראואר, יהודי אפגניסטן, סיני, יד (תש"ד), עמ' שכד-שמב.

גיל: פורים (תש"ז) – מיכאל גיל (גול), "תמחה" באפגניסטן, כיצד הכו את המן בתפוצות ישראל (בעריכת ד"ר יום-טוב לוינסקי), תל-אביב תש"ז, עמ' 76-78.

גיל: פורים (תש"ח) – מ' גיל, פורים שני באפגניסטן, ידע עם, ב (ניסן תש"ח), עמ' 42. **גרג'י: עדות ביהוסף** – יוסף מלמד גרג'י, ספר תהלים עדות ביהוסף, ירושלים תרפ"ו.

גרג'י: עונג לשבת – מתתיה גרג'י, עונג לשבת, תהלות דוד, בית המקדש, ירושלים תרע"ג. **גרג'י: קורות זמנים** – ר' קשאני, קורות זמנים להרב מתתיה גרג'י מאפגניסטן, שבט

ועם, א (תשל"א), עמ' 136-159.

יהושע: יובל – ב"צ יהושע, יובל לראובן קשאני, ירושלים תשל"ז, 16 עמ'.

יהושע: מנדחי – בן-ציון יהושע-רז, מנדחי ישראל באפגניסטן לאנוסי משהד באיראן, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ב.

יהושע: צוואת אב – ב"צ יהושע, צוואת אב (י"ג סיפורי-עם מאפגניסטן מפי רפאל יהושע-רז). הקדימה מבוא והוסיפה הערות ציפורה כגן. חיפה תשכ"ט, 105XV + עמ'.

יהושע: תפוח מעץ הדעת – ב"צ יהושע, תפוח מעץ הדעת (חמישים סיפורי-עם מאפגניסטן מפי רפאל יהושע-רז) ירושלים תשמ"ו, 176 עמ'.

כהן: נוסעים (1971) - Ida Cowen, *Jews remote Corners of the world*, New Jersey 1971, pp. 231-250: Afghanistan

לוינסקי: הווי ומסורת – יום-טוב לוינסקי, אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, תל-אביב תשל"ל (1970)

מישאל: אפגניסטן – י' מישאל, בין אפגניסטן לארץ-ישראל (מזכרונותיו של נשיא הקהילה בצפון אפגניסטן), ירושלים תשמ"א.

קורט: בת המלך – ז' קורט, בת המלך שהפכה לזר פרחים (מבחר סיפורי עם של יהודי הראת, אפגניסטן), ת"א תשל"ד, 198 עמ'.

קורט: חנוכה – ז' קורט, נרות חנוכה באפגניסטן, אומר 13 בדצמבר 1963; אומר, 8 בדצמבר 1968.

קורט: סוכות (תשכ"ו) – ז' קורט, סוכות באפגניסטן, *דבר לילדים*, לו (תשכ"ו), חוברת ג', עמ' 53.

קורט: סיפורי-עם – ז' קורט, *סיפורי-עם מפי יהודי אפגניסטן*, ערך, הקדים מבוא והוסיף הערות חיים שוארצבאום, ירושלים-ת"א תשמ"ג, 207 עמ'.

קורט: פורים – ז' קורט, פורים אצל יהודי אפגניסטן, אומר, 3 במארס 1961.

קורט: שבועות – ז' קורט, *ליל ערבה*, אומר, 26 באוקטובר 1961.

קשאני: חנוכה – ר' קשאני, נרות חנוכה באפגניסטן, *במערכה*, גיליון 129 (2 צמבר 1971), עמ' 14.

קשאני: ט' באב – Kashani, Days of Awe in Afghanistan, *The Jerusalem Post*, 30.9.1960, p. 2.

קשאני: יהודים – ר' קשאני, על יהודי אפגניסטן, *שבט ועם*, ב (ניסן תשי"ח), עמ' 158-155.

קשאני: ניסן – ר' קשאני, ראש חודש ניסן אצל יהודי אפגניסטן, *מחניים*, גיליון עד (סוכות תשכ"ג), עמ' 59-56.

קשאני: סוכות (תשכ"ג) – ר' קשאני, מנהגי חג הסוכות באפגניסטן, *מחניים*, צ (ניסן תשכ"ד), עמ' 161-160.

קשאני: פסח (תשי"ט) – ר' קשאני, ממנהגי יהודי אפגניסטן בחג הפסח, *שבט ועם*, ד (אייר תשי"ט), עמ' 114-109.

קשאני: פסח (תשכ"א) – ר' קשאני, פסח אצל יהודי אפגניסטן, *חרות*, 31.3.1961.

קשאני: פסח (תשכ"ו) – ר' קשאני, הווי ומנהגים בליל הסדר אצל יהודי אפגניסטן, *דוכן ח* (סיון תשכ"ו), עמ' 50-47.

קשאני: ראש השנה (תשי"ט) – **ראש השנה אצל יהודי אפגניסטן, הדאר, לז (כ"ב באלול תשי"ט), עמ' 693.**

קשאני: ראש השנה (תשכ"א) – ר' קשאני, ראש-השנה אצל יהודי אפגניסטן, *מחניים*, מט (ער"ה תשכ"א), עמ' 99-98.

קשאני: שבועות (תשכ"ב) – ר' קשאני, שבועות אצל יהודי אפגניסטן, *מחניים*, ע (סיון תשכ"ב), עמ' 135-134.

מולא בנימין גול-שאולוף

מולא בנימין גול-שאולוף (הראת 1859- ירושלים 1929), מו"ל, יזם בתחום הבנייה ועסקן ציבור. היה בין המתיישבים הראשונים בירושלים מקרב יהודי אפגניסטן יחד עם אחיו ישראל ונתנאל. הם היו צאצאיו של שאול גול, אנוס ממשד באיראן, שמצא מקלט בעיר הראת [Herat] הסונית והסובלנית (1840) שם חזרה המשפחה ליהדות גלויה. בנימין נולד בעיר הראת ועלה לירושלים בשנת 1894. כאן הוא יצר תשתית לקליטת עולים פוטנציאליים. הוא ואחיו עודדו יהודים בכל מרכז אסיה לעלות לירושלים. הוא רכש למענם קרקעות, בנה להם בתים וסייע להם להתיישב בירושלים בשכונה שהקים בסמוך לשכונת הבוכרים וקרא לה 'גבעת שאול' Givat Shaul – על שם אביהם שאול. בתקופה הראשונה יכלו העולים להתגורר ללא תשלום בבתי הקדש Hekdesh שנבנו על ידי עשירי העדה למטרה זו. הוא ואחיו הקימו בית-כנסת (12.11.1901) שבו התפללו בנוסח התפילה של יהודי אפגניסטן. ירושלים הפכה בסוף המאה ה-19 למרכז דפוס לעולם היהודי. מפעלם החשוב היה אפוא הקמתה של הוצאה לאור בלשון הפרסית-יהודית Judeo-Persian, שבה ראו אור תרגומים מן הלשון העברית וכן פורסמו כתבי-יד שהובאו על-ידי עולי רגל מן המרחב התרבותי של דוברי יהודית-פרסית בבוכארה, איראן ואפגניסטן. עולי רגל שבאו לשהות קצרה נצלו פרק זמן זה להדפסת ספר שאותו לקחו עמם לחו"ל והפיצו בקרב בני עדתם. בנימין זכה להכרה גם בקרב הקהילה הבוכרית העשירה בירושלים שבחרה בו כחבר בוועד העדה הבוכרית למרות היותו ממוצא אפגני. במבוא לפרסומים שהוציא לאור הוא אף מציג את עצמו ואת אחיו כיהודים בוכארים, שהייתה עדה עשירה ובעלת מוניטין באותם ימים. רבים גם הנישואים בין משפחת גול למשפחות בוכריות בתקופה זו. לאחר שנים אחדות הוא הקים את ועד יהודי אפגניסטן ועמד בראשו במשך שלושים שנה.

גרג'י, מולא מתתיה

Garji, Mulla Matityah

מולא מתתיה בן הרב מרדכי גרג'י (הראת 1845-ירושלים 1917), רב העדה באפגניסטן ובארץ ישראל, מורה ומחנך, דרשן מחונן, כרוניקן ובעל פירושים ודרושים, נערץ על קהילתו. שימש מחנך לילדי הקהילה, מורה-הוראה, דרשן ומנהיג רוחני ולעיתים גם פוליטי שייצג את העדה בפני השלטונות. צאצא למשפחת רבנים, מורים ומחנכים קודם במשד (סבו מולא אברהם ואביו מולא מרדכי) ואחר כך בהראת ובירושלים. משפחתו הייתה משפחת אנוסים, שברחה ממשד באיראן – מעוז השיעיות הקנאית והגיעה להראת באפגניסטן (1840) וחזרה כאן ליהדות גלויה. שם משפחתו 'גרג'י' מצביע כנראה שאבות אבותיו הוגלו על-ידי נדיר שאה מגיאורגיה למשד (1732-1747) יחד עם מיעוטים אחרים - כורדים סונים וארמנים, שהועברו למשד כמשקל נגד לשיעים שנואי נפשו.

חינוכו היה כחינוכם של בני רבנים, שרבנותם עברה מאב לבן. האבות הרביצו תורה בבניהם ככל שיכלו ורשימת המקורות בספרו 'Oneg le-Shabat' – דרושים בלשון העברית על התורה וההפטרות וחמש המגילות (ירושלים, 1913) - מלמדת על היקף ידיעותיו והיכרותו עם ספריהם של חכמים ספרדים ואשכנזים כאחד. בשנת 1896 הוא עולה לרגל (Ziyara) לירושלים עם בנו אשר במסע שנמשך כעשרה שבועות. ביום 29 במארס 1908 עלה לירושלים ונתמנה לרב העדה הבוכרית והאפגנית כאחד בירושלים. עשירים בוכרים אף מימנו הוצאתם לאור של ספריו. ספרו Tehiloth David כולל אוסף של דרשות על ספר תהילים, שהיה חביב במיוחד על יהודי אפגניסטן. ספרו Sefer Beith Ha-mikdash אינו עוסק בסוגיית בית המקדש אלא מביא פירושים למשנה מפי גאונים לאורך הדורות. המודעות ההיסטורית שלו ('שלא יישכח מפי זרעינו') עושה אותו מיוחד בקהילתו. מצויים שני נוסחים של הכרוניקה של Koroth Zmanim- Times History. הנוסח הראשון מורחב ונכתב בזמן אמת והוא מתאר את תולדות הקהילה בין השנים (אונס יהודי משהד לאיסלאם השיעי 1839 - לאחר ביקורו בארץ ישראל בשנת 1904). הנוסח השני, המקוצר, נכתב בפרספקטיבה של זמן והוא מסתיים בשנת 1913 ויש בו משהו גם מאווירת ארץ ישראל. הכרוניקות, לרבות יומן המסע שלו לארץ ישראל משנת 1896, שופכות אור על ארץ ישראל בשלהי המאה ה-19. הכרוניקה עוקבת בשיטתיות אחר מאורעות התקופה באפגניסטן – מלחמת פרס-אפגניסטן; מלחמות בריטניה-אפגניסטן ומלחמות הח'אנים. הכול מנקודת ראות של קהילה קטנה ונרדפת העומדת על הייה. היהודים נדרשים לממן את המאבקים במלחמות הפנימיות. במקביל יש התייחסות למאורעות מחיי הקהילה ומחיי האישיים השופכות אור על תופעות דמוגרפיות וחברתיות מחיי הקהילה. הכרוניקות נכתבו עברית עשירה המשובצת פניני לשון ושברי פסוקים מן המקרא ומן המדרשים.

BENZION D. YEHOASHUA-RAZ

גרג'י, מולא יוסף Mullah Yosef Garji

מולא יוסף גרג'י מלמד Melamed (הראת 1869-ירושלים 1937), בנו של מולא מתתיה גרג'י, רב העדה באפגניסטן ובירושלים. בשנת 1903 ביקש לעלות לארץ ישראל. בדרכו לארץ ישראל הוא הגיע למרב (Merv, Mari), כיום בתורכמניה, שם הפצירו בו יהודי המקום (בוכרים, אפגנים ומשהדים) והוא נענה להם ושימש מנהיג הקהילה, רב, מחנך, מוהל ושוחט במשך שבע שנים ובשנת 1911 הוא מגיע לירושלים ומשמש רועה רוחני של העדה הבוכרית והאפגנית כאחד. הוא משמש מחנך ומקים דורות של תלמידים, דרשן, חזן, מוהל ושוחט. סיפרו כי שילם במיטב כספו כדי לשמש מוהל לבניהם של עניי העדה

התימנית בירושלים. מפעלו החשוב ביותר הוא פירושו המקורי לספר תהילים Edduth 'bi-yehosef' נדפס בירושלים (1926). הוא מפרש בעברית את תהילים תוך כדי הבאת מאורעות הזמן בארץ ישראל ובאפגניסטן אגב פירוש פרקי תהילים הוא מתווה בספרו משנה אידיאולוגית של אהבת ציון וארץ ישראל. הוא משווה אותה לאפגניסטן ומונה חמש עשרה מעלות בארץ ישראל, הכוללים מניעים דתיים- מיסטיים וירושלים כמרכז רוחני ליהדות. הוא גם מונה יתרונות פסיים בארץ ישראל, כגון תנאי האקלים, איכות המזון, פרנסה, מחירים זולים ורפואה מודרנית ורפואה מונעת והתמותה הקטנה יחסית לעומת אפגניסטן. המוטו לתפיסתו האידיאולוגית קובעת כי 'ירושלים היא בית הכנסת של העולם', שתורה וארץ ישראל כרוכים בה. הוא אינו עושה אידיאליזציה של ארץ ישראל. לדבריו יש בה שונאי הנשמה (מיסיונרים) ושונאי הגוף (ערבים) ויצר הרע בארץ ישראל חזק יותר מאשר בגולה. ההתמודדות הזאת היא בעיניו מעלה שכן 'ארץ ישראל נקנית בייסורים' וההסתגפות מזככת את הנפש. 'קורות זמנים' הוא גם מקור מאלף של מנהגים, אמונות ודעות.

בשנת 1926 הוא נבחר לסגן יו"ר ועד העדה שמנתה 'שבעה טובי העדה', שפעלו מסביב לבית הכנסת 'ישועה ורחמים' Yeshua ve-Rahmim, שהיה המרכז הרוחני של יהודי אפגניסטן. הפעילות כללה הקמת מוסדות סעד, חינוך ו'חברה קדישא' (Hevra Kadisha), שטיפלה בקבורת הנפטרים בהר הזיתים.

BENZION D. YEHOSHUA-RAZ

גרג'י, מולא אשר

Garji, Mullah Asher

מולא אשר גרג'י (הראת 1882 – ירושלים) , בנו של מולא מתתיה שהעניק לבנו את החינוך האיכותי המיועד אך ורק לילדי הרב. בהיותו בן שבע-עשרה נשא אישה. בשנת 1896, בהיותו בן ארבע-עשרה עלה לרגל לארץ ישראל בחברת אביו. הוא מסייע לאביו להוציא לאור בדפוס בעברית ובפרסית יהודית את 'האזהרות' Ha-Azharoth לרב סימן טוב מלמד, רבם של יהודי משהד לפני שנאלצו לקבל את האיסלאם. לאחר עלייתו לארץ ישראל של אביו בשנת 1908, נתמנה מולא אשר, בן העשרים ושש, לעמוד בראש העדה וכיהן בתפקידו במשך ארבעים שנה עד לעלייתו לארץ. הוא שימש כאבותיו לפניו גם מורה ומחנך, מוהל, שוחט וחזן. הוא שלט ביד רמה בקהילתו ועל פיו יישק דבר בסכסוכים שבין איש לרעהו, בדיני ממונות ובדיני נפשות פסק המולא באישור השלטונות. יהודים לא נזקקו לערכאות של גויים ושלטון המולה הוכר על ידי הקהילה כולה. הוא יצא ובא אצל מושלי

המדינה, לרבות ראש הממשלה. כספי הציבור היו בידו והוא היה רשאי להלקות חבר בקהילה שהפר את הוראותיו. בין הוראותיו הוא אסר להזמין מנגנים מוסלמים לחגיגות יהודיות. העלייה הגדולה שלאחר הקמת מדינת ישראל ב-1950 הדאיגה אותו מאוד מחשש שהקהילה תצטמצם ומעמדו ייפגע ועל כן ביקש שהעלייה תהיה סלקטיבית ומדורגת לפי הנחיותיו. הוא עורר בכך תסיסה בקרב צעירי העדה שרצו לעלות. הם התלוננו בפני מושל הראת, שציווה על מולא אשר לעזוב את אפגניסטן תוך עשרה ימים. בכך נפתח פתח לעלייה המונית של בני הקהילה שהסתכמה בכ-3,000 נפש. עם בואו לארץ פרסם מולא אשר פיוט המוקדש לדוד בן-גוריון והוא נתקבל בכבוד על ידי הנשיא השני יצחק בן-צבי אך מעמדו בקהילה בארץ נשחק.

BENZION D. YEHOSHUA-RAZ

גרג'י, מולא בנימין

Garji, Mullah Binyamin

מולא בנימין גרג'י (הראת 1902 – ירושלים 1974). בנו של מולא יוסף ונכדו של מולא מתתיה. עלה לארץ ישראל בשנת 1911. לימים ירש את אביו כמנהיג העדה בירושלים ושימש דרשן שהקסים את מאזיניו. כיהן כמורה ומחנך לילדי צפון ירושלים במשך חמישים שנה, והקים דורות של תלמידים ומעריצים בזכות ההומניות והליברליות שלו. הוא ליווה את בני קהילתו – אפגנים, משהדים ובוכרים – בימי שמחה ובימי עצב והעניק להם תמיכה רוחנית והלכתית. עמד בראש קרן סעד בשם Ahavath Hessed, שסייעה בסתר לנזקקים. פעל רבות למען בני העדה נרדפים באפגניסטן ופעל להעלאתם לארץ ישראל. הוציא לאור מחדש את ספרו של אביו Edduth bi-Yehosef והוסיף לו מבוא שבו תיאר את דיוקנו של אביו. לאחר מותו הוקמה על שמו ישיבת Midrash Binyamin, המכשירה רבנים מבני העדה.

BENZION D. YEHOSHUA-RAZ

עמרם, מולא יהושע

Amram, Mullah Yehoshua

מולא יהושע עמרם נולד ונפטר בעיר הראת. הוא נחשב למחנך מתקדם בהשוואה למורים ומחנכים לבית גר'י. הוא שילב כעוזר הוראה את המנגן העיוור מולא יוסף Bakhchi שניגן על הרמוניום ועורר את התלמידים לשנן בעל-פה את הפיוטים הרווחים בקרב יהודי אפגניסטן. מולא יהושע הצטיין בכשרון ציור וצייר לתלמידיו, שלמדו בשלוש לשונות – עברית, ארמית ופרסית-יהודית - את הפריטים הנלמדים. הם שיננו בעל פה תורה, משנה, מדרשים ופרקים נבחרים מהגמרא. המצטיינים למדו גם בספר הקבלי 'זוהר' (Zohar) ולקראת כל חג הכין את תלמידיו לכל המצוות הרלבנטיות לאותו חג. מולא עמרם הכשיר את תלמידיו לכתוב מכתבים נמצים בפרסית-יהודית ולתרגם תרגום סימולטני לפרסית-יהודית מן המקרא ומן המשנה. הוא לימד את תלמידיו את מסורת ה-Dastak, שכללה העתקה קליגרפית מלווה בציורי אורנמנטים של פיוטים שעברו מדור לדור ואת 'פרקי אבות' (Sayings of the Sages of the Mishnah). המוכשרים גם הוסיפו מיצירותיהם האישיות, מעשיות וספרי דרוש. התלמידים, שנמנו על קהילת סוחרים, למדו גם חשבון. פתיחת ה'מדרש' (Midrash) בשנות העשרים של המאה העשרים פגעה במונופול של משפחת גר'י ועוררה לסכסוכים. פרנסתו של מולא יהושע עמרם הייתה בדוחק רב והוא נאלץ גם למכור תבלינים שעות אחדות בכל יום.

BENZION D. YEHOSHUA-RAZ

סימן-טוב, מולא יעקב

Siman-Tov, Mullah Yaakov

מולא יעקב סימן טוב נולד בעיר הראת באפגניסטן בשנת 1897 ונפטר בארץ ישראל בשנת 1972.

סימן טוב היא מן המשפחות המיוחסות בקרב יהודי אפגניסטן. המשפחה הגיעה לאפגניסטן מהעיר משהד באיראן בשנת 1840, לאחר שנאלצה להתאסלם ושב ליהדות שלימה בעיר הראת באפגניסטן. לאחר 16 שנים הוגלו כל האנוסים חזרה למשהד למחנה ריכוז. כעבור שנתיים חזרו בסיוע בריטי אל אפגניסטן. המשפחה הקימה מקרבה רבנים, מנהיגים ופעילים. רב העדה בתל-אביב מולא שמחה סימן טוב נרצח על-ידי ערבים בימי המאורעות בשנת 1936. Anti Jewish riots in Mandatory Palestine. מולא יעקב סימן טוב, הרב הראשי של יהודי אפגניסטן יצא בשנת 1922 במסע ארוך ומתיש מאפגניסטן לירושלים כשהוא רכוב על חמורו. תחילה התגורר בירושלים ומשלא

מצא פרנסה עבר לתל-אביב, שם נתבקש לשמש רבם של יהודי אפגניסטן ובוכרה כאחד בזכות למדנותו וצניעותו.

[טעון עדיין השלמה]

BENZION D. YEHOSHUA-RAZ

מולא שמואל

Mullah Shmuel

[טעון עדייח השלמה]

הרצאה על אפגניסטן

במשך 15 שנים חקרתי את קורותיהם של יהודי אפגניסטן. כל מי ששמע על כך אז חשב שאיבדתי את השפיות שלי. מעטים ידעו איפה ממוקמת אפגניסטן. בזכותו של הארכי-רוצח אוסאמה בין לאדן, שאגב הוא חצי סורי-פלסטיני וחצי תימני, שנולד בערב הסעודית למשפחה עשירה מאוד. בבחרותו נודע כפליי בוי, בחור עשיר, שגילה עניין במטוסים, במכוניות מרוץ ובנשים, שלאביו עשר נשים ו56 ילדים. הוא הסתפק ב-4 נשים וב-6-7 ילדים. קשרי הנישואין שלו לא היו מקריים. הוא נשא לאישה את בנותיהם של מנהיגי שבטים אפגאניים. גם בנו נשא לאישה את בתו של אחד מבכירי הטאליבאן ובכך הוא רוכש עליהם השפעה גדולה. בהשפעת הפרופיסור שלו באוניברסיטה של ריאד אוסאמה חזר בתשובה ונעשה מוסלימי קיצוני מאוד. בן הכת הוואהבית, המאמינה שיש לקיים את הקוראן והחדית' [המשנה והתלמוד המוסלמיים] ככתבם וכלשונם, דהיינו להשתית את המדינה המוסלימית על חוקים אלו.

בשנת 1979 הפרופיסור הפנה את תלמידו בן ה-23 [אוסאמה נולד בשנת 1956] לעזור למוג'הידין האפגאני במאבקו לגירוש הרוסים שכבשו אז את אפגניסטן ובמשך 10 שנים השמידו כ-1.5 מיליון אפגאנים. אוסאמה מקבל את האתגר, מגיע לפקיסטאן ובונה בה מכספו מחנות אמונים למאבק ברוסים.

כל העולם מתעניין במה שקורה באפגניסטן וכל פרשן הפך להיות מומחה לענייני אפגניסטן בעבר, בהווה ובעתיד ומוכן ליעץ לבוש, לפנטגון ול-CIA.

לפני שניכנס לעובי הקורה, בואו נראה איפה נמצאת אפגניסטן: אנחנו עולים על מטוס בנתב"ג ונוסעים מזרחה לתוך יבשת אסיה. עוברים את ירדן, עוברים את עיראק, עוברים את איראן והופס – הגענו לאפגניסטן – מדינה ענקית – 650,000 קמ"ר (מדינת ישראל – 20,330 קמ"ר – פי 32 פעם גדולה מישראל ופי 3 גדולה מבריטניה הגדולה). מספר התושבים בה לא ידוע בגלל המלחמות. משערים שהוא בין 25 מיליון ומטה. אולי 20 אולי 15 מיליון?

מהו ה'סתאן'?

משמעו מדינה, ארץ, אזור ואפילו מגרש רחב ידיים.

מי הן השכנות של אפגניסטן?

בדרום – עד שנת 1947 הייתה הודו. ב-1947 קמה המדינה המוסלמית על השטח של הודו וקראה לעצמה – פקיסטאן – ארץ הטהורים. פקיסטאן גדולה בשליש מאפגניסטן עם קרוב ל-150 מיליון מוסלמים. פקיסטאן שמיליונים מתושביה בצפון המדינה הם פושטונים וזאת בנוסף לעוד 5 מיליון פליטים פושטונים שמצאו מקלט בפקיסטאן. הפקיסטנים ובמיוחד שירותי המודיעין שלהם ISI - - הולוכו שולל את האמריקאים. מצד אחד הם היו בני ברית של שהטליבאנים, הזרימו להם מיליוני דולרים, איפשרו להם להקים בתחומי פקיסטאן מחנות אימונים והם היו היחידים חוץ מסעודיה שהכירו בהם.

בתקופת המאבק נגד הרוסים 1977-1998 הפקיסטאנים קיבלו סיוע אדיר מימדים מה-CIA – למעלה מ-3.5 מיליארד דולאר, במזומנים, בנשק מגוון ובתחמושת

במערב – איראן – מדינה באמת באמת גדולה – מיליון ו-600,000 קמ"ר ובה 66 מיליון תושבים. בצפון – היא גובלת עם שלוש מדינות מוסלמיות, שהיו בעבר חלק מברית המועצות – אוזבקיסטאן 447,000 קמ"ר עם 25 מיליון תושבים; תג'יקיסטאן 143,000 קמ"ר עם 7 מיליון תושבים; טורקמניסטאן – 488,000 קמ"ר עם 4.6 מיליון תושבים. קירגיסטאן – כ-200,000 קמ"ר עם פחות מ-5 מיליון תושבים; קזחסטאן – מדהימה בגודלה 2.7 מיליון קמ"ר. שנייה בגודלה לרוסיה עם פחות מ-17 מיליון תושבים. במזרח – להאמין – יושבים מיליוני סינים מוסלמים, שחולמים על איחוד עם המדינות המוסלמיות.

ניתן להוסיף את המדינות המוסלמיות בקווקז: אזרבייז'אן, דגסטן וצ'צ'ניה.

בקיצור, רבותי, המדינות המוסלמיות של מרכז אסיה הן בגודל של כ-7 מיליון קמ"ר, כגודל ארצות הברית. וכמובן לא לקחנו בחשבון את המדינות הערביות שבקירבן אנו יושבים כמו קוץ בגרון.

אפגניסטן היא ארץ הררית. מרקו פולו הנוסע האיטלקי הידוע, שביקר בה בימי הביניים קרא לה 'גג העולם'. ההר הגבוה מגיע שם ל-7,485 מטר מעל פני הים. קבול נמצאת בגובה של כ-2,000 מטר מעל פני הים. מי שלא רגיל – יכול בקלות לאבד את החיים שלו בגלל בעיות בנשימה וחוסר חמצן.

זאת אחת הסיבות, שמי שנלחם נגד האפגאנים הפסיד את המלחמה וברח עם הזנב בין הרגליים. באמצע המאה ה-19 האנגלים שישבו בהודו ניסו לכבוש את אפגניסטן ולמרות שלאפגאנים היה נשק פרימיטיווי – רובים שנטענים מן הקנה – הם הביסו חטיבות מאומנות ומצויידות של הבריטים עם תותחים,

מקלעים וחיילים מאומנים. מתוך אלפי הלוחמים שחיסלו הם השאירו בחיים את הרופא כדי שיחזור ויספר מה עוללו האפגאנים לאנגלים.

הרוסים שפלו לאפגניסטן בשנת 1979 ונלחמו בה עשר שנים חיסלו כמיליון אפגאנים ואיבדו בעצמם כ-100,000 חיילים ואלה שחזרו הביתה, רבים נעשו נכים לכל החיים וגרוע מכולם הם למדו להשתמש באופיום, כי אפגניסטן היא יצרנית האופיום הגדולה ביותר בעולם ובה מפיקים מהאופיום הירוואין מזוקק.

גרוע מכול, חלק גדול מן הלוחמים הרוסיים באפגניסטן – כולל גם גנרלים - היו בעצמם מוסלימים מן המדינות הגובלות באפגניסטן או מן הקווקז – דגסטאן, צ'צ'ניה ואזרביז'אן.

הלוחמים האלה לא ממש עזבו את הנשק. רבים מהם נעשו מוסלימים אדוקים והם מושפעים מהמטיפים הפונדמנטליסטים. חלקם נלחמו בצ'צ'ניה נגד הרוסים. אחרים הפכו לחלק מן האופוזיציה הקיצונית במדינות המוסלמיות של ברית המהועצות לשעבר.

מיהם העמים באיזור?

בגדול – האיזור מתחלק למדינות דוברות שפות טורקיות ולמדינות דוברות שפות פרסיות. הקבוצה הראשונה מונה שבטים טורקיים ומונגוליים של נוודים, צאצאיו של ג'ינגיס חאן – המדינות הטורקיות, הדוברות עגות שונות של טורקים. הן קזאחסטאן, קירגיסטאן, אוזבקיסטאן, טורקמניסטאן ובקווקז – אזרביז'אן. המדינות הדוברות עגות שונות של השפה הפרסית הן איראן, אפגאניסטאן, טג'יקיסטאן והחלק הדרומי של אוזבקיסטאן. הן בעלי עבר התיישבותי בערים ובחקלאות. בניגוד לנוודים הטורקיים והמונגוליים שהיו בעיקר רועה צאן. במלחמה ביניהם ניצחו דווקא הנוודים המונגוליים.

טורקיה, שרבים אוהבים לנסוע אליה, נכבשה לפני כאלף שנה על-ידי שבטים טורקיים שפלשו לאסיה הקטנה, השתלטו על הביזנטים, אנסו את התושבות ממוצא יווני ובלקני ויצרו עם חדש – עם טורקי – שהוא תערובת של מזרח ומערב גם יחד. מה שנשאר מן העבר – זאת בעיקר השפה.

באפגניסטן עצמה – כמחצית האוכלוסיה הם השבטים הפושטוניים, הדוברים שפה שהיא תערובת של שפות הודיות. כחמישה מיליון חיים גם מעבר לגבול בפקיסטאן. כיום עם הפליטים חיים בפקיסטאן כ-10 מיליון פושטונים, שעליהם נדבר במפורט.

בצפון אפגניסטן – חיים מיליונים של אפגאנים תאג'יקים, שנכבשו על-ידי האפגאנים לפני כ-150 שנה והפכו להיות חלק מן השבטים האפגאניים. שבטים אלה חולמים על איחוד עם המולדת תאג'יקיסטאן. הם מהווים בעיקר את הברית הצפונית, ששלטה עד לפני כמה שנים באפגניסטן. אליהם הצטרפו כמה שבטים פושטוניים. המוסלימים שהזכרנו עד כה הם סונים באמונתם. במערב ליד הגבול האיראני יש ריכוז גדול של שיעים אפגאניים, שהם פחות קנאים מהאיראנים השיעים.

כשהאפגאנים יושבים על אדמתם הילודה שם היא מן הגבוהות בעולם 42 לאלף לשנה. למשפחה נולדים כ-6 ילדים אבל רובם מתים. אבל התמותה של תינוקות היא מדהימה: על כל 1000 תינוקות חיים מתים 147. בכלל האוכלוסייה מתים כ-18 על כל אלף מדי שנה. השיעור הממוצע של תוחלת החיים שם אינו עולה על 46 שנים לכלל האוכלוסייה. נשים, שבדרך כלל חיות 10 שנים יותר מן הגבר, כאן הן חיות פחות שנים מהגבר. אפגניסטן מורכבת מ-16 מחוזות השפעה ובכל אזור שולט שבט אחר.

אפגניסטן הייתה ממלכה ממש כמו איראן. בראשה עמד השאה האפגאני זאהיר שאה, שהודח בשנת 1973 על-ידי קרוב משפחתו הגנרל מוחמד דאוד ח'אן, שהקים רפובליקה באפגניסטן. השאה הגולה מצא מקלט באיטליה. כיום הוא בן למעלה מ-85 שנים והוא מבקש לחזור ולמלוך על אפגניסטן.

כשהרוסים פלשו בשנת 1979 לאפגניסטן כבר היו באפגניסטן כמה מהפיכות והדחות. הרוסים ביקשו להשליט, כביכול, סדר במדינה. הם פלשו כי בכך הם מימשו חלום ישן של מאות שנים, להשתלט על אפגניסטן ומשם להגיע להודו ובעיקר לחופי המפרץ הפרסי, שבו יש מצבורי נפט גדולים.

הרוסים סללו מרוסיה לאפגאניסטאן רשת כבישים של אלפי קילומטרים, שהכול יציקות בטון. חלק מהכבישים אמורים היו להיות גם שדות תעופה מאולתרים. הם הזרימו מטוסים, טנקים, תותחים, טילים ותחמושת בכמויות בלתי מוגבלות. כשהרוסים עזבו הם הותירו כמעט הכול בידי השבטים האפגאניים והם ידעו ועוד איך לעשות שימוש בנשק הזה למטרות חתרנות באפגאניסטאן ומחוצה לה.

איך סולקו הרוסים?

לא להאמין, אבל האמריקאים הם הם שהקימו את הטאליבאן, בשיתוף פעולה עם הפקיסטאנים. ה CIA השקיע כ-3 מיליארד דולאר בבניית הכוח של הטאליבאן. הם קיבלו מהאמריקאים נשק משוכלל, כולל טילים להפלת מטוסים רוסיים. הם למדו לייצר פצצות, לפוצץ בניינים ובעיקר – להילחם.

הטאליבאן היה מורכב מכוחות מקומיים, שביקשו להשתחרר מן הכיבוש הסובייטי ומכוח של צבא של שכירי-חרב, בעיקר מארצות ערב והאיסלאם – מצריים, סעודיה, אלג'יריה, תוניסיה, תימן, פלסטינים קיצוניים, פיליפינים, אינדונזים, בוסנים, טג'יקים וסומלים ועוד כ-50 לאומים שונים, שבאו ורכשו יידע להילחם להילחם באויב הרוסי. הטאליבאן מצליח בסיוע אמריקאי לסלק את הרוסים. צבא שכירי החרב נשאר ללא תעסוקה. הם מקבלים הכשרה אידיאולוגית מוסלמית, המעמידה במרכז את האיסלאם וכל השאר הם הכופרים, שראוי למחוק אותם מעל פני האדמה. בעיקר את האמריקאים – אלה שהפכו אותם לעשירים – והציונים והיהודים. מקור אחר לעושר של כל הגורמים באפגניסטן הוא הסחר באופיום ובהירוין שנותן להם מיליוני דולארים אם לא למעלה מזה.

הקבוצה השלישית הנלחמת עכשיו באפגניסטן היא קבוצת ילדי הפליטים. צעירים שנולדו במחנות הפליטים בזמן המלחמה. צעירים אלה אין להם מה להפסיד. הם מוכנים להקריב את חייהם במלחמה נגד האויב האמריקאי, שמחסל גם חפים מפשע, כדי לתפוס בעצם גורמים לא אפגאניים, טרוריסטיים ערביים, הקעידה, שמצאו מקלט בהרים ובבונקרים של אפגניסטן. בראשם עומד בין לאדן.

להערכתך, האמריקאים יגרמו להמשך החורבן שהשאירו הרוסים באפגניסטן וכשייצאו למתקפות קרקע ישלמו החיילים האמריקאים מחיר כבד כמו קודמיהם – האנגלים והרוסים. בין לאדן והטרוריסטים יצחקו להם בפנים. הם לא הולכים להישבר ולהסגיר את בין לאדן גם במחיר של הרג של מאות אלפי אפגאנים.

ובכן אמרנו, שבגדול היום המלחמה בין הפתאנים הנמצאים בדרום המדינה בגבול עם פאקיסטאן ומעבר לגבול נגד התאג'יקים בצפון.

הקבוצה הזאת מוגדרת בעולם כ'אפגאנים ערבים'. בין לאדן מקים את אירגון הטרור העולמי שלו 'אל-קאעידה'. אנשיו מפוזרים ברחבי אירופה ואמריקה הצפונית והדרומית ובכל רחבי אסיה ומחכים לפתאווה שלו – הצו הדתי לפגוע באירועים ואמריקאים. בין לאדן נערץ על החוגים הללו. מאות מוותיקי המלחמה באפגניסטן המגדירים את עצמם כלוחמי ג'יהד- מלחמת קודש – הם נלחמו בסודן נגד המורדים הלא מוסלמיים בסודאן הם הקימו תאים חשאיים. בין לאדן מזרים אליהם כספים מעסקי מניות שלו. הם רק מחכים לפעילות טרור. מקדישים שנים לתכנון. כך ביצעו את הרס מגדלי התאומים בניו-יורק.

ולפני כן הם פגעו בחיילים אמריקאיים בסומליה, בתימן, פיצוץ השגרירויות באפריקה.

מיהם הפתאנים?

לא להאמין, אבל יכול להיות שהתשובה לשאלה ההיסטורית – לאן נעלמו עשרת השבטים שהוגלו על-ידי נבוכדנאצר – לחלח וחבור, ערי גוזן ומדי. השבטים האובדים הללו הם כנראה הפושטונים האפגאניים. אחינו ובשרנו. הנלחמים בעקשנות משום שהם חלק מן העם היהודי מדורי דורות.

ההיסטוריה של אפגאניסטאן שראתה אור בספרים קדומים מלפני מאות שנים פותחת בסיפור גלות בוכט-אנצאר. הם הקוראים לעצמם 'בני-ישראל' מספרים כי אביהם הקדמון הוא קיש. לבנו 'מליכ טוואלוט' המלך משכמו ומעלה – היו שני בנים – ברכיה וירמיה. אמותיהם היו משבט לוי. לברכיה נולד בן בשם אסף ולירמיה נולד בנו אפגאנה, שעל שמו נקרא העם האפגאני. בני ישראל גולים עם מנהיגיהם לבבל, משם לאיראן, ומשם הם מגיעים לצפון אפגניסטן. במאה השלוש-עשרה בעקבות הפלישה המונגולית הם יורדים דרומה ליד הגבול עם פאקיסטאן. לאורך כל ההיסטוריה שלהם הם משמשים שכירי חרב קשוחים לכל המרבה במחיר.

לפני כמאה וחמישים שנה מגיע רופא בריטי לקנדהאר הבירה הקודמת ונעשה רופא בית המלוכה האפגאני. מה שהאפגאנים אינם יודעים שאותו רופא, שהיה אנטישמי לא קטן, שימש גם כקצין ביון של הצבא הבריטי בהודו. הוא פוגש בבית המלוכה האפגאני ספרים עתיקים עם המסורת הקדומה בקשר למוצא שלהם. הוא שואל בספרו: מדוע עם אציל כל כך בחר לראשיתו את העם היהודי רוצח האל? מדוע הם לא בחרו ביוונים הקדומים? ברומאים? בפרסים? בבבלים?

סימן הוא שאין לברוח מן האמת וכי זו הוכחה שהם אכן ממוצא ישראלי מן המאה השמינית לפני הספירה.

לשבטים הפושטונים האפגאניים יש חוקה שבטית בנוסף לאמונתם באיסלאם הסוני. החוקה השבטית שלהם מזכירה מאוד את החוקה המקראית. הקרקע אינו יוצא מן השבט והם מפילים גורלות בחלוקת הקרקע בתוך השבט. הם נושאים אישה רק מבנות השבט שלהם. חלק מן השבטים נקראים אפרידים, כלומר משבט אפרים. יש שם מנהיג שנקרא רבני – כלומר בן שבט ראובן. נשים טובלות אחרי המחזור בנהר. הם נהגים מנהג של עין תחת עין ושן תחת שן. הם אינם מבשלים גדי בחלב אימו ואינם מערבים בשר בחלב. זקנות השבט מדליקות נרות שבת. נר שיכבה הוא סימן שנפש תילקח באותה שנה. כי נר אלוהים נשמת אדם. והלבוש האפגאני מזכיר את בגד ארבע הכנפות. הם מקפידים לגדל זקן ויש להם משהו המזכיר את הפיאות. בימי אסון הם שולחים שעיר לעזאזל המדברה. הם שונים במראה שלהם מן השבטים הסובבים אותם. יש ביניהם הרבה בלונדים ואדומי שיער ועיניים בהירות.

הפרשנים של ימי הביניים מוצאים קשר בין תושבי האזור לעשרת השבטים האובדים שנעלמו מעינינו מאז גלות נבוכדנאצר. ככה הפרשנים הקראיים וכך הפרשנים הרבניים: דניאל אל קומייסי, שמוצאו מקומיס שבח'וראסאן. כך ר' משה אבן עזרא, כך רב סעדיה גאון. בנימין מטודלה הנוסע היהודי הידוע שביקר באזור במאה השתים עשרה מדבר על 80 אלף יהודים באזור. מספר עצום בשביל ימי הביניים.

ביולי 1997 ביקר אותי בביתי צעיר פושטוני, בשם עות'מאן עבד-אל רחמן ח'אן. אביו רופא כיום בארה"ב. הבחור נולד כבר בארה"ב. הוא החליט לכתוב דוקטורט על הקשר בין העם היהודי לבין השבטים הפתאנים. הוא למד בהרווארד אריכאולוגיה של תקופת המקרא והגיע לחפירות באזור אשקלון. הוא הביע את רצונו שנערוך שנינו בדיקות גנטיות כדי למצוא קשר דם בין הפתאנים לבין היהודים כיום.

לדבריו באפגניסטן ובקשמיר יש הרבה מקומות יישוב שמקורם במקרא. השבטים הפושטונים שבאו מהראת, מקנדהאר, מלגמאן ומקאבול הם ממוצא

ישראלי. במעבר חיבר חיים שבטים שמוצאם ישראלי – ג'אג'י-שבט גד; רבניים – ראובן; שימנווידים – שמעון; סכנה אורבת למי שבא לתחום האפרידיים – אפרים. תתי השבטים האחרים נקראים יוסף זאי, יצחק זאי, אליאס ח'יל, סולימאן ח'יל.

לדעתו של עות'מאן אדמת גור, הקרובה לעיר הראת על גדת האמו דאריה, אוצרת בתוכה גילויים ארכיאולוגיים מופלאים שיוכלו לקשר בין השבטים הפתאנים לבין עם ישראל. בעבר כולם נשאו שמות ישראליים אבל האיסלאם אילץ אותם לשנות את שמותיהם. השם קאיס-קיש הוא שם נפוץ ביותר משום שהם מייחסים לקיש אביו של שאול את ראשיתם. כיוון הקברים אינו מופנה למכה אלא לארץ ישראל. השם קשמיר ניתן על-ידי הבריטים. השם המקורי הוא 'כשר'. כך קוראים לה הפתאנים. האתרים המוזכרים בתנ"ך כמקומות גלותם של השבטים הגולים נמצאים, לדבריו של עותמאן, באפגניסטן.

לדבריו, השבטים הפתאנים יודעים היטב את הקשר ההיסטורי שלהם לעם ישראל למרות שהם מוסלמים. החוקה השבטית שלהם דומה מאוד לחוקה המקראית. למרות המלחמות הם שומרים גם בגולה על המסורות שלהם, אך הרבה חטיבות תרבותיות הולכות ונעלמות בשל גורלו הקשה של העם האפגאני.

הוא מאשים את הרוסים ואת האמריקאים שהציפו את האזור בנשק שבו הורגים האפגאנים זה את זה. אפגניסטן מחולקת כיום ל-50 טריטוריות שבטיות. כל שבט מגן על עצמו.

בביקור שערך בהראת מצא שהמרכז היהודי נפגע קשות. חומות העיר נהרסו ברובן, בית העלמין היהודי נמצא במצב רע. בתי כנסת נפגעו. היהודים חיו באזור עד 1978. עד כאן סיפורו של עותמאן עבד אל ראחים ח'אן, שסיפר לי בביקורו בירושלים ביום 13 ביולי 1997.

האם יש קשר בין הפתאנים לבין היהודים שחיו באפגניסטן החל מן המאה ה-7- ואילך? זו שאלה חשובה.

האזור הזה הכולל גם את מזרח איראן ואת המדינות המוסלמיות שהיו בעבר בחבר העמים נקרא בימי הביניים – חוראסאן – מקורות עבריים מימי הביניים מדברים על התיישבות יהודית בערים מרב, תורכמניה כיום, באלך, גאזני, הראת – כיום באפגניסטן; נישאפור באיראן; ה'וריזם, סמרקנד ובוכארה – כיום באוזבקיסטאן.

המקורות מדברים על הגירה של סוחרים יהודים מבבל לאזור הזה שישב על דרך המשי. פרשנים מימי הביניים רבניים וקראיים כאחד מדברים על ההתיישבות היהודית הגדולה מאוד שהייתה בחוראסאן, שאגב משמעה ארץ השמש. בתנ"ך חרס משמעו גם שמש.

באזור נמצאו ארונות קבורה מן המאה ה-8 שעליהם חרוטים שמות עבריים יעקב בר יעקב, אשר בר. על דרך המשי בטאנג-י אזאו נמצאו כתובות סלע בפרסית יהודית באותיות עבריות קדומות מן המאה השמינית. אריכאולוגים איטלקיים שבאו לחפש מונומנטים בודהיסטים באפגניסטן (עמק במיאן – פסל החצוב בסלע של בודהה הגדול בעולם, שנהרס על-ידי הטאליבאן). להפתעתם של האריכאולוגים האיטלקים הם גילו בית קברות יהודי קדום. בית חיים עם כל המשתמע. נתגלו עד כה 88 מצבות. המצבה הראשונה משנת 1012 והמצבה האחרונה מ-19 באוגוסט 1249 – 27 שנים לאחר הפלישה המונגולית. זאת גם הוכחה שהמונגולים לא חיסלו מייד את הקהילות היהודיות במקום. לא נמצאו מצבות לנשים ולילדים. תופעה שהייתה קיימת עד לשנים האחרונות באפגניסטן בקרב היהודים.

במוזיאון של קאבול, שיש בו כנראה אוצרות חשובים בענייני יהדות, נמצאת מצבה מקנדהאר. מצבה מפוארת באותיות עבריות וכתובה עברית מצוינת.

המצבה משנת 1345, לאחר עלייתו של טימור לנג. בעל המצבה הוא משה בן אפרים בצלאל, שהיה שר חשוב והוצא כנראה להורג.

יהודי האזור שימשו כסוחרים על דרך המשי. הם הגיעו לסין ואף הקימו בסין קהילה יהודית בקאי-פנג. נתגלו תעודות בפרסית יהודית. הסוחרים האלה עברו את כל דרך המשי עברו את אירופה במסע שנמשך כשנתיים עד שהגיעו לספרד. משם הגיעו למרוקו, למצרים, לארץ-ישראל ומשם חזרו חזרה לדרך המשי בח'וראסאן. רבי חסדאי איבן שפרוט, שהיה שר בספרד המוסלמית ועמד בראש הקהילה היהודית בספרד, מספר על סוחרים יהודים מח'וראסאן שהגיעו אליו, אמצע המאה העשירית, וסיפרו לו כי בדרכם פגשו את הכוזרים, שהתגיירו וקיבלו את היהדות. הוא מספר כי לא האמין להם. משום שסוחרים מנסים למצוא חן ולא תמיד מקפידים לומר את כל האמת. כשהגיעה אליו משלחת של דיפלומטים מביזנטיון וסיפרה לו בדיוק את אותם דברים אז הוא האמין והוא שולח את שתי איגרות ליוסף מלך הכוזרים ושואל אותו שאלות.

מקורות מוסלמיים מדברים על היישוב היהודי באזור בזמן הכיבוש הערבי של המאה ה-8. עומר השני (717-720) מוציא צו שלא להרוס בתי-כנסת, אך לא לאפשר לבנות בתי כנסת חדשים? הצו מוכיח שהיהודים קדמו לערבים באזור. במאה השמינית מוזכר ר' עקיבא, ראש הקהילה היהודית של מרב, שהיה ממונה על גביית המיסים בעירו. המקורות המוסלמיים מרבים להזכיר את היהודים כסוחרים וכאנשי עסקים.

העת החדשה

עד המאה ה-19 אין לנו ידיעות על יהודי אפגניסטן. היהדות הקדומה נעלמת כמעט לגמרי. האם הם התאסלמו? האם הם חוסלו? האם הם נאלצו לברוח על נפשם מידי הכובשים המונגולים ויורשיהם ועברו דרך ארצות הכוזרים לאירופה והפכו להיות חלק מהיהדות האשכנזית?

באפגניסטן נשארה קהילה דלה ביותר.

בשנת 1839, בעקבות אונס הקהילה היהודית בעיר משהד הסמוכה לעיר הראת באפגניסטן. המשטר השיעי של כוהני הדת הפונדמנטליסטיים מעליל על היהודים עלילה. ההמונים יוצאים לערוך פוגרום ביהודית. 37 יהודים נהרגים. הרכוש היהודי נבזז ועל כל השאר השאירו את הברירה להתאסלם או למות. ישראל אף על פי שחוטא ישראל הוא. לפי הכלל הזה הם מקבלים את האיסלאם. שנה לאחר מכן, כשהרוחות נרגעו, חלק מן הקהילה במשהד מצליחים לברוח ולחזור ליהדות שלימה בעיר הראת הנמצאת בתחומי אפגניסטן.

בין הבאים הייתה משפחת גר'י שהפכה למנהיגה של יהדות אפגניסטן. יהודי אפגניסטן הם למעשה יהודים שבאו בעיקר משהד, מיזד ומקשאן.

בעקבות המשטר הקומוניסטי על בוכארה, יהודים בורחים על נפשם ומגיעים לאפגניסטן עם רכושם הרב ומכניסים סם חיים לקהילה.

בשנות ה-30 האפגאנים משתפים פעולה עם הנאצים ומתחיל גל של רדיפת יהודים על ידי 600 סוכנים נאצים, שהתאסלמו בברלין ועסקו בחתרנות באזור. המופתי הירושלמי תורם גם את חלקו על-ידי הסתת ההמונים במסגדים נגד היהודים. האוריינטאציה הנאצית של האפגאנים גרמה ששערי המסחר והייצוא שהיו בידי היהודים – פרוות קראקול ופירות יבשים – היהודים מגיעים למצב של רעב. מתחילה בריחה של יהודים לפשאוואר, אז בהודו כיום בפאקיסטאן, אבל היהודים מבקשים להחזיר אותם למוות באפגניסטן. שערי ארץ-ישראל נסגרו בפני היהודים האלה. הייתה אפלייה קשה נגדם ולא נתנו להם סרטיפיקאטים לעלייה. רק כשקמה מדינת ישראל, 5,000 יהודים אפגאנים מגיעים לארץ-ישראל.

הקהילה היהודית אפגניסטן הייתה בעלת אהבה עזה דתית לארץ-ישראל. יהודים עלו משם בהמוניהם כבר בסוף המאה ה-19. יהודים הושלכו לכלא והיו לאסירי ציון בגלל רצונם לעלות לארץ.

הקהילה האפגאנית היא מן הקהילות השקטות ביותר בארץ. בניה נקלטו יפה. יש בניהם את גדולי הבונים בארץ, יש בהם דיפלומטים, סופרים, מוציאים לאור. חוקרים ומה לא? הם שומרים באמונה על מנהגי התפילה והמסורת מבית אבא.

כיום נשארו באפגניסטן שני יהודים – יהודי זקן בן 75 שעוסק בכשפים ובקמיעות, בשם יצחק לוי. השני הוא זבולון סימן-טוב, איש בשנות הארבעים המאוחרות שלו. פגשתי אותו בבוכארה כשבא לשאת אישה ולקחת אותה איתו חזרה לאפגניסטן. האיש דובר עברית. יש לו משפחה בארץ וכל לילה הוא מאזין לקול ישראל.

השירה והפיוט אצל יהודי אפגאניסטאן כערגה לציון

בן-ציון יהושע

חוקרים מאוניברסיטה אינדיאנה שבארה"ב חקרו את המוסיקה האפגאנית ואספו מבחר עשיר של כלי נגינה מקומיים ומסורות מוסיקליות. בדומה לדפוס תרבות אחרים מאפיינים את אזוריה השונים של אפגאניסטאן יסודות מוסיקליים שחדרו ממרכז אסיה, מאיראן ומתת-היבשת ההודית. הרבה מן המסורות הללו הן מסורות שבעל פה, שעברו מדור אחד למשנהו מבלי שתועדו בתווים או בהקלטות. יש מסורות ייחודיות לאזורים שונים באפגאניסטאן, המורכבת מלאומים שונים. כלי הנגינה המסורתיים הם:

כלי הקשה:

דול (Dhol) – תוף חרס דמוי גליל, שעל שני פתחיו מתוח עור תיש. נלבש בחבל על הצוואר ומשתלשל בצד הגוף. אורכו 39 ס"מ וקוטר ראשיו 22 ו-23 ס"מ.

דוהולאק (Doholak) – צמד תופים קטנים בעלי ראש אחד שעליו מתוח עור תיש ובמרכזו מעגל שחור בקוטר של 8 ס"מ. גודל התוף 21 ס"מ וגובהו 10 ס"מ. מקישים עליו בצמד מקלות.

דאירה (Daira) – תוף דמוי כברה (בדומה לתוף מרים), קוטר 26 ס"מ ועומקו 6 ס"מ. זרבאגאלי (Zerbagali) תוף חרס דמוי כד אורכו 40 ס"מ וקוטר 20 ס"מ.

כלי מיתר:

טמבור (17) – Tambur מיתרי מתכת מתוחים על גשר שנהב וצוואר עשוי עץ. תיבת התהודה (17 ס"מ) היא קטנה מאד יחסית לצוואר הכלי שאורכו 115 ס"מ. רבאב (12) – Rebab מיתרים מתוחים על כינור עץ, שעל תיבת התהודה מתוח עור. המיתרים משוכים מעל התיבה ומעל הגשר. צוואר הכינור מעוגל ודומה לראש של עוף אורכו 80 ס"מ.

דמבורא (Dhamboora) – כלי מיתר נפוץ באפגאניסתאן. בעל תיבת תהודה עשויה עץ וצוואר צר ומאורך. בתיבה 15 חורים להפקת הצלילים. הגשר עשוי שנהב אורכו 99 ס"מ. הפריטה עליו נעשית באצבע. שאשטאר (Shashtar). – כלי מיתר עשוי עץ שעל תיבת התהודה מתוך עור. הכלי בעל 10 מיתרים בעל גשר עץ. אורכו 75 ס"מ. כלי מיתר נוספים הם ה-ריצ'אק (Richak) סארינדה (Sarinda), ווג' (Waj) – (נבל זעיר ו-סאראני (Sarani). כלים אלו מצויין באזורים ההרריים המרוחקים.

כלי נשיפה:

טולה (Tuka) – חליל עץ בעל ששה נקבים, בעל פיה, צבוע בצבעים אדום, ירוק וצהוב. סור-ניי (Surnai) – חליל עץ צבוע חום, צהוב או אורנג' בעל ששה נקבים. קצהו רחב.

היחס למוסיקה

יחסם של היהודים למוסיקה היה מסויג. עשירים נהגו להזמין לשמחותיהם נגנים מוסלמים. נראה שבידור זה הביא לקלות ראש בהזדמנויות שונות ועל כן פסק רב העדה מולא אשר גרג'י שלא להזמין נגנים מוסלמים לאירועים יהודיים והסתפקו בנגינת נשים, שתופפו על 'דאירה' בשמחות משפחתיות. בקרב היהודים לא נמצאו מנגנים, למעט יהודי עיוור בשם יוסף בכצ'י, שניגן על הרמוניום – כלי הודי דמוי אקורדיון, המונח על השולחן: מנפחים בצד אחד ופורטים בצד שני. המחנך, מולא יהושע עמרם, שהיה חדשן בענייני חינוך באפגאניסתאן, קירב את בכצ'י ל"מדרש" שלו, וזה לימד את הילדים לשיר פיוטים. לימים עלה בכצ'י לארץ ונרשמו מפיו מסורות מוסיקליות השמורות בפונטיקה שליד הספרייה הלאומית בירושלים.

במשך שנים, מעלייתו ארצה ועד לפטירתו, ישב בכצ'י מול בניין העמודים ברחוב יפו בירושלים, פרט על ההרמוניות ופצח בשירים מן המסורת היהודית האפגנית בקול כובש לב ובלחנים מרטיטי נפש. עוברים ושבים השליכו מטבעות לפרנסתו.

המוסיקה של יהודי אפגאניסתאן הייתה בעיקרה ווקאלית. הדגש היה על המילה ולא על הצליל. בכל אירוע התקבצו מיטיבי שיר ושוררו בתי שיר. בשבוע החתונה ליוו את החתן שושבינים ששרו לבני זוג. מומחים שבדקו את המוסיקה הווקאלית של יהודי אפגאניסתאן מצאו שזו מוסיקה פרסית מסורתית שהביאו עמם אנוסי משהד להראת. הנעימות הרבות ביותר יוחדו למזמורי תהלים, שלהם שנים עשר ניגונים. ויש גם לחנים מיוחדים להפטרה, שירי שבת ומועד, פרקי אבות ואזהרות, זוהר ומשנה, מגילת אסתר, רות ושיר השירים ושירים לברית מילה, חתונה ושירי ערש וקינה ועוד.

בכל התכנסות היה אחד הנוכחים פוצח בבית שיר מתוך ה'דסתכ' וחברו מתחרה בו בבית שיר אחר וכך נמצא שכל הנוכחים שותפים לשירה.

בואם של יהודים בוכארים בשנות השלושים לאפגאניסתאן, ועמם מסורת מוסיקלית עשירה בשיר ובנגינה, השפיעה בצורה נמרצת על המוסיקה של יהודי אפגאניסתאן עד מהרה חדרו מנגינות של ליל הסדר שמקורן בתרבות המוסיקלית של יהודי בוכארה.

מרגע שלמד הנער היהודי באפגאניסתאן קרוא וכתוב, הכשירוהו רבותיו לכתיבה תמה וקרבוהו לשירה ולפיוט העבריים, שאותם למד להעתיק ולתרגם – אחד מקור ואחד תרגום. לפנקס האישי שליווה את היהודי האפגאני, ניתן השם הפרסי 'דאסתאכ' ['מעשה יד'] ובו ליקט כל תלמיד פיוטים שליווהו בכל עת. יש ו'דאסתאכ' עבר מאב לבנו עד כמה דורות, וכל דור הלך והוסיף משלו. כמה מן המעתיקים הוסיפו גם מפרי רוחם. במועדי השנה, בעיקר פיוטים לשבת ומועד ובאירועים שבמחזור חיי אדם. או אז פרצה השירה ממעמקיו. הפיוטים עסקו רובם ככולם באהבת ירושלים וארץ ישראל, שדימו אותן לאהובה נחשקת וליונת געגועים. הם מצאו פורקן בשירים על מלכות ישראל בעבר ועל ביאת המשיח לעתיד לבוא. 'סדר העבודה' של יום הכיפורים, שבמרכזו הכהן הגדול העסוק בעבודת הקודש, היו אות וסימן לחירות מדינית על אדמת ארץ ישראל.

לקראת סוף המאה ה-19 הגיעו המוני עולי רגל כדי להשתטח על קברי קדושים ובאותה הזדמנות הדפיסו בירושלים ספרי פיוטים שאותם הוליכו לארצם והפיצו באמצעותם את בשורת ציון. הם הופיעו בפני תלמידי המדרש ובבית הכנסת וסיפרו על התחייה המתחדשת בארץ ישראל וליבו את התשוקה לעלות לארץ האבות.

דוגמה מאלפת לשירת ציון נתחברה על ידי זלפה בכצ'י. פעמיים הגיעה לארץ ישראל: לראשונה עלתה לרגל עם בעלה בשנת 1914, ולאחר מכן שבה ועלתה לארץ בשנת 1932. בעלה, מולא נתנאל, שהביא לאחיו באפגאניסתאן את בשורת ארץ-ישראל הנבנית, נרצח בדם קר בידי שיעי קנאי, שהלם בראשו בגרזן והרגו. לשירה "כְּאֶשְׁכֵי בְּאֵל דְּאֶשְׁתֶּם מִיִּפְרִידֶם" (מי יתנני כנף ואעופה), שחיברה בפרסית-יהודית, הלחינה המשוררת מנגינה שהתחבבה על

יהודי אפגאניסתאן, ששרו אותו בכל עת מצוא. במקורו כולל השיר ארבעים ושלושה בתים,
אולם רק עשרים ושלושה מהם נדפסו.

להלן תרגום כמה מבתי השיר:

מי יתנני כנף ואעופה

לארץ ישראל שנית אשובה.

לראות כותל מערבי אלכה

ולעיני עפרה אשימה...

הכל מוריק באדמת ישראל

בואך חברון שוכבת אמנו רחל.

בזכות רחל האהובה

אל, קרב-נא קץ הגאולה...

אה, ירושלים נכלמה ושבויה

אויבים יושבים סביב לה.

אל כוחך הפליא לה

בית דוד במהרה הקם לה.

יתקע בשופר זרובבל

ויביא בשורת אל.

יבשר בוא הגואל

נלך לקראת יקותיאל.

אחד השירים האהובים ביותר, שמרבים יהודי אפגאניסתאן לשורר ולהעתיק ב'דאסתאכ', הוא
השיר 'אל רם חסין יה' (אכרוסטיכון אא שלמה חא). השיר מצטיין בנעימתו שיש בה
השתפכות הנפש. השיר זכה לעיבוד מקהלתי והושר על ידי מקהלת הפולקלור של קול
ישראל. מילות השיר מדברות על יציאה מגלות לחרות ומשעבוד לגאולה, קיבוץ גלויות, בניית
המקדש, חידוש העצמאות והשמדת אויבי העם. הנה בתים אחדים:

אל רם חסין יה

שוכן עליה

מהר הגואל לעם שבטי יה.

אל נישא ורם

גלה קץ הנעלם

לבני אברהם
עם בחר לו יה...

מעט שבמעט שהבאנו כאן עשוי לבטא את ציר חייהם, קודם בגולת אפגאניסתאן וכיום על אדמת ארץ ישראל.

**מחזור השנה
אצל יהודי אפגניסטן
מאת בן-ציון יהושע-רוז**

מבוא

1. מיקומה של אפגניסטן.
מסע מנתב"ג. ירדן. עיראק. איראן. אפגאניסתאן. 2,500 ק"מ.
2. שכנותיה של אפגניסטן –
במערב: איראן, בדרום ובמזרח: פקיסטן ובמזרח: סין. בצפון: אוזבקיסתאן, תג'יקיסתאן,
תורכמניסתאן. בקרבת מקום קירגיסתאן וקזאחסטאן.
3. נתונים –
שטח: 600,000 ק"מ פי 2.5. מבריטניה הגדולה. עמים – פתאנים, תג'יקים, טורקמנים,
אזרים ועשרות עמים נוספים.
4. מיתוס והיסטוריה – היהודים באפגניסטן

- (1) בעבר חיו באזור זה קהילות יהודיות רבות. בעת החדשה כ-5,000 יהודים שנדדו למקום מאיראן – משהד, יזד, קשאן; מבוכארה –
- (2) מסורות העם האפגאני המייחסות אותו לעשרת השבטים האובדים.
- (3) עדויות בכתב על היישוב היהודי בחוראסאן – מימי הביניים:
- (1) ספרות יהודית וערבית,
- (2) עדויות ארכיאולוגיות,
- (3) הגניזה הקהירית.
- (4) העת החדשה:
- (5) פליטים מאיראן – אנוסי משהד –
- (6) פליטים מבוכארה
5. משולש ההישרדות – בוכארה – איראן – אפגניסטן
6. מקורות השפעה
- (1) איראן – במערב
- (2) בוכארה – בצפון
- (3) סין – במזרח
- (4) הודו – בדרום ובמזרח
- (5) מובילי תרבות –
- (1) נוסעים
- (2) סוחרים על דרך המשי

מעגל השנה

ימי החול

יהודי אפגניסטן הקפידו מאוד לאחר השכמתם שלא ללכת ארבע אמות ללא נטילת ידיים והם נהגו כמנהג המקובלים בנטילת ידיים של שחרית⁴⁴. לאחר לגימת כוס תה ירוק ופרוסת לחם יצאו אבי המשפחה ובניו לבית הכנסת שבו התפללו, למדו במשך שעות אחדות, קראו פעמיים את ספר תהלים, שבו 150 פרקים כמניין כפ"ר. רק סמוך לשעה עשר בבוקר יצאו לפרנסת יומם כבעלי חנויות או כרוכלים נודדים. בצהריים נהגו המוסלמים לירות בתותח לאות כי הגיעה שעת צהריים. העסקים היו נסגרים ובעלי העסקים סעדו ארוחה קלה שכללה בקיץ: לחם, גבינת צאן ומלון ובעונות אחרות גיוונו בפירות העונה או בפירות

⁴⁴ ראה גרג'י: עדות ביהוסף, דף יז, ב – יח, א.

מיובשים. לאחר מנוחה קצרה חזרו לעסקיהם עד לשעת מנחה, שבה סגרו עסקיהם והלכו לבית הכנסת לתפילת מנחה ומעריב. רק לאחר מכן אכלו בביתם את הארוחה היומית העיקרית, שכללה בשר כבש או 'גונדי' (כדורי בשר) בתוך מרק, אורז ותפוחי אדמה וקינחו בתה ירוק. העניינים ניזונו בימות השבוע בעיקר מלחם ותה⁴⁵.

בבית לא נמצאו מיטות, שולחנות וכיסאות אלא רצפה פנויה שעליה נפרסו שטיחים. הסועדים נשענו על כריות נוקשות הצמודות לקירות החדר ולפניהם נפרשה מפה או שולחן נמוך ('סופרה'), שעליו הונח המזון. הדיירים ישנו על שמיכות ומזרנים שנשלפו מתוך גומחות בקירות והונחו ללינת לילה על השטיחים. בשעות הבוקר הוסרו השמיכות והמזרנים ונטמנו עד ללילה הבא בתוך הגומחות. מנהג דומה קיים גם בקרב לא יהודים באפגניסטן ובמדינות הגובלות באפגניסטן. אגב, גם בית הכנסת המקורי, בדומה למסגד, לא כלל ספסלים והמתפלל ישב על שטיח ונשען על כרית נוקשה הצמודה לקיר בית הכנסת.

משעת ערב מוקדמת הסתגרו בני הבית בבתיהם או בחצרותיהם ובידרו את עצמם בשיחות ובהקשבה לסיפורים בעלי מוסר השכל⁴⁶ שסיפר אבי המשפחה או קרא מתוך ספר בלשון פרסית-יהודית (הכתובה באותיות עבריות). נקודת המיפגש של כל הדיירים הייתה החצר, שבה נמצא מרחב מחיה, הבור, המטבח והשירותים הציבוריים.

בשל הקור העז בחורף התקינו במרכז החדר גומה שבתוכה הבעירו פחמים. מעל מקור האש הציבו שולחן נמוך ('פוךסי'), השולחן כוסה בשמיכה גדולה וכל בני הבית התכרבלו מתחת לשולי השמיכה והאזינו לסיפורים בעלי נמשל מוסרי מפי אבי המשפחה. בלילות הקיץ החמים ישבו על הגגות השטוחים, לעיתים גם ישנו שם.

שבת

מאבקי ההישרדות של היהודי באפגניסטן, הן בתחום הכלכלי והן בתחום הפיזי⁴⁷, מצאו את תיקונם רק בשבת וחג, שבהם לבש היהודי נשמה יתירה ואגר כוחות לקראת ימי החולין. אם בימי החול הסתפק היהודי לא פעם בלחם ותה, או בלחם, גבינה ומלון, הרי שבשבת וחג היה שולחנם של עשירים ועניים ערוך בבשר ודגים ובכל מיני מטעמים, שלוו ביי"ש תוצרת בית. אפילו עניים מרודים חסכו מפיתם כל השבוע לכבוד סעודות השבת שאותן

⁴⁵ בראואר: יהודים (תש"ד); יהושע: יובל.

⁴⁶ על אף זעירותה של יהדות אפגניסטאן היא מיוצגת בלמעלה מ-700 סיפורי עם מתוך 14,000 סיפורים מכלל עדות ישראל המצויים בארכיון הסיפור העממי בחיפה אסע"י [1983]. ראה יהושע: צוואת אב; יהושע: תפוח מעץ הדעת; קורט: בת המלך; קורט: סיפורי-עם.

⁴⁷ גרג'י: קורות זמנים, עמ' 144, מביא תיאור של פוגרום בעיצומה של השבת: "ביום שבת קדש, כשעלה עמוד השחר, נלכדה העיר והיהודים, מקצתם בבית הכנסת ומקצתם עדיין ישנים... והיו שוללים [בוזזים] עד חצות [היום] עד שריחם ה' עלינו... לא נשאר מחיה וכסות. ותבשיל שבישלנו לשבת היה מאכל לאויבנו.

כיבדו במזון עשיר⁴⁸. היחס המיוחד לשבת מוצא ביטוי בספרו של רב הקהילה מולא מתתיה גרג'י, 'עונג לשבת'. בשקידה רבה ליקט גרג'י 'דרושים נאים ורמזים יקרים ונחמדים על התורה, ההפטרות וחמש מגילות', המסודרים לפי סדר שבתות השנה 'כדי שילמדו וישתעשעו בו אחינו בני ישראל מדי שבת בשבת'⁴⁹.

ערב שבת עמד בסימן של 'מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת' (עבודה זרה ג, א). עקרת הבית, בסיוע בני הבית, בישלה את מטעמי השבת במטבח שבחצר, רדתה לחם בתנור החימר וגם טמנה את החמין על הרמץ שבתנור.

בכל קהילות ישראל הכינו יהודים חמין. האשכנזים קראו לזה טשולנט – מקור השם מצרפתית עתיקה - CHALD; הבוכרים קראו לזה 'אוש-י סאבו' – האוכל של מחר. הספרדים קראו לזה 'חמינדוס' ולביצים החומות 'והבוס חמינדוס' האב ובניו הלכו לבית המרחץ, התרחצו וטבלו לכבוד שבת. סמוך לכניסת השבת הדליקה עקרת הבית קערת שמן שעליה צפו שבע פתילות צמר כבשים שאותן טוו בפלך יד. אבי המשפחה ובניו לבשו את בגדי השבת, נטלו עצי בשמים וקיבלו את השבת בבית הכנסת.

הסעודה הראשונה - בשובם מבית הכנסת בליל שבת, נשקו בניו ובנותיו את גב כף ידו של אבי המשפחה. הוא הניח את כף ידו הימנית על ראש הבן ובירך: "ישימך אלהים כאפרים וכמנשה" (בראשית מח, כ). כל אחת מבנותיו בירך בברכת "ישימך אלהים כשרה, רבקה, רחל ולאה". על השולחן הניחו, כמנהג המקובלים, שתים-עשרה כיכרות לחם (פיתות שנאפו בתנור חימר או על סאג' – קערת ברזל הפוכה שהונחה על מקור אש).

השבת נתחלקה לתפילה, לסעודות ולשינה⁵⁰. בבוקר מוקדם השכימו לבית הכנסת לתפילה.

הסעודה השנייה - בבואו מבית הכנסת ביום שבת קידש אבי המשפחה על היין, בני הבית נשקו את גב כף ידו המושטת וקבלו את ברכתו. פותחים את הסעודה בדגים, בפירות וירקות טריים, בביצים וביי"ש, בפירות מבושלים, במעיים ממולאים ובבשר עוף. אכלו ושתו ושרו שירי שבת⁵¹.

⁴⁸ ראה תיאור נרחב ביהושע: מנדחי, עמ' 375-376.

⁴⁹ גרג'י: עונג לשבת. ראה עליו יהושע: מנדחי, עמ' 464-471.

⁵⁰ גרג'י: עדות ביהוסף, דף פב, ב, מתאר את השבת כדלהלן: "השבת כ"ד שעות. ג' שעות לתפילה, ג' שעות לג' סעודות. ח' שעות לשינה... עשר שעות לתלמוד תורה... נקהלים בבתי כנסיות משעה ו' (=שש - שתים עשרה בצהריים) ועוסקים בפרוש רש"י ונביאים וכתובים ומשנה... ואחר כך דרשה ומנחה ונפטרין לבתיהם לשלום".

⁵¹ יהודי אפגניסטאן אהבו מאוד לשורר פיוטים בשבת, בחג ובכל אירוע קהילתי או משפחתי. הפיוטים הושרו בנעימות מיוחדות וללא ליווי של כלי נגינה. בשבת ומועד הירבו לשיר פיוטים שהיו מלאים ערגה לציון ולגאולה. ראה קלטת ולצידה חוברת "לאל אדיר נרננה", מפיוטי יהודי אפגניסטן, עורך: עזרא ברנע; ליווי מוסיקלי: דוד ניסני, בהוצאת "רננות", המכון למוסיקה יהודית, ירושלים.

שינה בשבת הייתה בגדר מצווה, שהרי שב"ת בנוטריקון: שינה בשבת תענוג. אחרי הסעודה הדשנה משתטח כל איש על שטיחי הרצפה וישן שעתיים כדי לקיים 'מצוות השינה'. אחרי שאשתו מעוררת אותו, הוא רץ לבית הכנסת לשמוע דרשה על פרשת השבוע מפי הרב, המשלב בדרשתו אגדה, מדרש זוהר ופלפול.

הסעודה השלישית - לאחר הדרשה מתפללים תפילת מנחה ושבים הביתה לסעודה שלישית לכבוד יעקב אבינו עליו השלום. אחר הסעודה השלישית שבים לבית הכנסת, שומעים דרשות, שרים פיוטים וקוראים במקלה פרקי תהלים "עד שיצאו שלושה כוכבים". בצאת השבת מתפללים תפילת מעריב, מבדילים על יין, נר ובשמים. בשל החורף המושלג, שבו לא היו שיחי בשמים הריחו אתרוג מיובש שנותר מחג הסוכות.

סעודת 'מלווה מלכה' - חוזרים הביתה מבית הכנסת לסעודת 'מלווה מלכה', שבה נפרדו מקדושת השבת והכינו עצמם לקראת ימי החול. הפרידה משבת הייתה מלווה בשירים ובבקשות לאליהו הנביא, שיזכרם לטובה בימות החול הבאים ויצליח את דרכם⁵². בין השאר שרו את הפיוט 'במוצאי יום מנוחה/ המצא לעמך רוחה'. יהודי אפגניסטן נהגו לבדר את ילדיהם ולספר סיפור הקשור בפיוט הזה:

יצא יהודי ירא-שמים עם בוקר, רכוב על חמורו הקטן, הנושא שקי מרכולת אל העיר הגדולה והמרוחקת. יצא עם שחר, אולם הדרך נמשכה עד אין קץ. כשנטתה השמש לשקוע, נתמלא ליבו של האיש פחד, שמא שערי העיר ינעלו על מנעול ובריח קודם שיכנס בין חומות העיר. שודדי דרכים יתנכלו לו ולרכושו. לפתע שמע היהודי שעטת סוסים ושודד דרכים קרב אליו ואמר: "לאט לך יהודי. למה תמהר? מדוע אינך חס על בריה עלובה שאתה רוכב עליה".

⁵² אברהמוף: שנתיים באפגאניסטאן (15.4.35)

היהודי הבין את כוונות הזדון של השודד המצפה לחשיכה ולנעילת שערי העיר.

לפתע צץ רעיון במוחו של היהודי. הוא אמר לשודד, שהציק לו בשאלות: "אינני איש דברים, אבל אלוהים חנן אותי בקול ערב, שסלסוליו נעימים לאוזן". "יפה, יהודי. פתח פיך וסלסל שיר".

היהודי פתח בשיר וסלסל בקולו:

במוצאי יום מנו – חה!

המצא לעמך רו – חה!

שלח תשבי לנאנ – חה!

ונסו יגון ואנ – חה!...

האריך היהודי בסלסולי "חה!" וחמורו שהיה רגיל לשמוע קריאות זירוז "חה!" נע במהירות. השודד שהתענג מקולו של היהודי עודד אותו להמשיך ולשיר. והיהודי המשיך:

יאתה לך צו – רי!

לקבץ עם מפוז – רי!

מיד גוי אכז – רי!

אשר כרה לי שו – חה!

שמירת שבת

חילול שבת בקהילה נחשב למעשה מגונה והעברייני נענש על-ידי רב הקהילה⁵³. שיירות הסוחרים עשו דרכן במדבריות לאורך שבועות והתנהלו גם בשבת מטעמים של פיקוח נפש. מעולם לא נכנסה שיירה של סוחרים העירה בעצם יום השבת מחשש למראית עין. באי השיירה המתינו מחוץ לעיר עד צאת השבת או החג⁵⁴. מי שהפר צו זה נענש בחומרה. הצעירים העזו לבלות את יום השבת בטיוול בשדה לא רחוק מתחום שבת⁵⁵. זבולון קורט מביא סיפור-עם יהודי-אפגאני, המעלה על נס את שמירת השבת של אם יהודיה:

פעם ביום השבת הוציאה אישה לחצר ביתה את עריסת תינוקה אל השמש. אחר הצהריים רצתה להחזיר את העריסה לחדר, אך קצה צעיפה נתפס בקש שבלט מתוך הטיט שבו טיחו את הבתים. האישה עמדה במקומה, כשהעריסה על גבה, עד צאת השבת, מחשש שיינתק הקש ממקומו והיא תחלל, חלילה, את השבת⁵⁶.

הסוחרים היהודים בערי המסחר הקפידו מאוד על שמירת שבת. ביום זה הם התכנסו בפונדק הסגור שבו התאכסנו מטעמי ביטחון ופולחן, אין יוצא ואין בא כל יום השבת. תלמיד חכם, שנילווה אליהם ועסק גם במסחר חלקי, שימש אותם בקודש ועבר לפני התיבה וגם קרא בתורה. הוא דאג למזון כשר, שחט בעבורם בשר עוף וצאן. קהילת הסוחרים תגמלה אותו כנדרש⁵⁷.

⁵³ אלו שחיללו שבת בפרהסייה, או נעדרו מבית הכנסת ללא סיבה משכנעת, היה בית דין פוסק קנסות או 'פאלאק' (הצלפה על כפות הרגליים). מי שסירב להיענות להחלטת בית הדין, הוחרם, לא נמכר לו בשר כשר. נאסר עליו להיכנס לבית המרחץ ועל אשתו אסרו לטבול. עונשי גוף ונפש שכנעו את הסרבנים לציית לפסקי הדין. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 333.

⁵⁴ מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 24, מספר על מאורע שהרעיש את הקהילה בהראת בליל הסדר של שנת תרע"ו (1916). קבוצה בת 18 סוחרים הגיעה לשערי העיר עם התקדש החג, לאחר שעשתה חודש ימים בדרכים ולא הצליחה להגיע במועד. הרב ציווה שתישאר מחוץ לעיר עד צאת החג. המתפללים הנזעמים שציפו לראות את בני משפחתם שנעדרו תקופה ארוכה, מנעו הוצאת ספרי תורה בבתי כנסת ואף נעלו את שערי בית-הכנסת ומנעו מהרב לצאת לביתו. לאחר עיון ארוך בספרים פסק הרב בדרך של פשרה: ניתן להכניסם בליל שני של גלויות, שכן באותה שעה בירושלים מציינים את כניסת חול המועד של פסח. הנוסעים נצטוו לקיים גם סדר פסח שני בי"ד באייר בערב.

⁵⁵ אברהמוף: מנדחי (15.4.35), מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 24. יהושע: מנדחי, עמ' 58. אברהמוף היה עד ראיה למהפיכה ולפוגרום שנתלוה אליו. הרבנים ייחסו זאת לעוון הצעירים העוברים על 'בל תשחית' ומגלחים את זקנם בתער ובעוון טיולים בשבת מחוץ לתחום שבת. אברהמוף: שנתיים באפגאניסטאן (11.3.35).

⁵⁶ קורט: בת המלך, עמ' 189.

⁵⁷ מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 36, 42; בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' של-שלא.

שבתות מיוחדות

שבת חתן - שבת חתן היה מקור לשמחה ולפעילות רבה בבית הכנסת. החתן התקבל בכבוד מלכים. הוא ישב על כיסא כבוד והשושבינים ישבו משני צדדיו לכבודו וגם כדי להגן עליו. החתן עבר לפני התיבה והתפלל תפילת שחרית. מעלים אותו לתורה. אם אינו כהן או לוי, הוא מתכבד ב'שלישי'. בשעת העלייה לתורה מפזרים מעליו שקדים מסוכרים, הנשים מריעות מהעזרה ומזליפים מי ורדים על כפות ידיהם של המתפללים מ'גלאב-פוש' (מזלף כסף בעל צוואר דק וארוך היוצא מגוף כדורי). כל קרוביו של החתן מתכבדים ב'מוסיף' (עלייה לתורה שלא במניין שבעת העולים). בתום תפילת השבת הובילו את החתן לביתו בתהלוכה ברוב עם בשיר ובפיוט. בבית אבי החתן כיבדו את באי בית הכנסת בכיבוד קל.

שבת בראשית, שבה החלו לקרוא בתורה מחדש בספר 'בראשית'. העבירו לשבת זו מהעליצות של שמחת תורה.

שבת שירה. בין י' לט"ז בשבט קראו בתורה במנגינה מיוחדת את שירת הים 'אז ישיר משה ובני ישראל' (שמות טו, א). בשבת הזאת אכלו חמין עשוי מגרגרי חיטה לזכר המן המסופר בפרשה.

שבת עשרת הדיברות. בשבת שלאחר שבת שירה ובשבת נחמו קראו בתורה את 'עשרת הדיברות' ונהגו כבוד מיוחד בשבת הזאת.

שבת שקלים. בשבת הראשונה של אדר הכריזו על השקלים, זכר למגבית של מחצית השקל שבו קנו בימי המקדש את קרבנות הציבור. כספי ה'שקל' ניתנו לעניים.

שבת זכור. השבת שלפני פורים נקראת כך בשל 'זכור את אשר עשה לך עמלק' (דברים כה, יז). לאחר תפילת שחרית שרים את הפיוט 'מי כמוך ואין כמוך'. מי דומה לך ואין דומה לך' של ר' יהודה הלוי, שבו מובא תקציר סיפור המגילה בחרוזים.

שבת הגדול. השבת הסמוכה לליל הסדר. בשבת זו המתפללים נדרו לתרום תרומות לטובת עניי העדה שיוכלו לקיים פסח כהילכתו⁵⁸.

שבת תוכחה. בחודש אייר קוראים את פרשת 'בחוקותי' בספר ויקרא ובחודש אלול קוראים בפרשת 'כי תבוא' בספר דברים. בשתיהן יש מסכת קללות למי שאינו מקיים את חוקי התורה. באי בית הכנסת נזהרו שלא לעלות לתורה בפרשיות אלה והשאירו את העליות לשמש בית הכנסת או לקורא בתורה או לעם הארץ שלא הבין את משמעות "ארור אתה".

שבת איכה. בשבת זו שלפני תשעה באב נמנעו מכל סממן של שמחה.

שבת נחמו. בשבת שלאחר תשעה באב נעלם היגון והחלה השמחה ונערכו שמחות משפחתיות. ההפטרה החלה ב'נחמו נחמו עמי' (ישעיהו מ).

השוואה:

יהודי אפגניסטן הקפידו מאוד על שמירת השבת והחמירו עם עצמם מאוד בקיום מצוותיה. הנימוק היה לא רק סוציאלי – מנוחה לעובד – אלא יותר משישראל שמרו את השבת – השבת שמרה עליהם. בהיותם קהילה של סוחרים, הם נאלצו להסתגר בסופי שבוע וליצור נתק כללי עם סביבתם. עונג שבת – מצא את ביטויו בכל קהילות ישראל – בתפילה, באכילה של בשר ודגים וכל מיני מטעמים בשלוש סעודות חובה, תשמיש המיטה מליל שבת לליל שבת ושינה בשבת תענוג – אחרי הארוחה הדשנה.

הנשים שלרוב לא ידעו קרוא וכתוב: היו מקשיבות לבעל שקרא באשכנז מתוך 'צאינה וראינה' (ביידיש) ואצל הספרדים ב'מעם לועז' (בלאדינו) – שם עממי לתרגום ולביאור התורה.

ניקיון הגוף ובגד של שבת.

⁵⁸ לטובת 'קמחא דפסחא' לעניי העדה שלחו עשירי העדה תרומות משלוחותיהם בלונדון ובפישאואר בהודו (לפני חלוקתה של הודו). לימים הגיעו תרומות מהשלוחות במילאנו ובארצות-הברית, שהוקמו מאוחר יותר לטובת 'קמחא דפסחא' לעניי העדה שלחו עשירי העדה תרומות משלוחותיהם בלונדון ובפישאואר בהודו (לפני חלוקתה של הודו). לימים הגיעו תרומות מהשלוחות במילאנו ובארצות-הברית, שהוקמו מאוחר יותר. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 314.

ניקיון הבית והגוף לקראת שבת מאפיינת את המשפחה היהודית. המונח 'בגדי שבת' אומר הכול. גם אם אדם לבש כל השבוע טלאים ובני טלאים, בשבת הוא לבש את בגדיו הטובים. היה זה אירוע לא רק חברתי, סוציאלי, משפחתי, אלא אירוע של התעלות הנפש. הספרדים ועדות המזרח פנו זה לזה בברכת 'שבת שלום' והשני משיב: 'שבת שלום ומבורך'. האשכנזים ברכו זה את זה בברכת 'שבת טובה - א גוט שאבעס' והשני משיב 'א גוט יאר' – שנה טובה.

ראש חודש

יהודי אפגניסטן ייחסו קדושה לראש חודש. לבד מאי אמירת תחנונים בבית הכנסת ואיסור צום בראש חודש, הנשים שבתו ביום זה מכל מלאכה – לא ניקו, לא בישלו ולא תפרו - וראו בו יום חג⁵⁹. כמנהג קהילות ישראל, השתדלו לאכול פרי חדש ולברך עליו ברכת 'שהחיינו'. ראש חודש היה גם ציון דרך לתחילת ההכנות לחגים הבאים באותו חודש בראש חודש אדר התחילו באפייה לפורים. בראש חודש ניסן החלו בניקיון הבית ובהכנת הקמח למצות.

כמנהג ישראל, הוציאו ספר תורה בשחרית של ראש חודש. הוסיפו בתפילת שמונה עשרה 'יעלה ויבוא' וקראו 'חצי הלל' והוסיפו תפילת מוסף ואין אומרים תחנון ולא נושאים הספדים ביום זה.

בימי קדם ראו ביום ראש חודש חג וכמו שנאמר בספר במדבר י', י: ובראשי חודשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם. בימי קדם החודש החדש נקבע על פי 'ראייה', בכ"ט בכל חודש התכנס בית הדין וציפה לעדים שיבואו ויעידו שראו את הירח החדש שנולד. העדים נחקרו אם לא טעו בראייתם. מהר הזיתים ועד לבבל נהגו להדליק משואות מהר להר כדי להודיע בתפוצות על החודש החדש. בכמה קהילות נהגו להדליק נר לזכר המשואות.

בילדותי בירושלים – בתלמוד תורה שבו למדתי שחררו אותנו למדנו חצי יום. אימא לא תפרה ולא כיבסה בראש חודש. הירושלמים לא עלו לבית קברות ביום ראש חודש והקדימו ועלו בערב ראש חודש.

הימים הנוראים

משנכנס אלול, חודש הרחמים, חש היהודי האפגאני את חומרת הימים ההולכים וקרבים. דרשו 'אלו"ל' – אני לדודי ודודי לי. ימים של קירוב בין אדם לאלוהיו. האב ובניו קמו

⁵⁹ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 382.

לאחר חצות לילה והלכו לתפילת סליחות בבית הכנסת כמנהג הספרדים האומרים סליחות מתחילת אלול ועד לערב יום הכיפורים ותוקעים בשופרות. לפי המסורת משה רבנו עלה בפעם השנייה להביא את לוחות הברית בראש חודש אלול וירד כעבור 40 יום בערב יום הכיפורים בתקופה זו הירכו לתת צדקות לעניים. סוחרים שסחרו במרחקים חזרו לביתם. הם בילו את עיקר זמנם הפנוי בתפילות וחסידים צמו בשני וחמישי⁶⁰.

יהודים במזרח אירופה נהגו לשנן את הפסוק בעמוס ג, ה: 'אריה שאג מי לא יירא?' – משום שראשי התיבות של 'ארי"ה' – אלול, ראש השנה, יום הכיפורים והושענא רבא.

את המילה 'אלו"ל' פירשו כ'אני לדודי ודודי לי' – הדוד הוא האלוהים, המקבל את החוזרים בתשובה.

לפי מנהג ירושלים נהגו לעלות על קברי קדושים וקברי אבות בערב ראש חודש אלול וערב ראש חודש ניסן ולשפוך תחינה. עלו על קברה של רחל, הגיעו למערת המכפלה, שם מותר היה ליהודים לעלות רק כמה מדרגות מחוץ למיתחם המערה. בעוד הספרדים ובני עדות המזרח אומרים סליחות למחרת ראש חודש אלול, האשכנזים התחילו באמירת סליחות ממוצאי השבת האחרון שלפני ראש השנה.

ראש השנה

ראש השנה לא יחול לעולם בימים ראשון, רביעי ושישי. השנה לא החלה בחודש תשרי. תשרי היה החודש השביעי. אירועי ראש השנה החלו כבר בחצות הלילה הקודם בתפילת סליחות ובהתרת נדרים. גם הנשים מצטרפות להתרת נדרים. הוקם בית דין של שלושה תלמידי חכמים שערך את סדר התרת נדרים והכריז: 'מותרים לכם, מותרים לכם, מותרים לכם'. הציבור צם ערב ראש השנה. היהודים האמידים שחטו כבש ונתנו את בשרו לעניים. ביד אדומה מדמו של הכבש רשמו סימן על דלת הבית והתוו קו דם על המצח. מנהגים אלה מזכירים בכמה ממרכיביהם את זבח פסח בשמות יב: 'ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף'. הדם הוא אמצעי הגנה מאגי היוצר חיץ בין כוחות הרע לכוחות הטוב. ראש הכבש המבושל נאכל בסעודת הערב הראשון והשני, לאחר ברכת 'שנהיה לראש ולא לזנב' וכסמל לעקידת יצחק.

מבעוד יום מתכנס הציבור בבית הכנסת לתפילה חגיגית של ערב ראש השנה. יהודי ירא שמים מתפלל בקול בוכים ובשברון לב וקורא את הפיוט 'אחות קטנה', ששם מחברו –

⁶⁰ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 376 ורשימת המקורות בהערה 133.

אברהם חזן חזק – נרמז בראשי החרוזים. החרוז החוזר הוא 'תכלה שנה וקללותיה' והבית האחרון מסתיים ב'תחל שנה וברכותיה'.

בשל מחסור בסידורי תפילה באפגניסטן ובכדי להוציא ידי חובה גם מי שאינו יודע לקרוא, התפלל סומך החזן בקול רם את תפילת העמידה הנאמרת בלחש.

הבית היה מלא אורה, כדי שאור החג יאיר על כל השנה. המשפחה הִסְבֵּה על שטיחים וכסותות ופרסו בפניהם את ה'סופרה' – מפה או שולחן נמוך-ברכו ואכלו את ה"ברכות", תפוח בדבש ("שתהיה שנה מתוקה כדבש") ורימון ("שנהיה מלאים מצוות כרימון"). שאר ה"ברכות" היו מבוססות על אטימולוגיה של שמות: ראש כבש ("שנהיה לראש ולא לזנב ותזכור לנו אילו של יצחק אבינו עליו השלום"); סלק ("שיסתלקו אויבינו"); כרתי ("שיכרתו אויבינו"); רוביה, סוג של קיטנית ("שירבו זכיותינו"); קרא, דלעת ("שתקרע רוע גזר דיננו ויקראו לפניך זכיותינו"). במהלך הסעודה קראו משניות וזוהר- אחד מקור ואחד תרגום לפרסית-יהודית.

יום ראש השנה היה כולו קודש לתפילה, תקיעת שופר ולימוד תורה. שרו את הפיוט "ונתנה תוקף" [לר' אמנון ממגנצה, מיינץ בגרמניה] ו"אם אפס" [לר' אפרים מבונא, בון בגרמניה] בתרגום פרסי-יהודי⁶¹. אין נוהגים לישון ביום ראש השנה מחשש ש"המזל יישן כל השנה". לאחר הסעודה קרא אבי המשפחה את תרגום הפיוט 'עקידת יצחק'⁶² וקראו פעמיים את 150 פרקי תהלים, כדי להגיע למניין כפ"ר [=300]. תפילת 'תשליך' נערכה ליד הבור שבחצר בית הכנסת⁶³.

לעולם לא יחול ראש השנה בימים ראשון, רביעי ושישי. בימי קדם ראש השנה לא היה ביום א' בתשרי אלא ביום א' בניסן, שעליו נאמר: ראשון הוא לחודשי השנה [שמות יב ב]. התורה גם מונה את החודשים מניסן ואילך. א בניסן הוא ראש השנה למלכים ולרגלים; אחד באלול – ראש השנה למעשר בהמה; א בתשרי ראש השנה לשנים, לענייני שמיטה ולהתחלת שנת היובל; באחד בשבט – ראש השנה לאילן [לפי בית שמאי].

⁶¹ פיוט רבי אמנון עם התפסיר בלשון פרסי ונלווה אליו תפסיר ונתנה תוקף, שנוהגים לאומרם בב' ימים דראש השנה וגם ביום הכפורים. הובא לבית הדפוס ע"י העני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש, דפוס אברהם משה לונץ, ירושלים תרס"ב. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס ע"י נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשמ"ז.

תפסיר **אם אפס**, פיוט נאה על עקידת יצחק אבינו עליו השלום, שייסד רבינו אפרים מבונא [בון] אשכנזי... יוצא לאור מאת עני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש ס"ט, ירושלים שנת מבורכת לפ"ק [1900]. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס על-ידי נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשנ"ו. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 474.

⁶² **ספר עקידת יצחק**, תורגם ללשון פרסית יהודית (באותיות עבריות) עם מדרשים על-ידי ר' בנימין ב"ר מישאל, יצא בדפוס בירושלים בתרס"ב (1902). ראה יהושע: מנדחי, עמ' 453.

⁶³ ראה קשאני: ראש השנה (תשי"ט); קשאני: ראש השנה (תשכ"א); מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 187.

הימים הנוראים

מכאן ועד יום כיפור אלה עשרת ימי תשובה, שבהם ממעטים בעסקים ומרבים בתפילות ובמעשי צדקה לקראת יום הכיפורים. בימינו אנו רואים את יום הכיפורים כזמן לעינוי הגוף והנפש, אולם בימי בית שני ראו ביום כיפור יום חג וכמו שנאמר: 'לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים, שלא לבייש את מי שאין לו' [תענית א י].

יום הכיפורים

אין יום הכיפורים מכפר על עבירות שבין אדם לחברו אלא על עבירות שבין אדם למקום.

חובה להתפייס בין בני אדם ולבקש סליחה. האתיופים לאחר סעודה מפסקת נופלים לארץ ומבקשים מחילה זה מזה. במזרח אירופה נהגו לאפות עוגיות פיוס ולכבד בהן את הבאים ולבקש סליחה זה מזה ערב יום כיפור.

יהודי אפגניסטן נהגו ערב כיפור להשכים לאמירת סליחות ולהתרת נדרים - שלושה מתפללים מבוגרים המשמשים כבית דין ואלה מתירים כל נדר או שבועה. בני עדות המזרח מרבים להשתמש בביטוי 'בלי נדר'. לקהילת סוחרים העוסקת בהתחייבויות יש חשיבות כלכלית להתרת נדרים. בגרמניה וברוסיה דרשו מן היהודים לציין בתפילת 'כל נדרי' כי התרת הנדרים אינה כוללת התחייבות של יהודים לשלטונות. עם תום הסליחות יצאו לבתיהם כדי לערוך סדר כפרות. לכל זכר לקחו תרנגול כפרות ולנקבה לקחו תרנגולת. אבי המשפחה סובב קודם תרנגול על ראשו ואחר כך סובב על ראשי בני המשפחה האחרים והכריז: "זה כפרתך. זה חליפתך. זה תמורתך. זה התרנגול ילך לשחיטה ואתה תלך לחיים טובים ושלוה". צריכת התרנגולים והתרנגולות הגיעה ערב כיפור לשיאה ועל כן הערבים כינו את יום הכיפורים **עיד אל-ג'אג'**. בשר העוף חולק לעניים או שנתנו תמורתו כסף לעניים. מעיהם ורגליהם של העופות נזרקו על גגות הבתים כדי לרצות את עופות השמים שראו בהם שליחים של שדים ורוחות. לפי מנהגים שונים יש שערכו את הכפרות עם דג חי או צרור כסף לצדקה. בבבל מלפני כאלף שנה היו שלקחו עציץ ובו צמח וערכו סדר כפרות. ההכנות ערב כיפור היו קדחתניות, הרבו לאכול ביום זה כדי להכין בגוף רזרבות והכינו נרות נשמה עבים וגבוהים עשויים שעווה, שאותם התיכו בסירי נחושת גדולים. הנרות דלקו בבית הכנסת מערב כיפור ועד מוצאי יום כיפור. שאריות השעווה מנרות הנשמה שימשו במשך השנה כולה כנר להבדלה. פיסות מנר זה נהגו להחזיק בבגדיהם של בני המשפחה כסגולה להגנה ולהצלחה. בפסח נהגו לשמור פיסות מצה שמורה בכיס כסגולה נגד עין רעה.

לאחר תפילת מנחה ערך הרב 'סדר מלקיות' לבני הקהילה כדי לכפר על חטאיהם. ידי המולקה נקשרו על קורת עץ מיוחדת, כשפלג גופו העליון של המולקה חשוף וראשו בין זרועותיו. הרב הלקה את האיש שלושים ותשע מלקות על גבו, שהם כמניין ט"ל, שהם שלוש פעמים י"ג מידות. והוא מונה: "והוא. רחום. יכפר. עוון. ולא. ישחית. והרבה. להשיב. אפו. ולא. יעיר. כל. חמתו". השוט עשוי ידית עץ שאליה מחוברות שתי רצועות עור – אחת של שור ואחת של חמור – , כדי לקיים "יָדַע שׁוֹר קֹנְהוֹ וְחִמּוֹר אָבוֹס בְּעֵלְיוֹ" (ישעיהו א, ג). המולקה תורם לצדקה והולך לטבול במקווה שבחצר בית הכנסת. נראה שלבד מ'סדר מלקיות', ההלקאה גם באה להדגיש את מעמדו של המלקה לעומת המולקה, דהיינו רב העדה הוא השליט הכל יכול השולט ביד רמה בבני קהילתו.

הנשים עינו את עצמן ביום זה על-ידי מריטת שערות אחדות מגבות עיניהן במלקחיים או בחוט. הסעודה המפסקת נערכה בטקסיות של סעודת חג. בני הבית נשקו את ידו של האב, ביקשו את סליחתו והוא בירך אותם. מגיל תשע צמו הילדים יום שלם. מנהג זה קיים גם אצל יהודי אשכנז.

עינוי הנפש של יום הכיפורים לפי ההלכה הוא בחמישה דברים: איסור אכילה ושתייה; איסור רחיצת הגוף לשם תענוג; איסור סיכת הגוף בשמן ובבשמים, איסור נעילת סנדל של עור ואיסור תשמיש המיטה – קיום יחסי מין. האישה הפולניה לא ראתה בכך עינוי.

תפילת 'כל נדרי'

פסגת התפילה של יום כיפור הוא תפילת 'כל נדרי'. אצל יהודי ספרד ואשכנז מופיע הנוסח ב'כל נדרי' שבו מבקשים היתר 'להתפלל עם העבריינים'. מיהם העבריינים? אומרים כי האנוסים שקיבלו לכאורה את הנצרות או את האיסלאם והמתבוללים למיניהם היו מגיעים לבית-הכנסת בהסתר ערב יום כיפור ומתפללים עם הקהילה, שהרי ישראל אף-על-פי שחוטא – אפילו המיר את דתו - ישראל הוא. תפילת כל נדרי כתובה ארמית וזאת כדי שהציבור שדיבר אז ארמית יבין אל נכון את משמעות הדברים.

אצל יהודי אפגניסטן - לתפילת 'כל נדרי' מובאים לבית הכנסת גם חולים מרותקים כסגולה להבראתם. בית הכנסת מוצף באור הנרות והפנסים שהביאו המתפללים לבית הכנסת. כמקובל גם אצל יהודי אשכנז, בסיום 'כל נדרי' עורכים תפילת אשכבה לנשמות הנפטרים ואומרים 'מי שברך' לציבור המתפללים כדי שמשאלות ליבם יתגשמו לטובה. רבים מן המתפללים נשארים ערים כל הלילה ואינם נוטשים את בית הכנסת מעת לעת. בלילה זה הם

משננים את מסכת יומא, זוהר ותהילים⁶⁴. סיפרו יהודי אפגניסטן שערב יום כיפור היה מגיע זקן פתאני לבית הכנסת ונשאר בבית הכנסת מעת לעת – עד צאת יום הכיפורים שאז היה נעלם עד לשנה הבאה.

ביום הכיפורים מקדימים את התפילה. חלק מן התפילה נאמר בלשון פרסית-יהודית. חשיבות מיוחדת מייחסים ל'סדר העבודה' של הכהן הגדול בבית המקדש, המסמל את הגאולה, הקמת בית המקדש ואת "ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו לא, טז). מתוך ספר 'עקידת יצחק' קראו בתרגום פרסי-יהודי גם את הפיוט 'עת שערי רצון להיפתח' ו'וידוי הגדול לשחרית כפור לרבינו נסים הגדול ז"ל ראש ישיבת בבל'⁶⁵ עם צאת הכוכבים, תוקעים בשופר, מתפללים תפילת ערבית ומברכים 'ברכת הלבנה'. הבנים אצים לבית אביהם, מנשקים את כף ידו של האב והוא מניח את כף ידו על ראש כל אחד מהם ומברך. אוכלים ואצים לקיים מצוות "ילכו מחיל אל חיל" (תהלים פד, ח) לקשור מצווה במצווה ולבנות את הסוכה. מנהג זה נפוץ גם בקרב יהודי אשכנז.

הפיוטים 'ונתנה תוקף' של ר' אמנון ממגנצה ו'אם אפס רובע הקן' של ר' אפרים מבונה (בון) תורגמו לפרסית יהודית על-ידי סבי מולא מתתיה חנוכה ויהודים באפגאניסטאן, איראן ובוכארה שרו פיוטים אלה שנכתבו על-ידי רבנים מגרמניה.

באפגניסטן הארוס שלח לארוסתו בכל ערב חג, לרבות ערב יום כיפור 'מִהְג'וּמָה' – מגש ועליו לא פחות מעשר צלחות ובהן מפירות העונה, עופות ודגים מבושלים. ה'מהג'ומה' קושט ב'מגיני דויד' ובניירות מוזהבים ומוכספים ('וארואראק') ו'צ'דְפְרִי' (בקבוק גמלוני של יי"ש מעשה בית)⁶⁶.

סוכות

כבר למחרת ראש חודש אלול התחילו בהכנות ובתכנון הסוכה. אבי המשפחה יצא לשוק לקנות קורות עץ כדי לבנות סוכה גדולה ומפוארת, שבה יכלו בני המשפחה והאורחים כל ימי החג. הסוכה התנוססה לגובה של שלושה מטרים לפחות. בבניית הסוכה לא השתמשו במסמרים אלא בחבלים. מזכיר לנו את בניית המקדש שבו לא הרימו פטיש. עד ערב יום

⁶⁵ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 453.
⁶⁶ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 402-403.

הכיפורים השלימו את שלד הסוכה ובתום צום יום הכיפורים הוסיפו את הדפנות העשויים שטיחים ויריעות רקומות בצבעים ססגוניים (עבודות סוזני, מעשה רקמה). העשירים השאילו לעניים שטיחים ופרוכות ללא תמורה כדי לשמח אותם בשמחת החג. הקהילה נהגה לסייע בכסף ומזון לעניי העדה ערב סוכות, ערב פסח וערב שבועות. מנהג זה קיים עד עצם היום הזה בעדה⁶⁷.

הסוכה קושטה בתמונות של חכמים, עקידת יצחק והאושפיזין – שבעת האורחים הבאים לבקר בסוכה בכל אחד מימי החג: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן, דויד – שכל אחד מהם התארח בסוכה באחד מימות החג – התמונות נדפסו בירושלים והובאו לאפגניסטן על-ידי עולי רגל. גג הסוכה קושט בענפי ערבה. מתקרת הסוכה השתלשלו שבעת המינים ובקבוקי יין ושמן זית. הכניסה לסוכה קושטה בקשת עשויה עלי ערבה. סדין לבן שימש כדלת. הרצפה קושטה בשטיחים יקרים והסעודות נעשו בהסבה על כרים וכסותות תוך ישיבה על הרצפה ברגליים שלובות. הארוחה הונחה על 'סופרה' (שולחן נמוך או מפה פרושה). ליד אבי המשפחה הניחו שרפרף לכבוד האושפיזין. בשבוע סוכות לא השאירו את הסוכה ריקה ובכל לילה ישן בה אחד מראשי המשפחה. בשבוע החג ביקרו בסוכה גם שכנים וידידים מוסלמים. בסוכה של רב העדה ביקרו בחג מושל העיר ופמלייתו. ביקור המושל הוסיף יוקרה ליהודים ותרם לביטחונם.

בדומה לליל הסדר שנחוג בשני לילות רצופים, כך נהגו לגבי חג הסוכות, שחגגו כיום טוב של גלויות.

יהודי אפגניסטן הקפידו לקיים מצוות ארבעת המינים - בהיעדר אתרוגים באפגניסטן נהגו להביא אותם ממיזנדרון שבאיראן או מארץ ישראל על-ידי עולי רגל⁶⁸. לא אחת אירע שהמשלוח איחר והגיע בעיצומו של החג. יחידי סגולה ובעלי אמצעים רכשו לעצמם את ארבעת המינים. מי שלא היו בידו אמצעים הסתפק בארבעת המינים שרכש בית הכנסת. האתרוג שעליו ברכו נחשב לבעל סגולה והשתמשו בו לברכת 'הבדלה' בתקופת החורף הקפוא שבו לא צמחו עצי בשמים. זכות גדולה הייתה לי בשנת 1992 בהייתי בשליחות ממלכתית בתג'יקיסטן שהייתה נתונה במלחמת אזרחים ובחירוף נפש הבאתי לקהילה המנותקת את ארבעת המינים. לשמחתם של בני הקהילה לא היה גבול.

⁶⁷ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 311.

⁶⁸ העדה בירושלים השתדלה לשלוח אתרוגים ליהודי אפגניסטן ואלה תרמו למען העדה בירושלים. בשנות ה-40 העביר לירושלים פרנס העדה פלטיאל הכהן בעבור מכירת אתרוגים לארבעה בתי כנסת בעיר הראת סך 34.140 לא"י מנדטוריות. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 314, הערה 123.

בחול המועד לא למדו בבתי ספר. גם ההורים שבתו ממלאכה. נהגו מנהג 'מועד ביני' (ביקור חג), תחילה בביתו של הרב ומשם פנו לסוכות קרוביהם וידידיהם, לפי סדר חשיבותם. הכיבוד היה כיד המלך והשתייה כדת. לא נהגו לטייל בטבע מחשש שיאלצו לאכול ולשתות מחוץ לסוכה.

בליל הושענא רבא מתאספים בסוכות של אבלים בשנת האבל הראשונה, כדי לומר כל הלילה את סדר ליל הושענא רבא. לאחר תפילת שחרית של הושענא רבא היו חובטים את הערבה על הקרקע, כסגולה להורדת גשמים⁶⁹. גם מנהג ניסוך המים שמקורו בבית המקדש בשבעת ימי חג הסוכות. בקהילות ישראל נהגו להתיז מים מעל סכך הסוכה, כזכר לניסוך המים.

בסוכות קראו בספר קהלת במנגינה מיוחדת. גם תלמידי המדרש נערכו לקראת חג הסוכות ולמדו את ספר קהלת. לאחר חג הסוכות כשהתחדשו הלימודים הביא כל ילד חבילת מקלות שאותן הקציע מענפי הערבה. על כל צרור מקלות נרשם שמו של הנער. המקלות שימשו כאיום קבוע על הילד ובשעת הצורך שלף המורה מתוך הצרור האישי של כל תלמיד מקלות לצורך הענשתו של הילד. לעיתים הוא נזקק לכמה מקלות לאחר שחלקם נשברו במהלך ההצלפה.

בימי המקדש היה חג הסוכות אחד ממועדי הרגל. חג הסוכות נקרא גם חג האסיף, שבו אספו את היבול לפני רדת הגשמים. החג מסומל בארבעת המינים: אתרוג, לולב, הדס וערבה. בימי המכבים כשלא יכלו לחגוג את סוכות כהלכתו חגגו אותו באיחור בכ"ה בכסלו במשך שמונה ימים. ביום השמיני – הוא שמיני עצרת – הוא גם חג שמחת תורה. בחוץ לארץ חוגגים את שמחת תורה ביום התשיעי לחג. הישיבה בסוכה לזכר הסוכות שבהן התגוררו בני ישראל במדבר. בימי המקדש נהגו לקיים טקס ניסוך המים על המזבח, כסימן לגשמים מבורכים. המים הובאו בצלוחית של זהב ממעיין השילוח אל המקדש. במהלך חג הסוכות ערכו מדי לילה בחצרות בית המקדש, בהשתתפותם של גדולי המדינה, שהיו רוקדים ומשמחים את הקהל. הלוויים ניגנו ושרו עד אור הבוקר. נאמר במקורות: מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. סיפרו על רבי שמעון בן גמליאל שרקד את ריקוד האבוקות. הוא היה נוטל שמונה אבוקות של אור בידו אחת וזרקן כלפי מעלה. זרק אחת ומקבל אחת ואין אחת מהן נוגעת בחברתה.

בשנה שלאחר השמיטה נהגו לקיים מצוות הקהל שבה המלך קרא לעם מתוך ספר דברים.

⁶⁹ מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 86; קורט: סוכות (תשכ"ו); קשאני: סוכות (תשכ"ג); אברהמוף: שנתיים באפגאניסתאן; כהן: נוסעים (1971), עמ' 243.

שמחת תורה

לא היו ימים יפים ליהודי אפגניסטן כמו יום שמחת תורה. גבאי בית הכנסת קנו ממיטב פירות העונה וקישטו אותם בניירות דמויי כסף וזהב. בראש הרימון תקעו מגן דויד. הפירות שקישטו את ספרי התורה נחשבו לפירות מקודשים וכסגולה נגד מחלות ונמכרו לכל המרבה במחיר. בית הכנסת קושט בשטיחים, במרבדים ובפרוכות לרוב. כל ספרי התורה שהיו בהיכל הוצאו לכבוד שמחת תורה. ספרי התורה סודרו בפרמידה צבעונית שהגיעה עד לתקרה. ספרי התורה גם קושטו באריגי משי צבעוניים ועוטרו בזרי פרחים. ההקפות נעשו מסביב לאחד מספרי התורה שהונח על 'כסא של אליהו'. החגיגות נמשכו עד לשעות הערב המאוחרות. המתפללים הביאו מביתם שפע של עופות, בשר ודגים ובקבוקי יי"ש. הרוקדים הירבו לשתות וככל שנכנס יין כך פרצה השמחה. תמונה ציורית של ליל שמחת תורה השאיר לנו המחנך נפתלי אברהמוף:

כל אחד דרש ממני, ובמפגיע, שאהיה אורחו ואתכבד בארוחתו. זה ביי"ש ובדגים, זה ביי"ש ועוף, השלישי ביי"ש ופירות. הצד השווה: יי"ש, עד שראשי וקרבי המו לי... בא ראש העדה ולקחני אחר כבוד אל שולחנו לשתות כוס של ידידות... כוס לכבוד משה בן עמרם נותן תורתנו הקדושה... כוס לכבוד החג, שמחת ירושלים ובניין בית המקדש. אני מסרב והוא מפציר 'הערב חג שמחת תורה. צריך לשמוח ואין שמחה בלי יין כמו שנאמר: ויין ישמח לבב אנוש'.

ביום שמחת תורה נהגו לקרוא את כל חמשת חומשי תורה מתחילה ועד סוף. הפרשיות חולקו לכל באי בית הכנסת וכל אחד קיבל פרשה שלימה כדי לקיים קריאה מ'בראשית ברא' (בראשית א, א) ועד 'לעיני כל ישראל' (דברים לד, יב). החזן שר את 'תיקון הגשם' והקהל ליווה אותו בלחש והרים קולו רק בסופי פסוקים ובפזמון החוזר.

בליל שמחת תורה מכבדים הורי הכלה את חתנם בשנה הראשונה לנישואין במגשים עמוסים בשר, עוף, דגים, פירות, זרעונים וקליות וקנקנים של ערק. השירים המקובלים בלילה זה היו שירי ערגה לציון.

חתנים ומחותנים הביאו כיבוד רב לבית הכנסת וערבבו שמחת חתן וכלה עם שמחת חתן תורה, סעדו, שתו, שרו ורקדו עם התורה. גם חתן 'מעונה' חתן 'וזאת הברכה' ו'חתן

בראשית' כיבדו את הקהל במזון ובמשקה. גם עשירי העדה תרמו לעריכת הסעודה לציבור המתפללים. היו 'חתני תורה' שהזמינו את הקהל להתכבד בביתם⁷⁰.

כאיזמיר ובבלקן נהגו לכבד ב'חתן תורה' למדן צעיר שנשא אישה באותה שנה. בעיר העתיקה בירושלים נהגו להושיב את חתן תורה יחד עם חתנו בראשית מתחת לאפיריון עשוי פרוכת משי. לאחר התפילה ליווה אותם הקהל בשירה לביתם ושמשים הזליפו מי ורדים. באשכנז קראו לאשתו של חתן תורה – כלת תורה וגם לה חלקו כבוד בעזרת נשים.

יום שמחת תורה נקבע בבבל במאה העשירית לציון גמר קריאת התורה והתחלה חדשה מבראשית. בארץ ישראל נהגו לקרוא את התורה במשך שלוש שנים ולפי מנהג בבל סיימו את הקריאה בכל שנה בשמיני עצרת. ליום הזה קראו תחילה 'יום סיום הספר', 'יום הספר', 'תשיעי עצרת', 'יום טוב שני של שמיני עצרת', 'אל תבריך' – 'יום הברכה' ולבסוף – 'שמחת תורה'. משם עבר המנהג לספרד ומשם לאשכנז ולצרפת. לאחר מסעי הצלב הובא המנהג הזה לירושלים. אצל הספרדים החתנים יושבים בכותל המזרח מתחת לאפיריון ומעלים את כל הנערים לתורה מתחת לטלית של אחד המתפללים וקוראים את ברכת יעקב לבניו: "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים"

חנוכה

החנוכה האפגאנית שונה מן החנוכיות העשויות מקשה אחת המופרות לנו מקהילות אחרות. היא עשויה תשעה בזיכים בודדים עשויים חרס, פח, נחושת מגולוונת, או כסף – כל בית אב לפי יכולתו. החנוכה האפגאנית מושפעת כנראה מהחנוכה של האנוסים במשהד. כדי להסתיר את הדלקת הנרות פיזרו את הבזיכים בכל פינות הבית. באפגניסטן, שבה לא היה חשש, הניחו את הבזיכים זה ליד זה. בבזיכים שמו שמן זית ופתיליות מצמר כבשים שטוו הזקנות בפלך זעיר שבו טוו בדרך כלל חוטים. בלילה האחרון של חנוכה שרפו את כל הפתילים שנותרו וזאת

מחמת הקדושה שייחסו להם וכדי שלא יושלכו לפח האשפה.

בשבוע חנוכה הנשים לא עסקו בכל מלאכה. בליל 'זאת חנוכה' [נר שמיני] ערכו ארוחה חגיגית. בשבוע חנוכה הרבו לאכול מאכלי חלב 'פולוב מוסטין' [אורז בלבן] או 'קורותי' [מאכל חלב] – כזכר לסיפור יהודית שהשקתה את הולופרנס חלב ולאחר שנרדם כרתה את ראשו. האויב שנבהל ממותו של מפקדו הנערץ ברח על נפשו. בעונה זו של השנה מרבית

⁷⁰ אברהמוף; שנתיים באפגאניסטאן; קשאני; יהודים; אבא נעמת; ראיון; קורט; ראיון.

הגברים בעדה שהו בערי המסחר המרוחקות והנשים ביקשו מן הילדים שידליקו בביתן נרות חנוכה ובתמורה זכו בדברי מתיקה ובמעוות חנוכה. הילדים נהגו לשחק בשקדים ואגוזים. בחנוכה שלח הארוס לארוסתו מגשים עמוסים בשר ודגים, פירות יבשים ודורונות שכללו בגדים, נעליים ותכשיטים. כמו כן צירפו תרנגול לבן, שהולכש ב'מכנסיים' ונצבע בצבעים עליזים⁷¹.

חג החנוכה החג הארץ-ישראלי - מנהגים ומסורת

- חג חנוכה הוא חג עתיק בן למעלה מאלפיים שנה, אבל ביסודו הוא חג צנוע.

מה פירוש חנוכה?

חנו-נחו בכ"ה

חנוכת בית המקדש.

מכבי - מי כמוכה באלים ה'

מקבי - מלשון מקבת

עד לפני שמונים שנה הצטמצם החג בהדלקת נרות שמן או שעווה במשך שמונה ימים, בתפילת "על הניסים" ובבית אכלו לביבות מטוגנות בשמן.

חג החנוכה לא מוזכר בתנ"ך ואין מגילה מיוחדת לחנוכה בדומה למגילת אסתר לפורים, או מגילת רות לשבועות ומגילת איכה לתשעה באב. ספר המקבים שייך לספרים החיצוניים שלא נכלל בתנ"ך.

בימינו חנוכה הוא לא רק חג דתי, אלא גם חג לאומי גדול, חג הגבורה היהודית, שבכל מקום חוגגים אותו בנשפים, בשירים ובזמירות. האור בחג הזה הפך למטאפורה - להשכלה. הנרות הפכו להרבה לפידים של אומץ וגבורה. החשמונאים היו סמל ללוחמים בדורנו.

מי שמחפש סמלים - הכפר הקטן מודיעין בימים של נס חנוכה הפך להיות בימינו לעיר יפהפיה.

⁷¹ ראה: קורט: חנוכה; קשאני: חנוכה; כהן: נוסעים (1971), עמ' 243; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 188.

חג החנוכה הוא החג היחיד שלא מזכיר את השיעבוד במצרים, את הנדודים של עם ישראל במדבר, את האנטישמיות נגד היהודים בגולה כמו בפורים. חג החנוכה הוא החג היחיד, חוץ מחג העצמאות בדורנו, שצמח על הרי יהודה ועל אדמת ארץ ישראל. חג החנוכה מסמל את השאיפה והרצון של עם ישראל להיות עצמאי בארצו ולא תחת שיעבוד של איזו אימפריה. חג החנוכה הוא שילוב מעניין של הקשר בין עצמאות ישראל ותורת ישראל.

החנוכה - החנוכה יש בה שמונה נרות ועוד נר אחד - השמש. המנורה, שהיא גם הסמל של מדינת ישראל, היא לזכר המנורה בת שבעת הקנים שהייתה בבית המקדש בצד דרום והדליקו אותה מידי יום. המנורה המפורסמת ביותר נמצאת ליד בניין הכנסת בירושלים ועליה יש תבליטים של כל ההיסטוריה היהודית.

החנוכה הפכה למוטיב דקורטיבי אומנותי בכל העולם היהודי וכל אוסף של יודאיקה גאה בחנוכיות שלו.

החנוכה באה לסמל את הנס, שנמצא כד קטן של שמן טהור, שהספיק לשמונה ימים.

ביום הראשון מדליקים נר אחד + שמש

ביום השני מדליקים שני נרות + שמש

ביום השמיני מדליקים שמונה נרות + שמש

שאלה: כמה נרות מדליקים בס"ה בחנוכה?

44 נרות.

לפי בית הילל: ביום הראשון מדליקים נר אחד וביום השני שני נרות - הולך ומוסיף

לפי בית שמאי: ביום הראשון מדליקים: שמונה ביום השני שבעה - הולך ופוחת

נהגו להדליק את החנוכה ליד החלון, או בפתח הבית כדי שכולם יראו את הנס.

האור

בבית המקדש המנורה עמדה בצד דרום. חז"ל אמרו: 'הרוצה להחכים ידרים' – כלומר הם קשרו את המנורה את האור עם החכמה.

כשאנו מדברים על אדם נאור – אנחנו מתכוונים לאדם משכיל שבחר בדרך האור.

גם באנגלית להשכלה אומרים: ENLIGHTENMENT, שפירושו נאורות, אור. הסמל של האוניברסיטאות הוא תמיד לפיד, או מנורה, או נר.

נר אלוהים נשמת אדם.

האור - ממנו נגזרת נאורות.

ההשכלה מסומלת באור, בלפיד. האוניברסיטאות מציגות תמיד לפיד, או נר כדי להדגיש את הנאורות ואת ההשכלה.

"מעוז צור ישועתי" - השיר הידוע ביותר כבר הרבה דורות זהו "מעוז צור ישועתי". שיר שיש בו מוטיבים של חג לאומי דתי, חג של הניצחון על ההתבוללות ועל החיקוי של מנהגי עמים אחרים - למרבה ההפתעה המנגינה של מעוז צור היא לא יהודית בכלל. המנגינה היא במקורה שיר גרמני מימי הביניים. בשיר הגרמני יש עדיין מוטיבים של עובדי אלילים וגבורה גרמנית. במקורו היה זה שיר פרוטסטנטי ששרו אותו גם הקאתולים באיטליה. כמה מפתיע, שדווקא שיר אלילי פרוטסטנטי קאתולי הפך במפתיע להימנון יהודי עממי לאומי לכבוד חג השחרור של המכבים וכל ילד ומבוגר שרים אותו בדביקות.

מעוז צור ישועתי

לך נאה לשבח

תיכון בית תפילתי

ושם תודה נזכה

לעת תכין מטבח

מצר המנבח

אז אגמור

בשיר מזמור

חנוכת המזבח

את הפיוט העברי כתב יהודי בשם מרדכי שחי במאה השלוש עשרה בגרמניה.

דמי חנוכה - באמריקה קוראים לזה "חנוכה בוש" במקום כריסטמס בוש, שבו נותנים לילדים מתנות. ילד קטן וגדול מקבל בחנוכה דמי חנוכה. באירופה ובאמריקה מעניקים בחג הזה מתנות לילדים. מה מקורו של המנהג?

המנהג התחיל בגרמניה ואחר כך במזרח אירופה, שם נהגו לתת בחנוכה מתנות לחזנים, לשמשים ולמלמד. ביוון ובטורקיה נהגו ראשי הקהל והגבאים לחלק מבית לבית לביבות ולקבל תמורתן כסף לצורכי ציבור.

בסוף התקופה הטורקית בירושלים היה מנהג מעניין. בעיר היה רעב כבד. הימים היו ימי מלחמה בין טורקיה ואנגליה. אנשים מתו מרעב וממחלות. העוני היה נוראי. ילדים הסתובבו בנעליים קרועות ובבגדים מטולאים. ילדי ירושלים עברו מבית לבית על כתפם שק ריק ובקבוקי נפט ושמן ריקים. ומה הם ביקשו?

תנו לנו שום קטן - יתן לכם האל בן קטן.
 תנו לנו בצל קטן - יתן לכם האל בת קטנה.
 תנו לנו פחמים (אוגול) - יתן לכם האל בן חזק וגיבור.
 תנו לנו קמח - יתן לכם האל חיים.
 תנו לנו שמן - יתן לכם האל מתנה.

ואז כל הילדים שרו יחד: "
 הנה הם כבר נותנים לנו.
 הנה הם כבר נותנים לנו.

השיר התמים נגע לליבותיהן של נשים חשוכות בנים, שהעניקו לילדים מן המעט שהיה להן.

מרוץ הלפיד ממודיעין - מנהג שהתחילו בו הספורטאים של מכבי הצעיר בשנת 1944, הם יצאו מקברי החשמונאים במודיעין לכל רחבי המדינה. מאז קום המדינה מוגש הלפיד לנשיא מדינת ישראל שהוא מדליק בעזרת הלפיד את החנוכה בביתו וכמובן כל עם ישראל רואה את הטקס בטלוויזיה.

הסביבון - ביאליק הוא שהמציא את המילה "סביבון". בשיר שלו על חנוכה הוא קרא לו קודם "כרכרה" ואחר כך החליף לסביבון. לפעמים נדמה לנו שהחשמונאים בין מלחמה למלחמה ישבו ושיחקו בסביבון.

הסביבון הוא המצאה הודית ואין לו כל קשר לחג החנוכה. היה זה מעין משחק רולטה, שהגיע בימי הביניים מהודו לגרמניה. על כל צלע הייתה אות אחת.

N – NICHTS לא כלום

G – GANZ הכל – זכית בכל הקופה

H – HALB חצי – זכית בחצי הקופה

STEL AINE - S – היכנס שוב ועליך להכניס לקופה שוב את חלקך.

הילדים בגולה שיחקו בסביבון שעליו כתוב: **נס גדול היה שם** (בגולה) ובארץ ישראל כתבו: **נס גדול היה פה**.

איך משחק הימורים ורולטה הפך להיות חלק מחג החנוכה. הכשרון היהודי לגייר מוטיב לא יהודי.

הסופגניה, הלביבה – בפורים אנחנו אוכלים את האוזניים של המן הרשע. בחנוכה אנו אוכלים לזכר נס פך השמן לביבות או סופגניות מטוגנות בשמן. יהודים שומרי מצוות במיוחד הקפידו למלא את הסופגניה בגבינה מתוקה, כזכר למאכלי החלב שהאכילה יהודית את הולופֶרְנֶס שר הצבא היווני. יהודית הייתה שייכת לקנאים. היא נכנסה למחנה היווני ומשכה ביופיה את הולופרנס מפקד הצבא היווני. הוא חיפש אהבה והיא האכילה אותו במאכלי חלב. המסכן אכל שתה ונרדם. כשקם הוא מצא את עצמו בלי ראש. לפי האגדה כך הביאה יהודית תשועה לעמה. הסיפור מזכיר את יעל וסיסרא. לכן נוהגים לאכול מוצרי חלב. במזרח אירופה ששם יש הרבה תפוחי אדמה נהגו לאכול לאטקעס מטוגנים.

שובבי"ם ת"ת

השבועות שתחילתן בפרשת שמות (שלהי טבת) וסופן בפרשת תצוה (סמוך לפורים) קרויות שובבי"ם ת"ת – ראשי תיבות: שמות, וארא, בא בשלח, יתרו, משפטים, תרומה, תצוה. בשבועות אלו קויימו ימי לימוד בציבור של תורה וזוהר וקיימו תענית דיבור, שבמהלכה נמנעו מלנהל שיחות חולין במשך יום הלימוד כולו. לפי התפיסה הקבלית נהגו לצום בתקופה הזאת כדי לכפר על חטאי הנעורים – שפיכת זרע לבטלה.

מגישים ללומדים את ארוחותיהם וכיבוד קל. הלימודים מתקיימים מבוקר ועד ערב ללא הפסקה, פרט לזמן תפילת מנחה ומעריב, שאז מדליקים נרות נשמה לזכרם של נפטרים ומקיימים תפילות ותחנונים ותוקעים בשופר. בסוף התקופה התארגנו נשות הקהילה וערכו סעודה ציבורית גדולה. מנהג זה הובא בשלימותו לארץ⁷².

ט"ו בשבט

בליל ט"ו בשבט עורכים 'סוֹפְרָה' [שולחן נמוך או מפה] ועליו שבעת המינים שבהם נתברכה ארץ ישראל ושפע פירות שנתברכה בהם אפגניסטן. יש שאוכלים שלושים מיני פירות ויש המסתפקים בשנים עשר מינים. קוראים בספר 'פרי עץ הדר'. שמות הפירות תורגמו לפרסית-יהודית. הקטעים התבססו על הקבלה והתייחסו ל'אילן העליון'. שתו ארבע כוסות – כוס ראשונה של יין לבן, המסמל את הטבע הרדום; כוס שנייה שרובה יין לבן עם מעט יין אדום כסמל לטבע המתחיל להתעורר. כוס שלישית, שחציה יין לבן וחציה יין אדום, רמז למלחמת האיתנים בטבע. כוס רביעית שכולה יין אדום, רמז לנצחון ימות החמה והתעוררות הטבע.

⁷² תיאור מפורט של מנהג זה בקרב בני העדה מובא ביהושע: מנדחי, עמ' 316, 474.

למחרת מתחילים בניקוי חיטים ואורז לכבוד חג הפסח⁷³.

בעדות ישראל נהגו לחוג בקערת פירות מפירות אותה ארץ. אם זכו להביא מפירות ארץ ישראל הרי שהיו מאושרים מאוד. בכמה קהילות נהגו ערב ט"ו בשבט לערוך מגבית 'קערת פירות'. הכסף שנאסף חולק לעניים לשם רכישת פירות לט"ו בשבט. באלג'יר נהגו לאכול 30 מיני פירות. בבוכארה אכלו רק מפירות שבעת המינים וקוראים לחג 'חג שבעת המינים'.

פורים

החל מראש חודש אדר מלמדים ב'מדרש' את מגילת אסתר אחד מקור ואחד תרגום לפרסית יהודית שנאמרו במנגינה מיוחדת.

בחודש זה מרבים לערוך חתונות. בזמן החופה שרים את הפיוט של ר' יהודה הלוי 'מי כמוך ואין כמוך'. מרבים לקיים סעודות רעים וסעודות מצווה. בזמן הסעודה משחקים בביצים קשות צבועות בשלל צבעים. מי שביצתו נשברה מפסיד במשחק וכל המסובים מכריזים: 'מָחָה תִּמְחָה את זכר עמלק מתחת השמים' (עפ"י שמות יז, יד).

בשבת 'זכור' שלפני פורים קוראים בציבור את תיקון פורים 'מי כמוך ואין כמוך' לפני קריאת התורה. ילדים מביאים עימם לבית הכנסת מקלות באורך של מטר ופטישי עץ מיוחדים, שנקנו מן המוסלימים המייצרים אותם לקראת פורים. הפטישים נקראו 'המן פו' [מכה המן] ומכים בהם כל אימת שנזכרו שמותיהם של המן ועמלק.

שבוע לפני פורים עולים ריחות אפייה של עוגות מבתי היהודים וסמוך לפורים הכינו את העוגות המתוקות 'שְׁפָרִי'. ערב פורים הוא צום 'תענית אסתר'. כדי לשכנע ילדים לצום סיפרו להם שמי שיצום כהלכה בתום הצום יצא מפיו גוזל זהב. חנויות היהודים ננעלו מערב פורים ועד אחרי שושן פורים. נערים מציירים את דמותם של המן ועשרת בניו על נייר או לוח עץ ורוקעים עליהם בזמן איזכור שמם של המן ובניו בזמן קריאת המגילה ומקישים בפטישי עץ וברעשנים עשויים כפות עץ. הזכות לקרוא את המגילה נמכרה בפומבי לכל המרבה במחיר. בדרך כלל קנו את קריאת המגילה חתנים בשנה הראשונה לחופתם.

⁷³ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 382-383, 454; כהן: נוסעים (1971), עמ' 244; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 188.

מסירים את השטיחים בבית הכנסת 'כדי שהמן לא יסתתר בהם' וכנראה כדי לשמור על שלמות השטיחים שעל הרצפה.

משחק פורים ידוע הוא 'תִּמְכָּה נָאֵר', המורכב משלושים קוביות עץ ושתי קוביות עצם. שני צדדים של קוביה סכומם 7, כמניין אג"ג [מלך עמלק]. במהלך המשחק מזכירים לגנאי את המן. בצהרי יום פורים תוקעים באדמה עץ גבוה ותולים עליו בובות המן מנייר, מעץ מסמרטוטים ומקש ומעלים אותם באש לשמחת הילדים. בעיר באלך שנחשבה לספק מוקפת חומה מימי יהושע בן-נון קראו את המגילה ב"ד ובט"ו באדר.

משלוח מנות איש לרעהו כלל בעיקר ביצים צבעוניות ועוגיות אפויות בדמויות של גברים ונשים. הוסיפו גם 'תִּלְכָּה' עשויה אורז וסוכר מושחמים, שעליהם פוזרו פיסטוקים ואגוזים.

מי שאירס אישה שלח לה משלוח מנות שכללו תכשיטי זהב וכסף, תלבושות, נעליים וממתקים וכן תרנגול מקושט.

מנהג עתיק יומין לתת לפני קריאת המגילה זכר למחצית השקל שהיה בימי המקדש. הכסף מועבר לעניים צנועים לקראת הוצאות חג הפסח ההולך וקרב.

מרבית לערוך שמחות בשושן פורים, ובעיקר שמחת אירוסין. לאחר הסעודה יצאו לבלות בגנים ובפרדסים שמחוץ לעיר. הירבו בשיר וזמר, בעברית ובפרסית יהודית מענייני דיומא.

בשושן פורים מוסרים את החיטה המנופה לטחינה בטחנת קמח שהוכשרה מכל חמץ לשם הכנת המצות לפסח⁷⁴.

פסח

בראש חודש ניסן יצאו לגנים ולפרדסים הנמצאים בפריחתם כדי לברך 'בְּרַכְּהִי שִׁיגוּפָה' [ברכת האילנות]. מאמינים כי בניסן נגאלים ויוצאים משעבוד לגאולה ועל כן מרבית להתעמק בזוהר.

לאחר שהחיטה נטחנה בהקפדה יתירה והאורז נוקה, ניקו את הבית וסביבתו מזוהמת החורף. נפחים מצפים את כלי הנחושת בבדיל. המצות נאפות במים 'שלנו' (שנשאבו יום קודם ו'לנו' לילה אחד קודם האפיה). אפיית המצות נעשית בידי גברים. התנור עשוי לבנים

⁷⁴ גיל: פורים (תש"ז); גיל: פורים (תש"ח); קורט: פורים; כהן: נוסעים (1971), עמ' 237-238; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 189; בצלאל: לבני ראובן, עמ' ח.

ומעליו סאג' [קערת ברזל מקומרת הפוכה]. בשעת הצורך אופים מצות גם בחול המועד של פסח. בליל י"ד בניסן עורכים בדיקת חמץ ולמערות היום מבערים את החמץ בשריפה. ביום י"ד בניסן צמים הבכורים תענית בכורות ובחצר הבית מרתיחים מים בדודי נחושת שבהם מגעילים את הכלים.

הנשים מופקדות על הכנת ה'חלק' [חרוסת]. כסגולה משתמשים בפירות שהיו תלויים בסוכה והתקדשו בקדושת האושפיזין. משתמשים גם בעודף הפירות היבשים מט"ו בשבט. בדיקת חמץ וביעור חמץ נעשו בקפידה.

במזרח אירופה נהגו להסתיר במתכוון 10 פרוסות לחם וחיפשו אותן בעזרת נר ונוצת כנף של עוף שבה העבירו את החמץ לתוך כף עץ ובבוקר מוקדם שרפו את החמץ.

סדר ההגדה הוא במתכונת המקובלת בכלל עדות ישראל:

קדש – ורחץ – כרפס – יחץ – מגיד – רוחצה – מוציא מצה – מרור כורך – שולחן עורך – צפון ברך – הלל נרצה

לקראת ערב קורא אבי המשפחה בפני בני ביתו את 'סדר קרבן פסח'. כמנהג הגולה מקיימים סדר בשני הלילות הראשונים של פסח. הבית מוצף באור יקרות ובני הבית מסובין על שטיחים וכסתות. בתחילת הסדר מציגים הילדים קטע דרמטי, שבו בני ישראל יוצאים ממצרים ומקל הנדודים בידם. על שכמו של הבן הצעיר קשרו במטפחת בד את האפיקומן והאב שאל את ארבע הקושיות. כשהגיעו לסדר 'דיינו' הצליפו זה בזה בזנבות בצל לזכר השוטרם המצרים שהיו מלקים את העבדים העברים שעבדו בפרך. פיסות האפיקומן נשמרו ושימשו כקמיעות במשך השנה.

מקור המילה 'אפיקומן' ביוונית שמשמעו משתה שלאחר הסעודה בין ופירות. האפיקומן נאכל בסוף הסעודה כפי שקרבן הפסח היה נאכל על השובע. מנהג האפיקומן הוא מנהג עתיק, השתמשו בנושא המתנות כדי שהילדים לא ירדמו [פסחים קט,א]. רווח הפתגם 'פלוני הזקן מרוב אכילת אפיקומנים'.

בקרב יהודי אפגניסטן לא פגשתי את מנהג הכוס של אליהו, שהיה קיים בקרב יהודי אשכנז. אומרים שמקור המנהג בוויכוח שהיה בקרב חכמי התלמוד אם בליל הסדר שותים ארבע כוסות או חמש והכוס של אליהו באה לשמש ככוס חמישית.

איסרו חג של פסח נקרא 'רוז-י סאר-י סאל' [יום ראש השנה]. ביום זה יצאו לחיק הטבע. אצל עמים חקלאיים כמו עם ישראל הלוח אמנם החל בחודש ניסן. הגברים קטפו גבעולי חיטה וחבטו זה בזה וברכו 'שנה טובה; ברוכים תהיו' וחברו משיב: 'לשנה הבאה

בירושלים'. בתום הטיול בחיק הטבע חוזרים הביתה ממלאים קערת מים שבתחתיתה מניחים ראי ומעליו תכשיטי זהב, כסף ואבנים טובות. בני הבית מביטים בבבואתם ומברכים זה את זה בשנה טובה ובהצלחה בעסקים⁷⁵.

ספירת העומר ול"ג בעומר

בכל ימי ספירת העומר, שהם ימי אבל על מותם של שנים-עשר אלף זוגות התלמידים של ר' עקיבא, נוהגים מנהגי אבילות - לא נערכו חופות ושמחות ואין מסתפרים.

ערב ל"ג בעומר עורכים בבית הכנסת הלולא דרבי שמעון בר יוחאי, קוראים בזוהר ושרים והציבור מתכבד בהדלקת נרות. בל"ג בעומר לא נערכו חופות, אך חלק מן הציבור נהגו להסתפר. במזארי שאריף נהגו לשחוט ערב ל"ג בעומר שני כבשים שבושלו והוגשו לכאי ההילולא. כמו כן הוגשו דגים מטוגנים. כל משתתף בהילולא הדליק נר, תרם לקהילה והתכבד בבשר, דגים ויין.

שבועות

לעולם לא יחול חג השבועות בימים שלישי וחמישי. הוא מתקיים ביום החמישים לספירת העומר שהמתחיל ביום הראשון של חול המועד של פסח. כנאמר: "שבעה שבועות תספור לך, מהחל חרמש בקמה – תחל לספור שבעה שבועות [דברים טז ט]. נקרא בתורה גם חג הקציר ויום הביכורים. בעולם הנוצרי נקרא החג 'פאנטאקוסט' [החמישים].

חג השבועות נקרא בפי יהודי אפגניסטן 'מועד-י גול' (חג הפרחים). בין ל"ג בעומר לשבועות השווקים היו מוצפים בתפוחי קטומה של ורדים, שהובאו לשוק בתוך סלסילות. נהגו להפיק מהם מי ורדים. בזמן הוצאת ספר התורה בשבועות נהגו לפזר את תפוחי הוורדים על ספרי התורה. בתהליך בישול תפוחי הוורדים לשם הפקת מי ורדים בישלו במים הרותחים גם ביצים קשות. הרב כתב על הביצים פסוקים מן המקרא. ילד שאכל את הביצה, כך האמינו, התרחבה דעתו והתקדם בלימודיו. בעונה הזאת שלאחר הגשמים יש שפע של חלב צאן. המשפחות קונות כמויות גדולות של חלב ומפיקות סוגים שונים של לבן, חמאה וגבינות. מקפידים שלא לאכול מפירות העונה הממלאים את הדוכנים בשוק ולהמתין לברכת 'שהחיינו' בליל החג. בשלושת ימי ההגבלה, כפי שנעשה במתן תורה (שמות יט, טו) לא התקרב איש אל אשתו. ערב החג ידיהם של הספרים מלאות עבודה, שכן רבים לא הסתפרו בכל ימי ספירת העומר. ערב החג טובלים בנהר או במקווה כדי להיטהר

⁷⁵ כהן: נוסעים (1971), עמ' 241-242 מביאה תיאור חי של חג הפסח בקאבול בשנת 1966 בביתו של ראש הקהילה מוסא מורדוף; ראה עוד: מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 179-181; קשאני: ניסן; קשאני: פסח (תשי"ט, תשכ"א, תשכ"ו)

לקראת מעמד סיני. מקמח שנשאר ממצות פסח אופים ריקי מצות לשבועות. לאחר הסעודה מקיימים מצוות תיקון ליל שבועות בבית הכנסת או בביתה של משפחה בשנת האבל. בחג נוהגים ללבוש גלימה רחבה לבנה. כשמוציאים ספרי תורה מפזרים הילדים עליהם תפוחים של ורדים⁷⁶.

שבעה-עשר בתמוז ותשעה באב

בימי בין המיצרים, הנמשכים שלושה שבועות, מתחילים בשבעה עשר בתמוז ונמשכים עד תשעה באב. אלה ימי צום ותפילות. בבוקר צום י"ז בתמוז נוהגים לשפוך מי באר בשער הכניסה לחצר, כדי לקיים את הנאמר בשמואל א' ז', ו. בני ישראל מתקבצים המצפתה "וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא ויאמרו שם: חטאנו לה" למן ראש חודש אב אין אוכלים בשר צאן ובקר ובשבת אוכלים רק בשר עוף. בסעודה המפסקת של תשעה באב אוכלים אורז וביצה קשה שתובלה באפר ואומרים: 'יהי רצון שעד לשנה הבאה יבוא המשיח ויביא פאר תחת אפר'. נמנעים מסעודות בשר ויין, אין לובשים בגד חדש, אין עורכים סעודות אירוסין ונישואין.

השבת שלפני תשעה באב נקראת 'שבת חזון' – על שם התיבות הראשונות של ההפטרה 'חזון ישעיהו' או 'שבת איכה', על שום שבתשעה באב קוראים את מגילת איכה.

תשעה באב

כמקובל במנהגי אבלות משפחתיים שופכים את כל המים מן הכדים, חולצים נעליים והולכים לבית הכנסת לאמירת מגילת 'איכה' וקניות. בית הכנסת שרוי כמעט בחשיכה ורק אורות דלוחים של נרות נשמה מוסיפים עצב על יגון. הקהל לובש בגדים דלים ותורם כסף לקניית איל, שנשחט ביום תשעה באב בחצר בית הכנסת כזכר לעקידת יצחק ובשרו מחולק לעניים. בשנת 1966 כשלא היו עניים בעדה, חולק בשר האיל לעניים מוסלמים. כשהידלדלה הקהילה נהגו לתרום כסף במקום איל ואת הכסף תרמו לעניי ארץ ישראל. על מנהג הקהילה בשנות ה-30 של המאה העשרים סיפר פרופ' אריך בראואר:

בתשעה באב אוספים כסף בבתי הכנסיות, ותלמידים נשלחים לבתים לגבות תרומות מן הנשים. בכסף משתמשים לקניית בקר או צאן הנשחטים בחצר של בית הכנסת הגדול ביותר בערוב היום. טקס זה ידוע בשם 'ח'ון מיפונ'ן' [עושים דם']. הבשר ניתן לעניים. העיניים, הנחשבות לסגולה מועילה ביותר נגד עין הרע, נמכרות בפומבי במחירים גבוהים ועושים מהן קמיעות. בטקס 'ח'ון מיפונ'ן משתמשים גם כאמצעי להסיר בעזרתו גזרות מאימות.

⁷⁶ קורט: שבועות; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 182; קשאני: שבועות (תשכ"ב).

אין יוצאים מפתח בית הכנסת עד תום הצום. מברכים 'ברכת לבנה' והולכים לביתם לסעוד את ליבם⁷⁷.

ט"ו באב – חג האהבה

לא מצאנו התייחסות לט"ו באב כחג האהבה. חג עתיק זה שעליו נאמר: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים, שללא לבייש את מי שאין לו [תענית א ו]. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך, אל תיתן עיניך בנוי – תן עיניך במשפחה: שקר החן והבל היופי – אישה יראת ה' היא תתהלל.

ובירושלמי מוסיפים: הייתה בתו של מלך שואלת מבתו של כהן גדול, בתו של כוהן גדול שואלת מבתו של מלך. הכעורות היו אומרות: תן עיניך במשפחה. בבבלי אמרו: מי שאין לו אישה נפנה לשם. יפהפיות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם ליופי, שאין האישה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, שאין האישה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה

היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, שאין האישה אלא לבנים. עשירות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם בבעלי ממון. בינוניות ועניות ומכוערות שבהן, מה היו אומרות? קחו מקחכם לשם שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים...

⁷⁷ קשאני: ט' באב; קורט: ט' באב; בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שמא; כהן: נוסעים (1971), עמ' 242. אבא גול: ראיון – סיפר לנו כי גם בארץ נהגו בני העדה לשחוט עופות ביום תשעה באב ולחלק את בשרם לעניי העדה.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

אברהמוף: שנתיים באפגניסטן – נפתלי אברהמוף, שנתיים באפגניסטן (1928-1930),

הירדן, גל' 234 (14.2.35) – גל' 284

(15.4.35).

בצלאל: לבני ראובן – ראובן בן משה בצלאל, לבני ראובן, 16 דף, פורמט אלבומי. שירים עבריים שהושרו על-ידי יהודי אפגניסטן ולצדם שירים בפרסית יהודית משל המחבר, ירושלים אדר התש"ם.

בראואר: יהודים (תש"ד) – א' בראואר, יהודי אפגניסטן, סיני, יד (תש"ד), עמ'שכד-שמב.

גיל: פורים (תש"ז) – מיכאל גיל (גול), "תמחה" באפגאניסטאן, כיצד הכו את המן בתפוצות ישראל (בעריכת ד"ר יום-טוב לוינסקי), תל-אביב תש"ז, עמ' 76-78.

גיל: פורים (תש"ח) – מ' גיל, פורים שני באפגאניסטאן, ידע עם, ב (ניסן תש"ח), עמ' 42. **גרג'י: עדות ביהוסף** – יוסף מלמד גרג'י, ספר תהלים עדות ביהוסף, ירושלים תרפ"ו.

גרג'י: עונג לשבת – מתתיה גרג'י, עונג לשבת, תהלות דוד, בית המקדש, ירושלים תרע"ג.

גרג'י: קורות זמנים – ר' קשאני, קורות זמנים להרב מתתיה גרג'י מאפגאניסטאן, שכט ועם, א (תשל"א), עמ' 136-159.

יהושע: מנדחי – בן-ציון יהושע-רז, מנדחי ישראל באפגניסטן לאנוסי משהד באיראן, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ב.

יהושע: צוואת אב – ב"צ יהושע, צוואת אב (י"ג סיפורי-עם מאפגניסטן מפי רפאל יהושע-רז). הקדימה מבוא והוסיפה הערות ציפורה כגן. חיפה תשכ"ט, 105XV+ עמ'.

- יהושע: תפוח מעץ הדעת** – ב"צ יהושע, *תפוח מעץ הדעת* (חמישים סיפורי-עם מאפגניסטן מפי רפאל יהושע-רוז) ירושלים תשמ"ו, 176 עמ'.
- כהן: נוסעים** (1971) - *Ida Cowen, Jews remote Corners of the world, New Jersey 1971, pp. 231-250: Afghanistan*
- מישאל: אפגניסטן** – י' מישאל, *בין אפגניסטן לארץ-ישראל* (מזכרונותיו של נשיא הקהילה בצפון אפגניסטן), ירושלים תשמ"א.
- קורט: בת המלך** – ז' קורט, *בת המלך שהפכה לזר פרזים* (מבחר סיפורי עם של יהודי הראת, אפגניסטן), ת"א תשל"ד, 198 עמ'.
- קורט: חנוכה** – ז' קורט, נרות חנוכה באפגניסטן, *אומר* 13 בדצמבר 1963; *אומר*, 8 בדצמבר 1968.
- קורט: סוכות (תשכ"ו)** – ז' קורט, סוכות באפגניסטן, *דבר לילדים*, לו (תשכ"ו), חוברת ג', עמ' 53.
- קורט: סיפורי-עם** – ז' קורט, *סיפורי-עם מפי יהודי אפגניסטן*, ערך, הקדים מבוא והוסיף הערות חיים שוארצבאום, ירושלים-ת"א תשמ"ג, 207 עמ'.
- קורט: פורים** – ז' קורט, פורים אצל יהודי אפגניסטן, *אומר*, 3 במארס 1961.
- קורט: שבועות** – ז' קורט, *ליל ערבה, אומר*, 26 באוקטובר 1961.
- קשאני: חנוכה** – ר' קשאני, נרות חנוכה באפגניסטן, *במערכת*, גיליון 129 (2 צמבר 1971), עמ' 14.
- קשאני: ט' באב** – *Kashani, Days of Awe in Afghanistan, The Jerusalem Post*, 30.9.1960, p. 2.
- קשאני: יהודים** – ר' קשאני, על יהודי אפגניסטן, *שבט ועם*, ב (ניסן תשי"ח), עמ' 158-155.
- קשאני: ניסן** – ר' קשאני, ראש חודש ניסן אצל יהודי אפגניסטן, *מחניים*, גיליון עד (סוכות תשכ"ג), עמ' 56-59.
- קשאני: סוכות (תשכ"ג)** – ר' קשאני, מנהגי חג הסוכות באפגניסטן, *מחניים*, צ (ניסן תשכ"ד), עמ' 160-161.
- קשאני: פסח (תשי"ט)** – ר' קשאני, ממנהגי יהודי אפגניסטן בחג הפסח, *שבט ועם*, ד (אייר תשי"ט), עמ' 109-114.
- קשאני: פסח (תשכ"א)** – ר' קשאני, פסח אצל יהודי אפגניסטן, *חרות*, 31.3.1961.
- קשאני: פסח (תשכ"ו)** – ר' קשאני, הווי ומנהגים בליל הסדר אצל יהודי אפגניסטן, *זוכן* ח (סיון תשכ"ו), עמ' 47-50.
- קשאני: ראש השנה (תשי"ט)** – *ראש השנה אצל יהודי אפגניסטן, הדאר*, לז (כ"ב באלול תשי"ט), עמ' 693.

קשאני: ראש השנה (תשכ"א) – ר' קשאני, ראש-השנה אצל יהודי אפגניסטן, מחניים, מט
(ער"ה תשכ"א), עמ' 98-99.

קשאני: שבועות (תשכ"ב) – ר' קשאני, שבועות אצל יהודי אפגניסטן, מחניים, ע (סיון
תשכ"ב), עמ' 134-135.

78